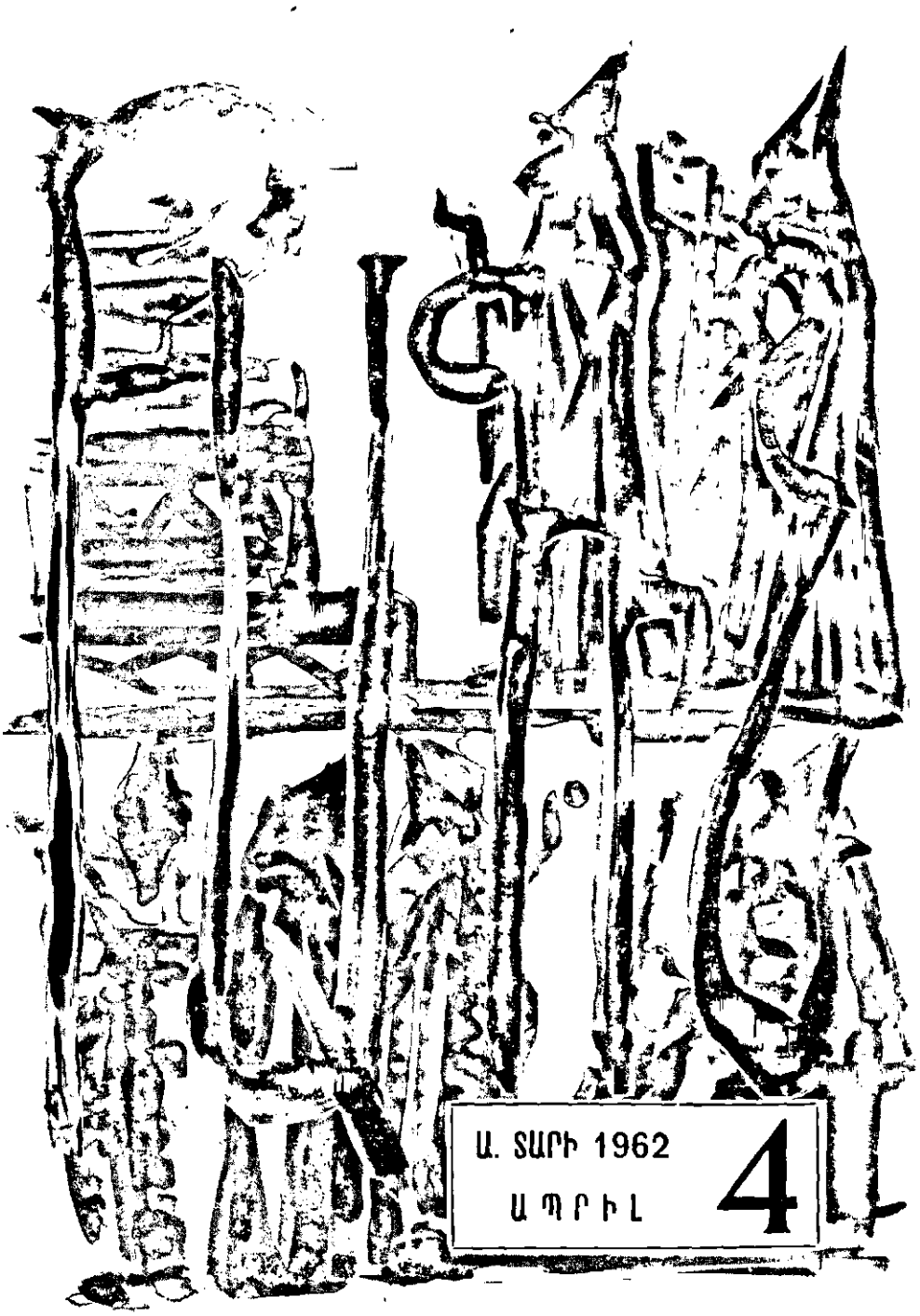

Ա. ՏԱՐԻ 1962

ԱՊՐԻԼ

4

باكين

مجلة شهرية ، ادبية وفنية علمية

مدير المسؤول

السيد ارتين كارنيك قزانجيان

•

PAKINE

REVUE MENSUELLE

LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE

Propriétaire

Dr. A. KAZANDJIAN

•

ԲԱԳԻՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ՎԱՐՉ ԽՄԲԱԳԻՐ

Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ

ԽՄԲԱԳԻՐՆԵՐ

ԵԴ. ՊՕՅԱՃԵԱՆ, Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ԱՆԴԱՄՆԵՐ

Ց. ԳԵԼԱՐԴ

Տ. ՈՍԿՈՒՆԻ

Բ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ

Վ. ՕՇԱԿԱՆ

ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒՆԻՆ

ԵԴ. ՊՕՅԱՃԵԱՆ

Ա. ՀԱՑԿԱԶ

ՇԱՀՊԱՆ

Ս. ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ

Հ. ՓԱԶԱՐԵՆՑ

Զ. ՎԱՐԱԳԵԱՆ

ԳԱՅԼ ՎԱՀԱՆ

Պ. ՀԱՃԵԱՆ

Ռ. ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ

Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ

ԵԴ. ՏԱՍՆԱՊԵՏԵԱՆ

Բ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ

Լ. ԳԱՐՄԷՆ

Վ. ՕՇԱԿԱՆ

Բ. ԶԱՆՈՅԵԱՆ

Ց. ԳԵԼԱՐԴ

Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ

ՏԻՐԱՆ ԱՃԷՄԵԱՆ (ԾաղրաՒկար)

413

Բազմն

ԱՅՍԱՑԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՎ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Ա. ՏԱՐԻ, ԹԻՎ 4 — ԱՊՐԻԼ, 1963 — ՊԷՅՐՈՒԹ

ԳԻՐ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԻ

●

Արտօնութի՛ւն, ո՞վ Բացարձակ,
Սրբազրութեան, մեծ ուղղումի՝
Ծուռ ու բորբոս ամէն բանի,
Ամէն գործի ու կենցաղի մթնատեսակ:
Այտօնութիւն սրբագրութեան՝
Փոքր մարդու ռավորական փոքրը օրուայ,
Ու մեծ մարդու անմեծ օրուայ:
Արտօնութիւն՝ —
Պատմութեան դէմ ընդհանրական
Սո՛ւր նայելու.
Հարցապնդիչ նայուածքներով
Խռովելու անոր հոգին,
Մերկացնելու խիղճը անոր
Ու յանձնելու՝
Հզօրական ու խստադատ ապագային:
Արեան աղտ կայ ճամբուն վրայ,
Ես կը նոգկամ:
Անիրաւի կուռք կայ լեցուն դարի վրայ ճառագայթող,

Ապագան իսկ կարծես հեգնող·
Կը գայրանամ ու կը պժգամ:
Արտօնութիւն՝ —
Ժամանակին մէջ պտրտող խարդախ ոգին հալածելու,
Բառով կարմիր, առմունիֆով խիստ·
Խաղողներու սուտ այգեպան բոլոր մարդոց
Ջտալ հանգիստ,
Ոչիդ խօսքի անբուժելի տալ անվերջ խոց:
Արտօնութիւն՝ —
Այր ըլլալու, խօլ ամուսին նախանձավառ,
Ճշմարտութեան հրապոյծառ:

Արտօնութիւն՝ —
Արդարամիտ քանդումներու, կործանումի,
Խորտակումի,
Փոշեցրմա՛ն:
Արտօնութիւն՝ —
Ձայներու մեծ, որոնք սրտիս վրայ կ'իյնան
Որոտ որոտ, տարուի տարուի,
Հեղե՞ղ հեղե՞ղ, ջրվէ՞ժ ջրվէ՞ժ:
Որոնք ներսս հետզհետէ աշխարհ կտրող կ'ըլլան խենք գետ,
Որոնք կ'ըլլան, կ'ըլլան ահա ծո՞վ ու ովկիան,
Ընդդէմ մութին, տգիտութեան ու բռնութեան:

Արտօնութիւն՝ —
Ճակատագրէն կարգ մը մարդոց իրենց դերը ա՛լ չնչելու,
Կարգ մը բառեր վերցնելու
Եւ գրելու խոր զայրոյթով՝
Ցարրեր բառեր, տարրեր ոնով:
Նաեւ նոյնպէս՝
Բարոյական ու նիւթական հաստատութեանց ճակատներէն
Սրբելու ալ՝
Սուտ վերադիր,
Անոնց կեանքին հետ անյարիր:
Արտօնութիւն՝ —
Այլեւս ա՛յլ անուն տալու
Կոթողներու, յուշարձանի ու մատեանի,
Գաղափարի, սուրբի, քաջի,
Գիտուններու, մարգարէի:
Անհուններուն ծա՛նր–ծանրագոյն խորշը մինչեւ
Գացող, հնչող, արձագանգող՝
Հսկայակա՞ն, հոկայակա՞ն
«Ո՛չ» ըսելու:

⁂

«Ո՛չ» ըսելու՝
Դատավճռի, որ վճիռ չէ,
Աղօթքներու, որ աղօթք չեն,
Երգերու որ վանկ են միայն, յանգ են միայն,
Իմաստ ունա՛յն:
Հեքիաթներու եւ վէպերու՝
Որ թեւ չունին, աներկի՛նք են,
Որ ոտք չունին, անճամբա՛յ են:
«Ոչ» ըսելու բոլո՛ր բոլո՛ր դեռ բաներուն,
Որ իմաստի կեղծամ դրած գանկ են ճաղատ, կը պտըտին,
Ու կը տանին հետը իրենց միայն ամլա՛խտ:

⁂

«Ոչ» ըսելու՝ ծանր ծանր լեռ մը կշռող,
«Ոչ» ըսելու՝ ամպի չափ մութ, մռայլաշող՝
Համբոյրներու, որ լեղի են,
Որ կը մատնեն, որ յուդայ են:
«Ոչ» ըսելու մրրիկի պէս սրբող տանող,
«Ոչ» ըսելու դժոխքի պէս հրակիզող՝
Ամէն սիրոյ, որ չի գոհուիր,
Ամէն խզճի, որ չի գործեր,
Ամէն ուժի, որ չէ ուղղուած բանտերու դէմ ցուրտ ու հսկայ,
Որ բանուքեան սեւ բռունցքէ է միշտ անխնայ:

⁂

Արտօնութիւն՝ —
Դեր ուզելու, ստանալու՝
Իմ սեփական աստուածներէս, կապոյտներէս,
Իմ սեփական բարձունքներէս, անդունդներէս,
Իմ հոգիս անդիներէ՛ն, անդիներէ՛ն, անդիներէ՛ն:
Դեր ուզելու՝
Ներկայ կէտէն, ակնթարթէն,
Անսահմանէն ու ցաւերժէն:
Դեր ուզելու՝
Մ՚շուշաթաղ խորունկներէս,
Ճակատագրէ՛ս:
Դեր ուզելու՝
Ամբոխներէն մարդ էակի,
Ամբո՛խ ամբո՛խ սա ամպերէն,
Բազմախուժան սա լոյսերէն,
Խառնիճաղանճ սա ցաւերէն:
Մտածման դեր, արարքի դեր, վեհազոյն դեր:
Թա՛ն մը հսկայ՝
Թախտակշիռ, պատմակշիռ:

Դեր ուզում մի,
Դեր շատ յանախ գրչակոծման,
Գրչածեծի:
Դեր շոգացող, չարահալած,
Կեղծահալած, սեւահալած:
Ո՛վ Բացարձակ,
Տուր ինձի դեր խաչող մարդու,
Մեծ բաներու եւ սուրբ բանի,
Խորահաւատ խաչեցեալի:
Դեր մը կ'ուզեմ, կարմիր, կիզի՞չ,
Աշխարհուզի՛չ:

⁂

Արտօնութիւն՝ —
Հոգիս մէջ մեհեանները խորտակումի:
Կռապ փշրելու:
Աստուածները դէմ թքելու:
Բանի համար միշտ տաղտկալի՞, միշտ տաղտկալի՞՝
Զանոնք ընդմիշտ վտարելու:
Արցունքիս հետ խառն խառն,
Արիւնիս հետ խառն խառն,
Թուքի լուա՞ցք մը սարքելու
Կեղտին համար սա ընդհանո՛ւր:
Թո՛ղ ես քշեմ, ո՞վ Բացարձակ,
Ամէն մարդուկ,
Եւ մարդուկի ամէն աստուած, — յոգնած, հինցած:
Արտօնութիւն՝ —
Անոնց փախի քաղցր պահուն,
Սրբեմ չրսուած, գազտնի զէնքի նման պահուած,
Ճշմարտութեան խօսք ըսելու,
Մերկ ու պայծառ վնիռ տալու:

⁂

Արտօնութիւն՝ —
Ապագայի կախարդական բառ յայտնելու
Սա ներկայի դրան սեմին կեցած բոլոր հոգիներուն:
Կ'ուզեմ փորել ցաւերժութեան համար նոր հիմ,
Որ թերդն անոր ըլլայ ամուր,
Հաւատակուռ:
Տուր հրաման,
Հոգւով, մարմնով, իմացութեամբ,
Կախարդանիւթ մը ըլլալու
Եւ ջահի պէս զմայլավառ՝
Նետուելու մերթ դէպի անցեալ,
Մերթ ալ դէպի հորիզոնը՝
Անխորաչափ գալիքներուն:

⁂

Արտօնութիւն՝ —
Հոգիիս մէջ մոգութեան շունչ ներփչելու,
Հնչեցնելու հիմա այնտեղ կամքի փոզեր
Ու գոռ թմբուկ:
Գոյն վառելու հիմա այնտեղ
Ցօթը հազար ծիածանի ու դրախտի,
Նուագելու հոն երգեհոն խոր խոհերու:
Ցետոյ, յետոյ,
Տուր հրաման, ո՛վ Բացարձակ,
Աւերակի փոշեհացով հնախոյզներ յագեցնելու,
Մագաղաթի լաւաշներով պատմարաններ կշտացնելու:
Մարդապուրի նաշով սնած բոնակալին՝
Ցայտարարեմ թէ չմնա՛ց անազատ մարդ,
Թէ գայլի պէս ծեր ու սոված՝
Կրնայ ման գալ, կրնայ ոռնալ, կրնայ մեռնիլ:
Եւ կամ տանիմ անգթութեանց տեսարանին,
Խուճապ, յուզում, ըմբոստութեան լուրեր բազում,
Լուրեր լոյսի եւ ծառացման,
Որ ան պայթի երա՛կ երա՛կ,
Իմ անօթի ժպիտիս տակ, նայուածքիս տակ:
Տուր հրաման·—
Մոլորակի համար ուրիշ,
Եւ Ադամի ու Եւայի համար տարբեր,
Ես անհամբեր՝
Սատանայի սեւ սուրհանդակ օձէն արագ,
Հասնիմ, յայտնեմ,
Որ չխաբուին,
Զբլլան իրենք ալ խայտառակ,
Հին, հազեզէն ամոլին պէս
Ամօթակէզ:
Տուր հրաման·—
Երբամ բսեմ ես կայէնին
Ու կայէնին թի՛ւ չունեցող բոռնիկներուն,
Ամէն դարու վրայ ինկած իր ստուերին՝
Թէ Աբէլը ոգջ է, կ'ապրի,
Թէ ուրախ է, կը պայքարի,
Զօրք ունի շատ,
Կամք անվհատ·
Թէ ան անշուշտ պիտի յաղթէ,
Տիեզերք մը քու անձնան գերեզմանիդ դիմաց կերտէ:
Մարդը զքեզ պիտի մոռնայ, կայէ՛ն, կայէ՛ն,
Պիտի նետէ հեռու, անդին, անցեալներու ցուրտ խաւարին:
Պիտի յիշէ Աբէլը ջինջ, Աբէլը հեզ:
Այսպէս, այսպէս,
Մարդկութիւնը բուն առաջնորդ, բուն զեկավար
Լո՛յսը միայն պիտի յիշէ,
Լո՛յսը անուշ, լոյսը բարի՛:

⁂

Ընեմ ասոնք ես կայէնի փշո՛ւր փշո՛ւր ոսկրահեղին,
Ու հողէն այդ իժաբաբոյց,
Ես հողէն այդ ցուրտի՛ հանգոյց,
Թո՛ղ նախանձի, կրկին կրկին, մացառ բուսնի, բուսնի եղին,
Հազար թոյնի անհուն ճահին:

⁂

Արտօնութիւն՝ —
Գեղեցկութեան եւ անանցի խոր որոնման,
Հմայիչի ակնարանութեան:
Հոգիներու, ու ձայներու, ու ձեւերու,
Նաեւ լոյսի, նաեւ մութի ու կրակի
Համբակումն:
Արտօնութիւն՝ —
Քեզի այսօր բերելու նոր, այլատեսա՛կ կենսագրութիւն,
Նոր տեսակի մարդահամար,
Անմահութեան նոր տեսակի բաժնեչափեր
Մարդոց համար:

⁂

Արտօնութիւն՝ —
Ժամադրութեան՝ մեծ ուժի հետ, խոր ուժի հետ,
Ստեղծագործ քորք ուժի հետ:
Ունենալու ժամադրութիւն՝
Այդ ուժի հետ հսկայական,
Արարչական:
Ուժերու հետ՝ իրարու դէմ պայքար մղող,
Ինձմէ անդին՝ փողոցին մէջ, բազմութեան մէջ,
Ինձմէ անդին՝ ծովերու մէջ, հովերու մէջ,
Երկինքի՛ն մէջ:
Պայքար մղող զարհուրելի, անասելի՝
Անեզրին մէջ,
Եւ անեզրը իր մէջ իբրեւ համբոյր կրող,
Ու վերք կրող, կրա՛կ կրող հոգիիս մէջ:
Ունենալու ժամադրութիւն՝
Ուժի մը հետ բոլորէն վեր,
Եւ բոլորին սեւ հարցերուն,
Ու բոլորին վարդապետա՛ն ձգտումներուն իրաւարար:

⁂

Ստեղծուածին հի՛ն հի՛ն փոշին տուած հովին,
Կը սպասեմ արդ խոր անձկութեամբ,

Առաջնութեան ու երկունքի ամպերուն մէջ,
Արարչական լուսանշան հրամանի:
Ստորոտին առա կեցած
Ես ուժերու մեծ լեռներուն՝
Վերելքներու կը սպասնմ արդ զոռ շեփորին:
Հոգիս բրած ստեղծական գագաթներու պայծառ դրօշ՝
Կը սպասնմ արդ գիս տանչորդ սիրոյ բառի:
Շրջած եմ ցարդ քառսիդ մէջ, ո՞վ Բացարձակ,
Ցկանչուած լոյսի նման, չարտասանուած բառի նման, երգի նման դեռ
չերգուած,
Շրջած այդպէս՝ աբի ետին, ամպի ետին, ցուրտի ետին:
Ցուր հրաման, տգիտութեան, տափակութեան, տկարութեան ու տաղտուկի
Գիս բանտարկող չորս պատերէն ա՛լ ազատիմ,
Զմնամ ես սիրոյ կողմէ չկանչուած ճառագայթի նման հատնող:
Արտնութիւն՝ —
Վերքը կեանքիս, վերքը սրտիս՝ կարմի՛ր, կարմի՛ր,
Ազատորէն ծաղկող լոյսիդ հոգ ու թաղա՛ր միշտ ընելու:

ԵԴ. ՊՕՑԱՃԵԱՆ

ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶ

ՀՕՐԱՔՈՅՐՍ

Հինգ եղբայրներու ամէնէն փոքրն էի ես ու մեր տունին սիրելին՝ չրսելու համար չփացածը: Հին, արմատ նետած ու ճիւղաւորուած ընտանիք էր մերինը: Ունէինք բազմաթիւ խնամիներ ու ամուճաներ: Իսկ մեր՝ հեռաւոր ու մօտաւոր ազգականներուն հաշիւը միայն Աստուած գիտէր...: Զատկին ու Մեռնդին, երբ, ըստ գաւառի սովորութեան մեղի այցելել սկսէին անոնք, ալ վերջը չէր գար... Հիւրանոցը միշտ բերնէ բերան լեցուած կ'ըլլար:

Հօրեղբայրներս միայն երկու հատ էին: Անոնցմէ մէկը Ռուսաստան կ'ապրէր. միւսը՝ նշանաւոր խման մը, հողին տակ էր դրուած՝ երբ ես դեռ շատ փոքր էի: Հօրեղբօր պակասը կը լրացնէին հօրաքոյրներս, որոնք հինգ հատ էին: Նազելի, Գոհար, Մարիամ, Աղաւնի, Երանուհի: Բոլորն ալ ամուսնացած տուներ էին եղած ու, ըստ իրենց վկայութեան, «տայտի քերուցք» (*) ըլլալուս համար զիս շատ կը սիրէին:

Հօրաքոյրներէս երկուքը կ'ապրէին ուրիշ քաղաք: Հայրս կը թղթակցէր անոնց հետ ու նամակ ստացած օրը, բոբբոջուած կաթսէ՞ն թէ ուրախութենէն, չգիտե՛մ, Դաւիթին «մէյխանէ»ն երթալով հատ մը երկուք կը ճնկէր:

Ես չէի ճանչնար հեռաւոր տեղեր բնակող այս հօրաքոյրներս: Անոնք, հարս ըլլալէ վերջ, իրենց ամուսիններուն հետ մեկներ էին ուրիշ քաղաք:

Կ'ենթադրեմ թէ այս տեղափոխումները տեղի էին ունեցած աւելի բարեկեցիկ ապրելակերպի մը ի խնդիր, բայց պիտի չզարմանամ, եթէ վաղը միւս օր, տպրող ազգականներէս մէկը եկէ ու պնդէ, թէ ազգասիրութիւնն էր անոնց պատճառը...: Որովհետեւ, ինչպէս ծանօթ է բոլորին, հօրաքոյրներէս մէկուն ամուսինը յեղափոխական ծանօթ դէմք ու քարոզիչ-ուսուցիչ էր, ու կ'ուզէր ազգին բոլոր զաւակները ինք դաստիարակել եւ իր ուզած ձեւով...

Ըսի արդէն թէ հեռաւորութիւնը պատճառ չէր եղած որ մեր յարաբերութիւնները թուլնային, խզուէին: Նամակներէն զատ, որոնք ամէն Շաբաթ կէսօրէ ետք քաղաք մտնող փոստի երկաթի կառքերով կուգային, տարին քանի մը անգամ ալ, անոնցմէ կը ստանայինք չաղցրաւենիքի ու մրգեղէնի ծրարներ. Նիքսարի կարմիր բրինձ, պաստեղ, շարոց, բարեւ, կարօտի համբոյրներ, քանի մը չիթ արցունք, տեսնուած լաւ ու վատ երազներու պատմութիւն՝ ու չգիտեմ ինչ:

Անառակութեան համար մանկապարտէզէն վռնտուելէս ետք, իրական դպրոց երթալուս առաջին օրը, հայրս ըսաւ, որ «ալ մենծ մանչ եմ՝ ու պէտք է որ ուշիմ ըլլամ...», կարծես թէ այդպէս ըլլալը իմ պզտիկ կամքէս կախուած ըլլար...

– Պէտք է շուտով կարդալ գրել սորվիս՝ որ հօրաքոյրներուդ նամակ գրես, այդպէս կ'ուզեն, ըսաւ, իր մեծ ու ծանր ձեռքով գլխուս մազերը խառնշտկելով...

Այն տեղն հասակս իր բաճկոնակին էն վարի կոճակին կը հասնէր։

– Ես բնաւ քեզի չափ պիտի չըլլամ, քու եռուէդ պիտի չհասնիմ, ըսի ես յուսաբեկ։

– Ինչո՞ւ, մա՛նչս։

– Քանի՞ ես մեծնամ՝ դուն ալ կը մեծնաս. ալ ինչպէ՞ս կրնամ եռուէդ հասնիլ...

– Չէ՛, տղա՛ս, տեղ մը կու դայ, որ մենք ա՛լ կը դադրինք մեծնալէ. ատկէ զատ, կուգայ նաեւ ժամանակ մը, որ ոչ միայն չենք մեծնար, այլեւ, ջուր դպած բուրդի պէս, կը քաշուինք, կը պզտիկնանք...

Սկիզբ չհասաւ այս պզտիկնալու պատմութեան. բայց հարցապնդումի ժամանակ չկար. տնտես տղաքը, ճաշիս ծրարը ձեռքը, կը սպասէր դրան առջեւ։

Մայրս համբուրեց զիս թուշերէս ու համբուրեցի։

Ճամբան չա՞տ մտածեցի գանելու համար, թէ մայրս զիս ճամբու դրած պահուն ինչո՞ւ կուլար...

Չկրցի եզրակացութեան մը գալ ու ըսի ինքնիրենս թէ սխալած ըլլալու եմ, մօրս աչքերուն մէջ փայլողը արցունք չէր...

⁂

Այրուբենի պնակիս վրայ մանիշակագոյն մելանով տպուած մեսրոպեան տառերէն ամէնէն առաջ ճանչցած դիրս Օ տառն եղաւ, որովհետեւ մեր սեւ ու ճերմակ մորթով կատուին աչքին կը նըմանէր։ Յետոյ Ղ ու Շ դիրքերը՝ իրրեւ ծնրադիր ուղտեր։ Ցէն, այդ օտարականը, չորրորդը եղաւ, որովհետեւ, չարշափին մէջ հով մտած, բաղնիքի ճամբէն ուճապարանքով անցնող թրքուհիի մը կը նմանէր։

Չեմ գիտեր, թէ քանի՞ շաբաթ, կամ քանի՞ ամիս տեւեց մինչեւ որ իրապէս ճանչցայ հայերէնի բոլոր տառերը։ Քանի՞ քերական մաշեցուցի, որքա՞ն սիրտ ու հոգի հատցուցի՝ մինչեւ որ զանոնք իրար կապել սորվեցայ... Չգիտե՛մ, չե՛մ յիշեր։ Չեմ յիշեր նաեւ թէ, կարդալ-գրել սորվելէս վերջ երբեւիցէ հեռաւոր հօրաքոյրներուս համակ գրեցի՞։ Պատահութիւն ունի՞, որ անոնք բեւեռագրերու նմանող թուղթերս իրենց ծոցէն հանելով ցոյց տան դրացիներուն ու ըսեն.— «Ախպօրս մանչուն, է՛ն պզտիկին գրածն է. գրած մատներո՛ւն մեռնիմ»... Թօաքը մեր մէջ. չգրելուս պատճառը, հաւանաբար ծուլութիւնս չէր, այլ՝ սիրոյ պակասը։ Ինչպէս ըսի, անոնք զիս կը ճանչնային, բայց ես չեմ՛ ճանչնար զիրենք. իրենց դուրգուրանքը վայելած չեմ՛ մտէն... Իրենց ծունկերուն վրայ չեմ նստած, ու արտաբերութեան պահերուս՝ անոնք արցունքներս չեմին սրբած։ Մեր մօտ ապրող հօրաքոյրներս ըսես, կը խենթենայի՛ն վրաս. «պօրիդ պօսիդ մեռնիմ»ները, «հօրքուրը զատագ առնէ»ները ու «զուրպան ըլլամ»ները հաչիւ չուէին։ Զիս պարուրող օդին չափ ալ՝ սէր կար շուրջս։ «Ախալբօրդի՝ ջան որդի» կ'ըսէին՝ ու զիս կը սեղմէին իրենց կուրծքին... Ալ ի՞նչ ընէի հեռաւոր, չճանչցած հօրաքոյրներուս սէրերը...

Ու իմ մանկութիւնը կ'ամէր ու հասակ կը նեռէր՝ հօրս բաճկոնակին կոճակներէն վեր։ Մէկ. երկուք. երեք...

– Պարարտ հողի մէջ ինկած հաճարի տունկի մը պէս արագ կը մեծնայ, կ'ըսէր հայրս, ու իր սիրտը, գիտե՛մ, կ'ուռէր յոյսով ու հպարտութեամբ։

⁂

1915ի անորակելի ոճիրը վերջ դրաւ մեր երջանկութեան։ Հազիւ տասնեւհինգ տարեկան էի, երբ մեր օճախին մուխը մարեցաւ։ Մեր տան պատերը փլան, փլատակներուն վրայ բռնող եղիններուն տակ մողէզներ վազվզեցին... Հայրս մեռաւ տարին վրայ, մայրս՝ Եփրատին մէջ։

Ես պապերուս հաւատքն ուրացած, մեղանչած, ատորնացած, ատրկացած, չան պէս ծեծուած ու հալածուած, չորս տարի Քրիստոսանի լեռներուն մէջ թափառելէ ետք, օր մը ինքզինքս գտայ Սեբաստիոյ Ամերիկեան Հիւանդանոցին

մէջ պատկած։ Անգամ մը, երբ աչքերս բացի, բարձիս քով սեւեր հագած կին մը նստած էր ու գուրգուրալի ձեռք մը կ'անցընէր ունդահար ճակտիս վրայէն։

– Հօրաքոյրդ եմ, ըսաւ յուզումէն զողացող ձայնով մը, Աղաւնի հօրաքոյրը։ «Զիլէ»ի հօրաքոյրդ, կը յիշե՞ս։

Ինչպէ՞ս կրնայի չյիշել... Ցիլեւու ա՛լ ո՞վ մնացած էր խոշոր գերդաստանէն...

Գլխով հաստատական նշան տուի։

Համբուրեց դիս սիրով ու կարօտով, ու իր սիրտը փլաւ...

Չհարցուց հօրս, իր մէկ հատիկ ու սիրելի եղբօր մասին. մօրս՝ ու մերիններու մասին. ի՞նչ հարկ վէրքեր խառնելու... Ինքն ալ չորս լման տարի ապրած էր գեհենին մէջ՝ ու ծանօթ էր ամբոր լայնքին ու երկայնքին։

– Եկայ քեզ Գոլիս տանելու, ըսաւ արցունքները սրբելով, երբ լսեցի, թէ ողջ ես, զաւակներս Գոլիս ձգեցի ու վազելով եկայ որ քեզ ալ հոն, մեր քով տանիմ։ Իրաւ է որ Գոլիսն ալ չան հոգ է, բայց համեմատաբար ապահով է. Դաշնակիցները հոն են։ Կայ նաեւ Ծովը... է՜հ, ո՞վ դիտէ...

Ծովը, իր բառաբանին մէջ, փրկութիւն կը նշանակէր։

Լռեց ու ինկաւ խոր մտածմունքի մէջ

⁂

Զէմպերլի Թաչի աղբատի իր միակ սենեակին մէջ, ուր իր երեք զաւակներուն հետ ես ալ կ'ապրէի մեր Գոլիս գալէն ի վեր, հօրաքոյրս դիս իր տարեկիր ծունկին տակ խոսովանանքի նստեցուց օր մը (Այս խոսովանանք բառը իրն է)։

– է՛, հիմա որ Գոլիս ես ու հանդիսեցար, ի՞նչ կը մտածես ընել, ի՞նչ պիտի ընես, հարցուց օր մը։

– Արհեստի մը պիտի հետեւիմ։ Տունը եղած առենս, վագանձներուն, եղբօր քով եէմէնիթիւթիւն կ'ընէի, հիմակ ալ կօշկակարութիւն կը սորվիմ։ Մեր խնամիներէն մէկուն տղան կօշկակարի խանութ ունի. խօսեցայ հետը, դիս իր քով պիտի առնէ իրրեւ աշկերտ։

– Ինչ ըսի՞ր...

– Ըսի կօշկակարի աշկերտ պիտի ըլլամ, կօշկակարութիւն պիտի սորվիմ։

– է՛, կը ձգէ՞մ ես...

– Ինչո՞ւ չես ձգեր, կօշկակարութիւնը անպատի՞ւ գործ է, հօրաքո՛յր...

– Քաւ լիցի, արհեստին անպատիւը չ'ըլլար, բայց դուն դպրոց պիտի երթաս։

– Դպրոց երթալու տարիքս չատո՞նց անցած է, ըսի ես վճռական։

– Չէ՛, անցած չէ։ Դպրոց երթալու ժամանակը հիւ չ'անցներ։ Քեզմէ կալի կրծող չլինել տալու համար չէր որ միւնչեւ Սվազները ստիպ եկայ...

– Ազէ՛կ, հօրաքոյր, շնորհակալ եմ որ եկար ու դիս հետդ բերիր Գոլիս, բայց ալ իմ ի՞նչ դպրոց երթալս մնացեր է... Զորս ու կէս տարի լեռներուն մէջ չօպանութիւն ընելէ, գիտցած քիչ մը բանս ալ լաւ մը մոռնալէ ետք, առ տարիքս մէջ, ալ ես ի՞նչ դպրոց երթամ... Արդէն շատ բան ալ չէի դիտեր... Հիմա, այս պօյուս, ո՞ր մէկ ծաղկոցի սեղանին ետեւ կրնամ նստիլ... Ծունկերս գրասեղանին տակ իսկ չե՞ն սեղմուիր... Վերջապէս ամօթ ըսուած բա՞ն մը կայ։

– Մեծ ըլլալդ կարեւորութիւն չունի։ Ամօթը, քիչ բան գիտնալուն մէջ չէ, այլ՝ ոգէտ մնալուն։ Վարժապետներդ կը հաւնան։ Իրենք ալ հայ են... Կ'ընդունիմ թէ, տղա՛ս, ուսման ժամանակդ քիչ մը ուշացած է, բայց անցած չէ։

– Բայց հօրաքո՛յր...

– Հօրդ անուշիկ խաթերն համար...

– Հայրս մի՞ խառներ այս գործին մէջ... բողոքեցի ես նեղացած։ Ես դպրոց գացող չե՞մ... Ցեղոյ մեր բոլորին ապրուստի հոգը վրադ է. օրական տասնըչորս ժամ կ'աշխատիս որ մեզ ապրեցընես՝ ու ուրիշ կուգաս հոգիդ բերանդ եկած։ Գէ՞չ կ'ըլլայ, որ իրրեւ տան մեծ տղան, ես ալ քանի մը դուրուշ բերեմ տուն... Այս ձեւով, ես ալ, պարտքս կատարած ըլլալու գոհունակութիւնը կ'ունենամ։

– Դուն պարտք չունիս ինծի. ես օղ-նութեան պէտք չունիմ. դպրոց պիտի երթաս. քու խօսքդ պիտի չըլլայ, ըսաւ մէկ շունչով։

– Հարցը, իմ կամ քու խօսքդ ըլլալուն մէջ չէ, ըսի ես։

– Հապա ինչո՞ւն մէջ է։ Իմ խօսքը պիտի ըլլայ, պնդեց ան։

Ցետոյ, աչքերուս մէջ տեսնելով որ տեղի տալու միտք չունիմ, նորէն սկըսաւ։

– Իմ խօսքս պիտի ըլլայ կ'ըսեմ քեզի, կը հասկնա՞ս, իմ խօսքս... Չէ նէ, չէ նէ, կ'ուրանամ քեզ, ախպօր տղայ չունի՞մ կ'ըսեմ։ Պետրոս Ցխուրը ինտոր ուրացաւ նէ, անանկ ալ, ե՛ս քեզ կ'ուրանա՞մ...

– Հօրա՛քոյր...

– Տունէն դուրս կ'ընեմ քեզ...

Ձայնը փլաւ։ Լեզուն կը սպառնար՝ բայց գլուխս առած էր թեւերուն մէջ՝ կը սեղմէր կուրծքին՝

– Խօսք մակիկ ըրէ եավրո՛ւս, յետոյ կը զղջա՞ս...

Կուլաբ։

– Կ'երթամ, հօրաքոյր, կ'երթամ... Մի լար։ Դպրոց կամ այլուր, ուր ուզես՝ կ'երթամ, միայն թէ դուն մի լար...

Մազերուս վրայ արցունքներ ինկան։

Կրակի պէս տաք արցունքներ։ Ու, կ'ենթադրեմ, այս անգամ, ուրախութեան արցունքներ...

❖

Շա՛տ, շատ տարիներ առաջ էր այդ։ Հիմա հօրաքոյրս, մտքով առոյգ ու մարմնով քիչ մը յոգնած, կ'ապրի իր զաւակներուն կերտած ճամբին մէջ։ Փեսաներ, բազմաթիւ թոռներ ու հարսներ ունի։ Քիչ կը մնայ որ թոռան թոռը տեսնէ։ Մինչեւ հոգ հասնիլը բազմաթիւ անգամներ խնդրագրեր է ներկայացուցած Աստուծոյ՝ ու գլուխ գլխի խօսակցութեան մտած Անոր հետ։ Ունեցած է վէճ ու անհամաձայնութիւն ու, ի վերջոյ, իր ուզած ձեւով պայմանագրութիւն կնքած...

Աստուծոյ տուած խնդրագրերէն առաջինը, ըստ հօրաքրոջս, «Ինծի կեանք տուր որ զաւակներս սա չունենան երկրէն դուրս հանեմ, ապահով տեղ հացընեմ» եղած է։

Ու Աստուած լսած է իր ձայնը։

Տարիներ յետոյ, ան նորէն դիմած է Անոր՝ ու խօսքի բռնուած հետը.

– Քիչ մըն ալ օր տուր, Տէ՛ր, վաստակինս ուտիմ, շուքովինս շքաւորուիմ, խաղաղ, արեւուտ օր տեսնեմ քիչ մը... Զգեցիր որ ամուսնուս օրով խնդայի, ձգէ՝ զաւկներուս շնորհիւ խնդամ...

– Թող փափաքդ կատարուի՛, ըսած է Աստուած։

Շատ չանցած, հօրաքոյրս ձեռքը գոյդ մը մոմ, մտած է տաճար, Աստուծոյ տունը։

– Տէր, ի՞նչ կ'ըլլայ, աներեսութիւն մի համարեր խնդրանքս. ձգէ որ կարպեմ, թագ ու պսակինն տեսնեմ...

– Դուստր բարի, ըսած է Աստուած, խնդրանքդ թող կատարուի՛... Ու հօրաքրոջս աչքերացութեան վրայ մոքին խնդալով՝ զայն ճամբու է դրած։

Իր երկու աղջիկներն ու մէկ հատիկ մանչը կարգել, ամուսնացնելէ ետք, նորէն խօսակցութեան մտաւ Արարչին հետ.

– Մունկիս վրայ թաց չորերով թոռներ կ'ուզեմ... կ'ուզեմ որ անոնց ազմուկով տունս լեցուի ու չէննա՞յ... ես մէկ պառաւ ու անպէտ կին եմ, զիս քովդ տանիս ի՞նչ պիտի ընես, գլխուդ պիլա՞յ... Ձգէ կենամ կեցած տեղս...

Ու երբ սիրտը պարպած դուրս կ'ելլէր աղօթատեղիէն, մէկու մը պէս, որ շատ կարեւոր բան մը իր նամակին մէջ յետ գրութեան կը վերածէ, ետ դարձաւ ու առանց վարանումի, պահանջատէրի մը պէս՝ ըսաւ Աստուծոյ.

– Կ'ուզեմ մարմնաւոր աչքերով թոռներուս դպրոց երթալը, շրջանաւարտ ըլլալը, տիփլոմա առնէն ալ տեսնել... Ու եթէ շատ չես գտներ, Տէ՛ր, անոնց նշանին ու պսակին ալ կ'ուզեմ ներկայ ըլլալ. իմ գիտնալովս, թոռներուն պըսակին ներկայ ըլլալ ուզելը այպանելի բան մը չէ...

Ա. Հ.

ԵՐԿՈՒ ԱՒԵՐԱԿՆԵՐ

Ահա այնտեղ, անապատին մէջ անսահման,
Ուր արեւը երկու սրտեր կիզեց երէկ,
Եւ կարաւանն իր կշռոյթով հետքը թողուց
Աւազին վրայ յոգնած ուղտին ու փէլլահին,
Հեռո՛ւն, հեռո՛ւն, առանձնութեան թեւերուն մէջ
Հանգստացող քաղաք մը կայ, քաղաք մը հին,
Քաղաք մը հէք,
Փլատակուած ու սգաւոր մէկուն նման:
Քաղաք մը հէք,
Ուրկէ վաղուց
Մեկնած էի անդարձ, անլուր,
Հիմա տխո՛ւր
Աւերակներն իր կան միայն.
Աւերակնե՛ր,
Հոս-հոն ցրուած հսկայ քարեր ու դամբաններ:
Չկա՛յ փառքը հին օրերուն յաղթանակի
Ու կրակի,
Երգը պարար խաղաղութեան ու խնջոյքի:
Չկան մարդիկ զրահապատ, սուրնաւոր,
Ջաստուածներու բագինին դէմ շուրջպար բռնող
Կոյսեր չկան:
Այնքա՛ն, այնքա՛ն
Ամայի են փողոցներն ալ այդ քարուքանդ,
Պարիսպները փլած կքած,
Որոնց վրայ

Հզօր մարդիկ մաճ կու գային,
Կը կռուէին:
Ու տակաւին կարասներուն գինին չկայ,
Չկաճ այլեւս կանչեր տեղ գինարբուքի,
Գինարբուքի ու վրէժի…:
Անոնք ամբողջ մեռած են ալ,
Համատարած
Հիմա միայն արձագանգն է որ կը հեւայ.
Հիմա միայն քաղաք մը կայ, քաղաք մը հին
Ու աւերակ,
Քաղաք մը հէք
Ու փլատակ:

Բալմի՛ր…
Ի՞նչ հեշտին է մթնշաղն այս լոյծ ու կարմիր,
Աչքերու դէմ:
Եւ աւազը անապատին ինչքա՞ն փխրուն՝
Ոտքերու տակ,
Խաղաղ, միճա՞կ
Երբ կը քալեմ դէպի հեռո՛ւն,
Դէպի հեռուն, տուներներուն:
Հոգիս դատարկ սափորի պէս
Կ'ուզեմ բռնել լուսնակին տակ,
Ու ճաճանչներն անոր բիւրեղ
Օծել կապոյտ երազներով
Ու տանիլ հոն,
Հո՛ն…
Հին յուշերուս ու երգերուս դամբարանին:
Շուրջպար բռնել քարերուն մէջ փլատակուած,
Ու պարտասուն, ափերս սրտիս վրայ սեղմած,
Խօսիլ մութին հետ քաղցրօրէն,
Հի՛ն օրերէն…
Հի՛ն օրերը անցան, գացին անվերադարձ:

Բալմի՛ր… Բալմի՛ր…
Իմ հայրենի հողին վրայ
Դեռ կը մնայ
Քաղաք մը հին ու աւերակ,
Քաղաք մը հին ու փլատակ,
Հազարումէկ տաճարներով ու գմբէթով,

Ու պայատով, ոսկի գահով, գահակալով,
Պարիսպներով կրկնակ կերտուած,
Ու բոլորակ աշտարակներ
Երկնապաց,
Ու բառասուն ամուր դռներ,
Որոնց վրայ
Խաչքար մը կայ,
Ու խաչքարը առիւծ մ'ունի,
Որպէս խորհուրդ խաչ ու զէնքի.
Եւ անառիկ միջնաբերդով
Բաղաքն այդ հին իմ պապերուն
Կործանած է ու կը մեռնի,

♣

Անի՜, Անի՜...
Քանի՜, քանի՜
Դար շարունակ
Ան փլատակ
Մնաց միանակ,
Ու գետն ահեղ
Իր ափերուն
Մոնչեց խուլ,
Տարաւ փառքն իր գեղեցկութեան
Ու սարսափը դիւցազնութեան
Անապատի խոպան հողին ու Օտարին:
Հիմա սուգով,
Ափսոսանքով,
Անի քաղաք նստեր կու լայ...
Կու լայ հոգիս անոր վրայ...

♣

Ահա այնտեղ, անապատին մէջ անսահման,
Ուր արեւը ամբողջ ազգ մը կիզեց երէկ,
Եւ կարաւանն իր կշռոյթով հեսը թողուց
Աւազին վրայ յոգնած մարդուն տառապանքին,
Հեռո՜ւն, հեռո՜ւն, առանձնութեան թեւերուն մէջ
Լացող քաղաք մը կայ հիմա...

ՇԱՀԳԱՆ

Հալէպ

ԿԱՂ ԴԵՒԸ

Գրեց՝ ՍՄԲԱՏ ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ

«Լուսաւորիչ ժողուեց զդիւաց
«Լցեց զնտան,
«Կաղ-Դեւն եկաւ, ասաց, եամա՛ն,
«Զիս մի՛ թաղեր ի եոր զնտան,
«Կ'եղնիմ վանքին ես փոշեհան,
«Տանիմ թափիմ Փրէ-Պաթման,
«Մինչեւ Քրիստոս գայ դատաստան։»
ԱՒԱՆԴԱՎԷՊ

Մշոյ Սուրբ Կարապետ վանքին Նորաշէն բակին մէջ Սուրբ Յարութիւն անունով գմբէթաւոր փոքրիկ մատուռ մը կար՝ մօտ հազար վեց հարիւր երեսուն տարեկան։

Տարին անգամ մը միայն, ժամերգութիւն կը կատարուէր հոն։

Անմոռանալի է այն օրը՝ երբ Եղիշէ վարդապետին հետ՝ քանի մը տիրացուներս հոն գացինք պատարագելու,

Առաջին անգամն էր որ կը մտնէի այդ մատուռը՝ որ կը կոչուէր Դեւտուն։ Դուրսէն շատ էի դարձեր անոր բոլորտիքը, չոյեր անոր խորտուբորտ և մամռապատ քարերը, եւ ականջս դրեր անոր երկար ու նեղլիկ պատուհաններուն, լսելու համար անկէ եկող դեւերու ձայները։

Լարուած ջիղերով կը հետեւէի այդ ձայներուն, որ կարողանայի հասկնալ թէ այդ դեւերը ի՞նչ լեզու կը խօսէին, եւ ի՞նչ էր իրենց խօսակցութեան նիւթը։ Շատ յաճախ, կարծես, հայերէն բառերու փչրանքներ կուգային ականջիս, եւ սակայն, անկարող էի յստակ գաղափար մը կազմել այդ մասին։

Ու այսօր, երբ առիթը եկած էր մատուռէն ներս մտնելու, ուրախ էի, բայց ամբողջ մարմինովս կը դողայի։

Շրթունքներս խածնելու աստիճան սեղմած եւ ջիղերս պրկուած՝ երբ սեմը անցայ, Եղիշէ վարդապետը, ներս կանգնած, զգուշացուց զիս որ չիյնայի քիչ անդին գտնուող ծակին մէջ։

Այդ ծակը բերանն էր այն անդունդին, ուր, Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչը

լեցուցած էր բոլոր դեւերը, երբ Դիմիտրի եւ Գիսանէի կատունը քանդեց, եւ անոր տեղը բարձրացուց այս մատուռը՝ որ կորիզն եղաւ ապագայ Մշոյ Սուրբ Խաչապետի ընդարձակածաւալ վանքին։

Երբ ներս մտայ, քարայրային պաղ ու խոնաւ օդը զարկաւ դէմքիս։ Խորանը տակաւին մութ էր։ Կանթեղն ու մոմերը դեռ վառուած չէին։ Արեւի շող մը միայն, նեղ ու երկար պատուհանէն ինկած էր արծաթեայ խաչելութեան վրայ։

Հայր Սուրբը՝ մոմերն ու կանթեղը վառեց։ Աւետարանը խորանին մէջ շրջակըռուեց։ Զգեստաւորուեցաւ եւ սկսանք ժամերգութեան։

Անհունօրէն լարուած էի ես, եւ կը դողայի։ Թաւ ու խորհրդաւոր ձայներ մը կուգային գետնին տակէն, եւ ես՝ կէս շուրջս, կէս տարտափահար, ժամագիրքը սկսայ կարդալ։ Բուրվառը խունկի ու կնդրուկի բոյրերով կը լեցնէր տաճարը։

Մէկ կողմէ կը կարդայի, եւ միւս կողմէ՝ աչքիս պոչովը գնտանին բերանին կը նայէի, թէ արդեօք պիտի կրնայի՞ տեսնել քանի մը դեւեր՝ որոնք գըլուխնին ծակէն դուրս հանած՝ պատարագի արարողութեանը պիտի փորձէի՞ն հետեւիլ։

Դեւերը բնական է որ դեւտան մէջ ըլլային։

Երբ «Խարհուրդ խորին»ը սկսանք երգել, նոր ձայներ սկսան լսուիլ, խորունկէ՛ն, խորունկէ՛ն, գետնին տակէն։

Աչքերս, բնազդաբար, դէպի խորանը ուղղուեցան, ուր պատարագիչ Հայր Սուրբը հատուածներ կը կարդար, սկիհը կը խաչակնքէր, բուրվառով լոյս գին կը խնկարկէր, յաւիտենութեան դռներն ու պատուհանները կը բանար, ու չէր տեսնէր սակայն, որ տարաշխարհիկ կերպարանքով եւ քրմական զգեստներով մէկը,— կաղ Դեւը —, իր կողքին կանգնած՝ բագինական ընթերցումներ կը կատարէր, իր արեւաշունչ գրքէն։

Մէկէն, պղտոր ու անկապակից ձայները սկսան դաշնաւորուիլ, եւ մեր հայրենիքի բոլոր աղբիւրները, առուներն ու գետերը, սկսան միասին երգել իրենց զուիրներ՝ մեհենական շարական մը։

Ուշի ուշով կը հետեւէի անոր բառերուն, եւ կը տեսնէի, որ մեր ջուրերը քերթողական ոգիով իրապաշտ հայեցողութիւն մը կ'արտաբերէին։

«Գութաններու երգը դաղրած է արդէն հերկուած արտերու մէջ։ Արեւախանձ սերմնացանները արեւին փառաբանութիւնը կը կատարեն, եւ սերմերը քնքշօրէն հողին արգանդին մէջ կը ծլին։

«Կանաչազարդ անտառներէն խորախորհուրդ երաժշտութիւն մը կը լսուի։ Սիրակարօտ հովերը ծառերուն հետ կը պլլուին, եւ մանր ու բէտ կենդանիները կեանքի յոյզերովը կը խայտան։

«Գիսախուիլ մրրիկները, բանաստեղծներուն հետ, միջոցին մէջ կը պարեն։ Լեռնակուտակ ամպերուն հետ սրբախաղութիւններ կը կատարեն եւ դահաւանդներու կրանիթեայ պատերը կը թմբկահարեն։

«Բուրումնաւէտ ծաղկաստանները դարնանային երգներու պէս կը ժպտին։ Թաւշեայ դեղիւռը մերկամարմին սէրերու հետ կը պարէ, ու կեանքը կ'արդասաւորուի, կը խայտայ ու կ'երգէ։

«Բարձրաթռիչ արծիւները միջոցին մէջ կը սուրան։ Կապտածաւալ երեւակայութիւնը անոնց հետ կը մրցի, եւ իմաստասէրները կապոյտ տարածութիւններուն մէջէն Անծանօթին դռները կը բախեն։

«Մարգարէներու զմրուխտեայ խաղաղութեան մէջ մանուշակները ամօթխածօրէն կը ժպտին։ Անտէր ու անտիրական հովիւները իրենց սրինգներուն հետ կը մխան, եւ աստեղազարդ վիշերը անոնց վրայ կ'արտասուէ։

«Աշնանային հնձաններէն երանական ջուրեր կը վազեն։ Սիրարորդ համբոյրներու վրայ պնդացող գինի կը արտեն, եւ հեթանոսական խրախճանքները ոգե-

դէն քերթողութեամբ մը կը շառաղուն։

Ես յափշտակութեամբ կը հետեւէի այս երգերուն, որոնք մեր շարականին չէին նմաններ։ Երբ յանկարծ ձայները սկսան մեղմանալ, վերածուելով հեռաւոր արձագանգներու, Կաղ Դեւը աներեւութացաւ։ Պատարագիչ Հայր Սուրբին ձայնը նորէն հնչեց։ Խորանին առջեւ կանգնած՝ Պատարագամատոյցէն հատուածներ սկսաւ կարդալ, բանալ յաւիտենութեան դռներն ու պատուհանները եւ փռել իր նայուածքը անոր խորհրդաւոր տարածութեանց վրայ։

... Աչխարհ քօղասարսուռ ստուերներու... Ցարաշարժ ծով ձեւերու եւ գոյներու, խաբուսիկ շուք իրականութեան, անգրգիռ պար թեւաւոր աղջիկներու, անկենդան բաժկի երկնային հնձաններու, անհպելի մերկութիւն անհրաժարդր դեղեցկութեան, ծփուն ըստուերներ անչօշափելի շրթունքներու, ադամանդակուռ դահ վերացական արքայութեան, անբոյր ծաղկաստաններ ամուլ երեւակայութեան, եւ ահաւոր հալոցներ անմեղ մեղաւորներու...։

⁂

Ու երբ պատարագը վերջացաւ, եղիշէ վարդապետը դնաց իր խուցը, իսկ մենք՝ մեր ննջարանը։

Անկողնիս վրայ երկարած՝ թաղուեցայ խորհրդածութիւններու մէջ։ ...Մեր քրիստոնեայ նախնիքը նուաստ ծառայի մը պաշտօնը տուեր էին Կաղ Դեւին, որպէս վանքի փոշեհանը։ Տարին տասներկու ամիս, ան պիտի հաւաքէր՝ տնտեսատունէն, վարդապետներու խուցերէն ու բոլոր բուխերիկներէն ծեխն ու փոշին, եւ շալկելով պիտի տանէր թափէր Տիգրիսի փրփրակոծան ջուրերուն մէջ։

Խեղճերը, սակայն, չէն մտածած երբեք, որ ժամանակը, այդ անխախապաշար դատաւորը, օր մը, այդ պիտակը վար պիտի առնէր անոր ճակատէն, եւ լուսապայծառ պսակով մը զայն պիտի դնէր իսկական պատարագիչի դերին մէջ։

Ու այսպէս, մտածումներուս մէջ թաղուած՝ կը նայէի անոր աչքերուն։ Ի՜նչ վեհութիւն եւ հպարտութիւն։ Անոր տաճարին պատերը քանդուած են թէեւ, աննիւթական բագինը, սակայն, կը շարունակէ կանգուն մնալ, որպէս անուրանալի եւ յաւիտենական իրականութիւն, վեհ ու վսեմ, ամէն մարդու հոգիին մէջ, եւ կը լուսաւորէ կեանքը իր բազմագունակ երեսներովը...։ Պաշտամունք ծիլին՝ որ հողին գոյուղ ըներմութեանը մէջ կ'ուռճի ու կ'ուռճանայ...։ Վարդին՝ որ իր բուրումնաւէտ դեղեցկութեան մէջ՝ ամօթխածութենէն կը շառագունի...։ Ջրվէժին՝ որուն փրփրակոծան ջուրերը՝ դիւցազներգութեան մը տողերուն պէս կը շառաչեն...։ Լեռներու՝ որոնց հաստաբեստ ուսերը աստղածորան երկինքը վեր կը բռնեն...։ Գերթողին՝ որուն ներաշխարհին մէջ՝ լուսացընցուղ արեւածագին, անթառամ ծաղկաստաններ եւ հերաձակ մրրիկները կ'ալեծփին։

⁂

Դիշեր մըն ալ, երբ Կաղ Դեւը Ինանկեան բարձունքներուն վրայ կը թափառէր, եւ մրրկաբեր ամպերուն հետ կը խօսէր, յանկարծ, գետինը սկսաւ դողալ եւ տեղատարափ մը ծայր տուաւ, կայծակները սկսան ճեղքտել մութը։ Վանքը՝ ուրուականի մը պէս կը շարժակէր մրրիկին մէջ։ Զանգակատան խաչը լուսնեակի մը պէս կը շողար, եւ մեր հեթանոս հայրերուն գանկերը դուրս խուժելով հողին խորութիւններէն՝ ճըրագներու պէս սկսան վառիլ։ Իսկ գընտանին մէջ նետուած դեւերը՝ ճիչերով ու աղաղակներով դուրս թափուեցան եւ սկսան պար մը բռնել Սուրբ Ցարութիւն մատուռին բոլորտիքը։

Կաղ Դեւը՝ ուրախութենէն խելագարած՝ մրրիկին մէջ կ'ոստոստէ։ Լեռնէ լեռ կը շեմայ։ Մէկ ոտքը մէկ լերան կատարին, միւս ոտքը միւս լերան կատարին՝ կը դիտէ վերացած ճրագազարդ մեր հողը, եւ կը պոռայ ահաւոր ձայնով մը.

– Դիտէք՝, դիտէք՝ որ, օր մը պիտի վերադառնայի։ Ցարութեան օրն է այսօր։ Աստուածաշունչ դեւերու օրը։

Ու եւ, երբ ուշի ուշով կը նայէի անոնց, զարմանքով տեսայ որ անոնք այնքան ալ անհամակրելի էակներ չէին։ Ընդհակառակն, անհունօրէն դրաւիչ մարդիկ էին անոնք։ Ունէին կամք ու վճռականութիւն։ Հայրենասիրութիւն և նուիրում։ Իրապաշտ եւ դաղափարաշունչ հայեցողութիւն, եւ քրմական լուսապաշտութիւն։

Ու մէկէն, Բիւրակնեան բոլոր աղբիւրները, Արածանին ու Մեղրագետը և Սասնոյ ու Սեւ սարերու բոլոր ձորերն ու քարայրները սկսան երգել Ցարութեան երգը։

Երաժշտական ո՞ր դլուխ-գործոցը կրնաք մրցիլ անոր հետ, ուր կ'ելեւէջէին մեր լուսափրփուր ամպերը, մեր լուացուած կապոյտը, մեր երկնամուխ լեռները, մեր լուսաթաթախ հողը, մեր հազարաշէն առուները, մեր մրրկոտ անցեալը եւ մեր կալերու պսպղուն ոսկեփոշին։

Ու այդ դերագոյն համանուագին առջեւ կանգնած է մեր Կաղ Դեւը, որ մազերը հովերուն, եւ նեբաչխարհը բոցերով ճարճատուն, կը վարէ զայն դիւօրէն, աչքերը ուղղած արեւածագին՝ որ Բիւրակնեան լեռներու ուսին վրայ կը ճեղքուի որպէս հսկայ նուռ մը։

Ս. Շ.

ՆՈՐ ԵՐԳԵՐ

ՀԱՄԲՈՅՐ ՄԱՍՈՒՆՔՆԵՐՈՒՆ

•

Կը համբուրեմ հո՛գը օտար,
Ուր կը հանգչի մասո՛ւնքը ձեր,
Ո՛վ տարաբախտ իմ եղբայրներ,
Որ կարօտով ինկաք ի սպառ։

Թեկո՛ր մ'եղաւ հայրենիքի՝
Ձեզմէ մէն մի՛ն, երկրի՛ս վրան,
Բընակարա՛ն ու գերեզմա՛ն
Երկիրս ամբո՛ղջ ըրիք ձեզի։

Դուք սրփոեցիք, զո՛յգ ափերով,
Ձեր ծաղիկնե՛րը Մայիսի,
Վերածեցիք մո՛ւթը լոյսի,
Վէրքը՝ երգի՛ սիրագորով։

Դուք ցըրուեցա՛ք երկրիս վրան,
Ո՞հ, քալեցիք դուք ծագէ ծագ,
Բայց ոլորտի՛ն մէջ միացաք՝
Փողփողենէ՛ջ, յաւերժական։

ՀՐԱՉ ՔԱՋԱՐԵՆՑ

ՇՈՒՆԵՐԸ ԵԿԱՆ

Սալվատոր Տալիական պեխեր։ Օրուան ընթացքին մեծագոյն խնամքը կը տանի այդ պեխերուն, որոնք դարձած են դէպի վեր, սրածայր, երկու լուսնի մահիկներ կազմած, իրարու դէմ բացուած՝ իրենց մէջ առնելով սովորական քիթ մը։ Կոչիկի ներբանները նորոգած՝ դժուարին աշխատանքին մէջ իսկ չի թերանար պահու մը համար վար դնել գործը եւ ստուգել պեխերուն ճկղութիւնը, որոնք կարծես իր պատիւն ու էութիւնը կը կազմեն գիւղի ամբողջ 300 տունի բնակչութեան համար։ Շատեր ուզած են իր արուեստակիցի հակումները հետեւցնել այդ բացառիկ պեխերէն, իսկ ուրիշներ՝ իր աշխատանքէն։ Այո, Հալիմ Անտոն, հնակարկատ մը աւելի, կարպին կօշկակար մըն է, արուեստի արհեստաւոր մը, թէեւ իր համեստութիւնը երբեք թոյլ չէ տուած իրեն ընդունիլ այդ իրականութիւնը հանրութեան մէջ։

Իր փոքրիկ աշխատանոցը կորսուած է գիւղի թաղին հին ու քարաշէն տուներուն տակը չարուած ախոռանման եւ կամարածածկ խանութներուն մէջ։ Բայց այս կրպակը չի նմանիր հնակարկատի մը աշխատանոցին, ամէն բան կարգին է եւ շնորհքով, որովհետեւ նախ՝ առարկաները կը գոյնան ցած սեղանէ մը, նոյնքան ցած աթոռէ մը, տախտակէ մահճակալէ մը եւ անկիւնը դրուած կաշիի զանազան ոլորներէ։ Երկրորդ՝ սեղանին վրայ զանազան մեծութեամբ գամերը ունին իրենց առանձին բաժինները, մուրճերը կախուած են կաշիէ օղակներէ, իսկ նորոգուած կամ նորոգուելիք կօշիկները չարուած են – միշտ ճաշակով – պատին տակ։ Շատեր ըսած են, որ Հալիմ Անտոն կօշկակար մը պէտք չէր ըլլար, այլ…

Այս բոլորը կարելի է տեսնել աշխատանքի պահուն եւ հիանալ։ Բայց երբ մայրամուտին, ինչպէս անփոփոխելի սովորութիւնն է, կը փակէ կրպակը եւ կ'ինկէ փողոց՝ բոլորովին նորութիւններ կը հրամցնէ դիտողին, հիացմունքի համար։ Ճէկ ու կիսով թափած մազերը սանտրած կ'ըլլայ դէպի ետ, որոնք ջուրի կամ իւղի ծփանքէն՝ հարթ մակերես կազմած, հայելիի պէս կը փայլին։ Երկարատեւ հակած աշխատանքի արդիւնք՝ քալած պահուն, թեթեւ կուզ մը յառաջ կը մղէ սրածայր պեխերը։ Բայց ամէնէն աւելի աչքի դպչողը իր երկար հասակն է։ Գիւղացիք՝ որոնք միշտ ունեցած են ինքնապովութիւնը իրենց գիւղի սերունդին լաւագոյն վիճակին համար, այսուհանդերձ վարժ չեն եղած նման երկար հասակի մը տեսքին, եւ շատեր ուզած են զայն նմանցնել աւելի «հիւսիսայինի» մը, «Ամենապիր», քան «էրմանիի» մը։ Սոյ՛ն, ոչ մէկ զարմանք, Հալիմ Անտոն հայ մըն է, առնուազն իր պնդումովը։

Թէեւ գիւղացիք իրենց ընթացիկ օրուան մէջ յաճախ զուարճութեան համար կը խօսին Հալիմ Անտոնի եւ անոր յատկութիւններու մասին, այնուամե-

նայնիւ ոչ ոք կրնայ լուրջ չընլլալ, երբ հարցը վերաբերի անոր անցեալին։ Արդարեւ Հալիմ Անտոն իր անցեալին մէջ դեղեցիկ երիտասարդ մը եղած է, «Ալա Աժնապի թամամ»։ Արդէն իր այս յիսունը անց տարիքին մէջ իսկ պահած սլացիկ եւ բարեձեւ մարմինը՝ (առանց նկատի առնելու թեթեւ կուրը), եւ կապոյտ ծովանման աչքերը՝ ցոյց կու տան փառաւոր Ֆիզիքական ներդաշնակութիւն մը իր երիտասարդ օրերուն։

– Բայց ինչո՞ւ չէ ամուսնացած եւ մնացած է ամուրի։

– Ա՛հ, որ ունենաս այդքան գեղեցիկ արտաքին՝ շատ ունենալու սիրոյն կը մնաս առանձին...։

Այս է ընդհանուրին կարծիքը։ Սակայն իրականութիւնը այն է, որ Հալիմ Անտոն մինչեւ օրս ցոյց տուած է բացառիկ անտարբերութիւն մը կիներուն հանդէպ, բացառիկ յարգանքով արտայայտուած՝ հակառակ անոր որ գործը եղած է շատ անդամ չփացած եւ սակարկութեան ի դիմ շատախօս կիներու հետ, անչուշտ զանց առնելով այն գաղտնի համակրանքի կապերը որ ունեցած է, կամ ունի Մարիին հետ։ Սակայն ոչ մէկ ճշդիւտ գաղափար այս մասին, լոկ խօսքեր՝ մանուած գիւղացիներու կողմէ, տուներէն ներս։

Գիւղի նոր շուկային մէջ կը գտնուի մասվաճառ մը, որուն կը դիմեն գլուխէ բոլոր միս գնող կիները։ Ոմանք կը հիանան եւ ծածուկ իրար կը մղթեն ցոյց տալով Նաժիպին բազուկները, որոնք, միսը կտրած պահուն, կ'ուզեն պայթելու աստիճան. թէեւ ուրիշներ ալ պժգանքով կը նային այդ արտառոց մեծութեամբ մկաններուն։ Ցամենայնդէպս դարձեալ իր խանութն է ուր կը դիմեն, որովհետեւ Նաժիպ նախ, լուրջ է կիներուն հետ, երկրորդ, լաւ եւ մաքուր մսագործ։ Ձիշդ եղբօր հակապատկերը։

Միակ կինը որ ոտք չի կոխեր այդ մասվաճառատունը եւ 19 տարիէ է վեր ոտք չէ կոխած՝ Մարին է։ Ինչո՞ւ։ Է՛հ, պէտք է մեր գիւղը ապրիլ այսպիսի տարօրինակութիւններու հանդիպելու համար։ Որովհետեւ Մարին Նաժիպին կինն է, իսկ քաժնուած են մօտ 19 տարի առաջ, խռոված ու երդում ըրած ո՛չ իրար միանալ, ո՛չ ուրիշի մը, եւ ո՛չ ալ թոյլ տալ մէկը միւսին ընելու համար այդ...։

Հակառակ իրենց մէջ եղած տարաբերութեան, Մարին, չի թերանար յաճախ պատմելու կիներուն, իր առաջին սիրահարութիւնը Նաժիպի հետ։ Վերջինս, պատանի երիտասարդ մը, ժամանի ցուցադրութեան առաջնութիւնը կ'առնէր, գրաւելով դատաւորներէն մեծ բաժակ մը, միեւնոյն ժամանակ Մարիէն՝ անոր հոգին։ Ամիս մը ետք ամուսնանալու, աւելի ամիս մը ետք իրարմէ հեռանալու 19 երկար տարիներու համար, եւ թերեւս ցկեանս։ Ոչ մէկ զաւակ։ Այժմ Մարին կը պտտի ազատ-համարձակ, մերժելով բոլոր առաջարկները իր գեղեցկութեան հիացողներուն, միեւնոյն ժամանակ հանդուրժելով գիւղացիներու համարձակ որակումին – խենդ Մարի...

Նաժիպ երբեք չէ հրաժարած մօտէն քննելէ Մարիին ընթացքը, եւ թերեւս ներէր անոր, եթէ այս մէկը Հալիմ Անտոնը ճանչցած չըլլար։ Մարի, դիտնալով որ Նաժիպ իր սեփական միսը կու տայ մեքենային՝ երբ տեսնէ զինք Հալիմ Անտոնին հետ, կարծես դիտմամբ անոր կրպակէն դուրս չի գար եղեր։ Այս է ան է, Հալիմ Անտոն, բազմաթիւ անգամներ տեսած է Նաժիպին սուր դանակին սուր ծայրը աչքերուն առջեւ ըսպառնալին ճօճուող։

Ե

Առաւօտ մը, Հալիմ Անտոնին քովը դացի, տարօրինակութիւններու հանդիպելու տրամադրութեամբ, եւ տեսածս ուրիշներու պատմելու նախածրագրով։ Երբ յայտնեցի թէ հայ մըն եմ՝ շատ պաշտօնական ձեւով թօթուեց ձեռքս իր կաչիի նման կարծրացած մատներով։ Դժբախտաբար կը խօսէր թրքերէն, եւ ես շատ հմուտ չըլլալով այդ լեզուին՝ բաւական դժուարութիւն կրեցի զինք

լաւագոյն հանգնալու համար։ Արուհան-գերձ կոտրուած թրջերկնով մը խօսեցայ հետը։

– Հայաստանէ՞ն ես խաւսա՛ Հալիմ Անտոն։

– Շը՛շ, ըրաւ յանկարծ, ցուցամատը դրած շրթներուն վրայ, չը՛շ, թող չլսեն անօրէնները։

Ես չփոթած չոչս դիս ակսայ նայիլ, բայց անդրադառնալով, որ յուսացած տարօրինակութիւններուս սկիզբն էր այս՝ ձեւով մը հրճուեցայ եւ ուզեցի շարունակել կոմէտիան։

– Ի՞նչ կայ, ո՞վ կը լսէ մեզ, կամացուկ մը հարց տուի անոր։

– Թուրքե՛րը, ո՛վ, անօրէնները...

Այս անգամ զարմանքս եւ չփոթս արդար են եւ ես յիրաւի չկրցայ վերցնել այս կատակը ու ըսի.

– Ի՞նչ թուրք, ի՞նչ անօրէն, Հալի՛մ Անտոն։

– Լռէ՛, լռէ՛, ցած ձայնո՛վ խօսիր, չե՞ս դիտեր հոս պատերն անգամ...

– Ատուած ի՛մ, քեզի կը հարցնեմ Հայաստանէ՞ն ես, թա դուն...

Ցանկարծ ընդոստ ձեւով լռեցուց զիս, պահ մը չորս դին նայելէ ետք, լրտեսի մը հաշուենուութեան ձայնով խօսեցաւ հատ-հատ, իւրաքանչիւր բառին հետ ուսիս ճնշելով կաշեծածկ դանակի սուր ու փայլուն ծայրը։

– Գիշե՛րը, լուսինը չբարձրացած, եկո՛ւր մօտս, ես լոյսը կը մարեմ եւ քեզի կը սպասեմ, քեզի կը խօսիմ, կը պատմեմ ամէն բան, հիմա գնա՛, գնա՛ քանի դեռ վրայ չեն եկեր շունները...։

Մեքենական շարժումով կը պատրաստուէի հեռանալ՝ առանց իսկապէս ըմբռնելու անոր միտքը, երբ ձեռքի նշանով շատ լուրջ երեւոյթ մը առած՝ կանչեց զիս։ Մօտեցայ եւ կապոյտ աչքերուն մէջ վախ ու կասկածանքի յրատակ արտայայտութիւն մը կարդացի։ Կը սպասէի անհամբեր. երեւութապէս ունէր ըսելիք մը ինծի, բայց կը վարանէր։ Ի վերջոյ երեսը ծածուկ ձեւով խաչակնքեց։ Երբ չհասկցայ միտքը՝ կրկնեց խաչակնքումը եւ գլխով հարցման նշան ըրաւ։ Ըմբռնեցի զինք եւ վիրաւորուած ձեւանալով ըսի.

– Անշո՛ւշտ, անշո՛ւշտ։

Ապա դարձեալ որոշ վարանումէ մը ետք, իրական դողով մը, բաճկոնակին կոճակը քակեց եւ ներքին շապիկին վերայ խնամքով ամրացուած գինանշան մը ցոյց տուաւ եւ շունչը պահած՝ դէմքին հարցական արտայայտութեամբ կախուեցաւ աչքերէս։ Ժպտացի եւ հաստատեցի գլխու մեղմ շարժումով մը։ Ցանկարծական ձեւով դէմքը պայծառացաւ եւ անմիջապէս շակելով կուրծքը, զարկաւ ուսիս եւ լրջացած՝ ըսաւ, գաղտագողի աչքերը ոլորելով չորս դին, դիտմամբ բարձրաձայն.

– Գիշե՛րը, գիշերը կը լմննան կոշիկներդ, երթաս բարի, եւ անմիջապէս լծուեցաւ անուարտ գործին։

Հեռացայ այդ կիսաքանդ չուկայէն՝ դրեթէ չհաւատալով տեսածիս ու լսածներուս։ Ես որ սրամտագրուած էի ամէն նորութիւն պատմել ուրիշներուն՝ որոշեցի մնալ լուռ, լուռ՝ այս լուրջ եւ խորհրդաւոր յայտնութեան շուրջ։

Կէսօրին հանդիպեցայ իրեն ճաշարան։ Ժպտադէմ բարեւեցի զինք երբ անցաւ մօտէս, բայց ի զարմանս ինծի, բարեւս չառաւ եւ շատ բնական անտարբերութեամբ մը գնաց տեղաւորուեցաւ ճիշդ դիմացիս սեղանը՝ քանի մը քայլ անդին։ Ճաշի ամբողջ տեւողութեան ընթացքին, դիտեցի այդ մարդը, և ոչ մէկ անբնական շարժում չդտայ անոր քով։ Ցանկարծ խենթ մտածումը ունեցայ թէ արդեօք կատակի մը զո՞հ դացած եմ, եւ ուզեցի անմիջապէս ստուգել այդ, մօտեցայ անոր սեղանին եւ ըսի.

– Բարի ախորժակ, Հալիմ Անտոն։

– Շնորհակալ եմ, նմանապէս։

Ապա ծռեցայ եւ ականջին դրեթէ փսփսացի.

– Այս գիշեր, լուսինը չբարձրացած։

Ընդոստ ետ քաշուեցաւ, զարմացած նայեցաւ դէմքիս եւ անմիջապէս հաւաքելով ինքզինքը՝ ամապարանքով դուրս նետուեցաւ ճաշարանէն, հալածանքէ

փախուստ տուողի մը պէս, գլխ ձգելով բոլորվին չփոթ դրութեան մը մէջ։

Մինչեւ մեր ժամադրութեան պահը չդադրեցայ մտածելէ այս պատահածի մասին, գտնելու համար ելք մը, բացատրութիւն մը՝ որ պարզէր այս ամբողջ խորհրդաւոր արարը առաւօտեան։ Քիչ մը քալեցի դէպի Շաբշաբայի ակը, ուր գեղեցիկ դիւերային ամայութիւն մը կը տիրէր, ապա քայլերս ուղղեցի դէպի հին շուկան, կամարածածկ թաղերուն մէջէն անցնելով, ուր կրունկներս չաբաղուշակօրէն կ'արձագանդէին խորհրդաւոր պարապին մէջ։ Գահ մը ծղրիթին ողականչին մտիկ տուի եւ չուտով դարձայ անկիւնը՝ վճռական քայլերով։ Ոչ ոք կար հոն։ Կասկածներս արդարացած էին։ Կատակի մը զոհ դայողի ամօթանքով կը պատրաստուէի վերադառնալու, երբ սուլոց մը գրաւեց ուշադրութիւնս, ստուեր մը անցաւ մօտէս եւ ըսաւ.

– Հետեւէ՛։ – Անոր երկայնահասակ ստուերն էր։ Ուղղուեցանք դէպի թզենիները, գիւղէն քիչ անդին. ագրիւրի մը կազմած քարայրի մը մէջ առաջնորդեց զիս։ Արդար ըլլալու համար՝ կը խոստովանիմ որ սարսափը պատած էր ամբողջ մարմինս, բայց ճակատագրին հաշտուող եւ անոր առանց սակարկութեան յանձնուողի մը պէս հետեւեցայ։ Հո՛ն, ձեռնալապտեր մը աչքերուս առջեւ պարզեց շատ լուրջ դէմք մը, եւ վերջէն հատ-հատ ծորող ջուրի սուղուած կաթիլներ։ Ապա, երկար տեղեկատուութիւն մը բրաւ ինծի, երբեմն լուսաւորելով եւ հսկելով քարայրին մուտքը։ Գատմեց դրացի գիւղերէն, տուաւ անոնց վիճակը, ճշդեց օրշ կացութիւններ.— Ա... գիւղը 13 կռուող, 7 զէնք, Տ... գիւղը, 8 կռուող, երկու մոսին, մէկ որսի հրացան, Ֆ...ի մէջ, 3 մեռեալ, Վ...ի մէջ քանի մը վիրաւոր... եւ այսպէս Ա...երու եւ Տ...երու շրջան մը, որոնց իսկական անունները երբեք չկրցայ հասկնալ իրմէ։ Եզրափակեց այս խօսքերով.— Ես խօսեցայ անոր (մեծին) քու մասիդ, շատ ուրախ է եւ մօտ ապահէն քեզի կ'ըսէ ի՞նչ պիտի ընես։ Գրէ պիտի՞ս։ Շատ, շատ ազէկ...։ Եւ այդ խօսակցութեան ամբողջ տեւողութեան ինքզինքս գտայ հայ ազատագրման շարժումներու ժամանակին մէջ եւ իսկապէս ապրեցայ այդ պահերը, որոնք կը կարծէի կորած են յաւէտ։ Ու բաժնուեցանք։ Վերադարձայ տուն, ուր անհնար եղաւ քնանալ։ Արդարեւ, պատահածին մասին մտածելը ինքնին երազ մըն էր ամբողջութեամբ։

⁂

Ցաղորդող քանի մը շաբաթներու ընթացքին յանախ այցելեցի Հալիմ Անտոնին կրպակը։ Երբեմն կը պատահէր, որ ժամեր շարունակ մնայինք լուռ, եւ ես այդ պահերուն կը քննէի այս առեղծուածային մարդը, առանց երբեք յաջողելու թափանցել անոր ներսը եւ ծանօթանալ իրականութեան, որովհետեւ միշտ քննութիւններս երեւան կը բերէին հաստատումը այն կարծիքին։ Հալիմ Անտոն կատարելապէս նորմալ մարդ մըն էր ե՛ւ մտքով ե՛ւ ֆիզիքապէս։ Երբեմն կը պատահէր, որ խոսէինք զանազան նիւթերու շուրջ, նոյնիսկ հեգկայ, ընթացիկ քաղաքականութենէն ճառէինք, եւ ոչ մէկ նշան, ոչ մէկ հետք՝ մատնող այն գիշեր իմ ճանչցած Հալիմ Անտոնը։ Հետզհետէ, տեսնելով որ դիմացինը ուրիշ մըն է, կամ ուրիշ մըն էր այն գիշեր՝ եւ երբեք չ'անդրադառնար այդ մասին, ես ալ փակեցի այդ էջը եւ աշխատեցայ ճանչնալ ա՛յս մարդը, իբրեւ հնակարկատ եւ վարպետ կօշկակար Հալիմ Անտոն, որուն շատ համակրեցայ, մանաւանդ երբ անոր մէջ տեսայ ազնուական հոգի մը, հայու ազնուական հոգի մը, խոչալապաշտ մը՝ ապրող բոլորովին այլ աշխարհի մը մէջ, եւ կասկածներս փարատեցի, թէ ան թուրք մըն է։ Իր երկար եւ շատ անգամ անհասկնալի պատմութիւններու ընթացքին, պարզեց ինծի շատ բաներ, քիչ մը ամէն հայու դլխէն անցած եղելութիւններ։ Եղած է քիւրտ բէկի մը որդեգիրը փոքր տարիքին, ծնողներու վայրագ

չարդը տեսնելէ հոգ։ Մնացած է անոնց մէջ եւ քիւրտի զաւակները կոչած է եղբայրներ, մինչեւ ակած է գաղտնի դորձակցութիւն ունենալ «անոնց» հետ, մինչեւ օր մը բախումի մը ընթացքին՝ փախած եւ յանձնուած հայերուն, «Աջանոներուն», եւ անչուշտ իբրեւ հայ, մայրենի լեզուն ու իր տոհմիկ անունն իսկ մոռցած՝ ինկած է հայ գաղթական կոհակներու գիրկը, եւ պատանի տարիքէն այս օտար ափերու վրայ իր գոյութիւնը շարունակած՝ հնակարկատութեամբ եւ քիչ մը ամէն միջոցաւ, ինք, հայու զաւակ, քիւրտի գինուոր, վարժ ձիաւոր...։

Եւ ես կը մտածէի. «խեղճ մարդ, երեւի ուզեց հետս այն հին օրերը խաղալ, ես իրեն յիշեցուցի իր անցեալը իմ լոկ հայ ըլլալովս, եւ ես զինք փոխադրեցի հին շրջանակի մը մէջ, ստիպելով զինք վերապրիլ իր կեանքը հի՞ն օրերու տուայտանքին համընթաց»։ Մեծ համակրանքով մը կապուեցայ անոր եւ այնուհետեւ ամենայն լրջութեամբ մօտեցայ իր հարցերուն։

⁂

Հինգշաբթի օր մը, նստած իր կըպակին առջեւ կը խօսակցէինք, երբ յանկարծ բռնեց թեւէս, նետեց գիս կրպակէն ներս, հապճեպով գոցեց դռները եւ ամբացուց նիզերը՝ ակնթարթի արագութեամբ։ Մութին մէջ կը լսէի միայն անոր հեւքը եւ շարժող շրթունքներու շշուկը, կ'անիծէր եւ կ'աղօթէր... Իսկ դուրսէն, կը լսէի յստակ, գիւղի հինգվեց տարեկան երեխաներու ադմուկը, որոնք չար Ազատի առաջնորդութեամբ, իրենց մեծերը ընդօրինակող «ընտրութիւն» կը խաղային, պոռչտուքով եւ երգերով։

Երբ աղմուկը հանդարտեցաւ, զգուշութեամբ բացաւ դռները ամբողջ դրացի խանութպաններու եւ անցորդներու հետաքրքիր հանդիսատեսութեան շրջանակին դիմաց, ապա դարձաւ ինծի յոգնած եւ դառնագին երեւոյթով մը, ըսաւ.

– Դացին, դացի՞ն չունիրը, այս անգամ ալ ազատեցանք։

Եւ ես ցաւով դիտեցի այս հիւանդագին մարդը, որ կ'ապրէր քառասուն տարիներ առաջ ստացած հարուածներու ազդեցութիւնները, և այս ցաւագար ամբոխին, ուր մարդիկ անգիտակից կամ մոռցած ամբողջ ազգ մը իր արմատէն քանդող հարուածները՝ կողերէն բըռնած կը խնդային լպիրշ եղանակով։

Բաժնուելէս առաջ, մտերիմ ձեւով թօթուեցի անոր ձեռքը և երախտապարտ ձեւով մը շնորհակալութիւն յայտնեցի կեանքս փրկելու իր տրամադրութեան համար։ Եւ տեսայ անոր աչքերուն մէջ վառուող հրճուանքի մը փայլը, այն հրճուանքը որ կ'ունենայ կեանքի փրկարար մը միայն։

Ինծի համար այլեւս յստակ էր թէ ի՞նչ դիրք պիտի ունենայի՝ մօտենալու համար Հալիմ Անտոնին։ Լուրջ եղանակով ապրիլ իր հետ իր ողբերգութիւնը, ենթարկուիլ անոր բոլոր, մեր մտածումներուն համեմատ ծիծաղելի, արարքներուն, ունկնդրել համբերութեամբ եւ հաւատքով՝ անցեալին պատկանող և իբրեւ ներկային պատահած՝ անոր պատմութիւնները։ Արդարեւ, անոր համար գոյութիւն չունէին քառասուն երկար տարիները, մեզ այդ օրերէն բաժնող։ Ան կ'ապրէր տակաւին իր լեռներուն վրայ, իր ողբերգութիւնը, տակաւին կարող չէր սրբել աչքերէն իր կոտորուած ծնողներու պատկերը, կարող չէր դուրս գալ այն ահռելի եւ քամնելի դժոխքէն, որ հայ ժողովուրդի աչխարհն էր վերջին դարուս սկզբնաւորութեան՝ իր սեփական հողերուն վրայ։ Ան մասնակից էր տակաւին հայութեան ազատագրութեան «շարժման» մը, կը հաւատար անոր հաստատ գոյութեան, կը հաւատար նաեւ որ ես մասնիկ մըն եմ այդ կազմակերպութեան, նուիրումով կը նայէր աչքերուս մէջ և ես անոր դէմքին վրայ կը կարդայի եղբօր համար, ազգակցի եւ արենակցի մը համար զոհ-

ուելու իր անկաշառ պատրաստակամութիւնը։ Չէի ուզեր ի դէպս հանել իր ամբողջ հաւատքը, չէի ուզեր փչրել անոր երազներու ամբողջ աշխարհը՝ զինք ցնցելով կանչել վայրագ իրականութեան, նչելով եւ ճչդելով իր դժբախտ տեղն ու վիճակը...

Գիշեր մը, հարուածուած մը նման մօտեցաւ ինծի եւ չչնչաց.

– Շունները, շունները եւեւէս են, մեր կեանքը վտանգի մէջ է։

Ինծի համար հաճոյքէ մը աւելի սրբազան իրականութեան մը համաձայն կը դառնային հետզհետէ անոր ցնորքները, և ես, անկեղծօրէն խոստովանելով, կը զգայի տարտնութեան մը վրայ, երբ մութին մէջ կ'որոնէի անոր ցոյց տուած ուղղութեամբ՝ շունները։ Մ'չ մէկ շուն։ Բայց ծալլուած թուղթ մը կը սահեցնէր ափիս մէջ եւ կը հեռանար հապճեպով։

Մատներուս մէջ պինդ սեղմած այդ թուղթի կտորը, ամբողջ էութեամբս փոխադրուած կը զգամ կէս դար առաջ, հո՞ն, մեր լեռներու վրայ եւ կ'ապրիմ, իսկապէս կ'ապրիմ իբրեւ այն ժամանակներու շնչող էակ, այն ամէն ապրումները, որ ունեցան հայու չարիքին եւ դժբախտութեան վերջ մը դնելու տենչէն բռնկած սրտեր։ Երկար կը մոլորիմ լուռնի շղերուն տակ, վերադառնալու համար տուն եւ երկիւղածութեամբ բանալու այդ թղթի ծալլուած կտորը, աչքերուս առջեւ պարզելու մանկական անճոռնի եւ անհաւասար շափերով դիրեր։ Առաջին ակնարկով ոչինչ հասկցայ, յետոյ անդրադարձայ թէ հայերէն տառերով գրուած.թրքերէն տողեր էին անոնք, ուր կ'ըսուէր.–

«Քիւրտ բէկը թուրք զինուորներուն հետ տեսնուեցաւ։ Վաղը «չաւաղուն» պիտի յարձակին Շ... գիւղին վրայ, թուրքերը ձորի կողմէն, իսկ քիւրտերը նախ բերդը, ապա վանքը պիտի գրաւեն։ Մեր տղոց լուր տուր, թող պատրաստ կենան, պիտի ջարդեն, պիտի ջարդեն...

Հ. Մ.»

Կարգացի քանի մը անգամ այդ տողերը, ամբողջութեամբ ձուլուելով հոն պահուած բառերուն իմաստներուն հետ, եւ սարսափը ապրեցայ պատահելիքին, սարսափը ապրեցայ անոնց, որոնք այդ-պիսի նամակներ շատ գրեցին եւ շատ կարդացին, եւ այդպիսի բովանդակութիւններու իսկական պատկերները շատ տեսան։ Եւ անկարող զգալով բան մը ընելու, հեկեկացի առանձնութեան մէջ։

Քանի մը օր ետք, թեւէս ամուր քաշեց դէպի մութ անկիւն մը եւ ըսաւ ընչասպառ.

– Տարի՞ր, յանձնեցի՞ր նամակս, յանձնեցի՞ր։

Մեքենաբար հաստատեցի որ տարած եմ ապահով ձեւով։

– Տեսա՞ր շունները, տեսա՞ր, ընելիքին ըրին, ընելիքին ըրին նորէն... Գնա՛, գնա՛ շուտ լուր տուր, վաղը, վաղը պիտի ջարդեն կեավուռները... եւ քրտինքի խոշոր կաթիլներ պատեցին անոր տենդոտ ճակատն ու դէմքը։

Օրըստօրէ անոր վիճակը աւելի կը վատթարանար, թղթիկները աւելի յաճախակի կը դառնային, լուրերուն համեմատութիւնները չափազանցութիւններու կը հասնէին։ Իսկ գիւղացիներուն երբեմնի զուարթ դէմքերը փոխուած էին երբ կ'արտայայտուէին Հալիմ Անտոնի, դիւղի քան տարուայ բնակչի մասին։ Շատեր մահուդ ձեւով զանազան բացատրութիւններ կը յօրինէին, հաստատելով թէ ստոյգ է լսածնին։ Բայց ոչ ոք կրնար հասկնալ անշուշտ էական պատճառը Հալիմ Անտոնի այս անբնական վիճակին ու ընթացքին։

Նախկին օրերու նման այլեւս մայրամուտին կրպակը փակելէ ետք փողոց չէր իջներ, այլ կը քաշուէր ներս, առանձին, կամ կը հեռանար գիւղէն (երբեք չկրցայ գիտնալ թէ ո՞ւր կը բացակայէր այդքան երկար ժամեր)։ Իսկ երբ պատահէր որ անցնէր գիւղէն, իւրաքանչիւր քայլափոխին ընդոստ կը դառնար ետեւ, իւրաքանչիւր շշուկին ու ձայնին կը ցնցուէր եւ կը քննէր այն կողմը՝ սարսափահար դէմքով։ Եւ եռ լուռ,

խորքին մէջ պահած դառն կսկիծով մը, կը հեռուէր անոր։

Անոնք որոնք ժամանակի մը համար համոզած էին իրենք զիրենք, թէ Մարին է իր խենթութեան պատճառը՝ այժմ դադրած էին հաւատաք ընծայելէ այդ ցնորամիտ բացատրութեան։ Իսկ Մարին, միայն գլուխը կը շարժէր երբ կը տեսնէր այս փառաւոր արտաքինով հնակարկառը, որ իժերէ սարսափած մանուկի մը նման կը փախչէր մարդոցմէ, ծանօթներէ, կը փախչէր ամէն բանէ որ կը շնչէ ու կ'ապրի, ամէնուն մէջ տեսնելով չուները։

Օր մը դիւղացիք հաւաքուեցան եւ տարին զինք քաղաք, բժիշկին։ Երկու շաբթուայ բացակայութենէ մը ետք վերադարձաւ գիւղ։ Բոլորի զարմանքին յաջորդեց ուրախութիւնը՝ գտնելով դարձեալ Հալիմ Անտոնը, իրենց զուարճախօս նիւթերու առարկան։ Մարին, իր կրպակին առջեւ կուժ մը կոտրեց բարի-գալուստ մաղթելով։ Կը զգուշանայի ա-նոր հանդիպելէ, մտածելով տիրի չտալ դարձեալ վերյիշելու հալածէ պատկերները անցեալին։

Ամառը արդէն հասած էր իր վերջա-ւորութեան եւ Սեպտեմբերը կ'ապրէր մեր գիւղի մէջ իր վերջին ցուրտ ու անձրեւոտ օրերը, ծանուցելով ձիւնաբեր ձմեռ մը։

Գիշեր մը, ամփոփուած մտիկ կ'ը-նէի երկինք պատռող դղրդիւնը ամպրոպին ու ապակիները ծեծող անձրեւի անհամաչափ հարուածներուն՝ երբ դուռը ուժգին թակուեցաւ եւ մարդ մը նետուեցաւ զոնէն ներս, ամբողջութեամբ թրջած։ Հալիմ Անտոնն էր։ Մոցէն հանեց մաշած ու կիղտոտ ծրար մը եւ իր-նամքով դրաւ դիրկս, ու հրամայեց որ թանամ։ Ներքնաշապիկին վրայէն քակեց զինանշանը եւ դրաւ ափիս մէջ. ապա ժանգոտ ապահով-ասեղի մը վրայ ամ-բացուած թալիսմանի նման կարուած լաթ մը ուսյցուց վրան եւ յենուելով պատին՝ հրամայեց որ բանամ ու կար-դամ։

Ծրարին մէջ պահուած էր հին «տասնոց» մը եւ քանի մը կապարներ, ծերունիի մը մաշած ու դեղնած նկարը։ Զինանշանին ետեւը փորագրուած էր «Ա» տառը, իսկ թալիսմանին մէջ մառունքի մը նման տեղաւորուած էր գրութիւն մը, որուն մեծ մասը ընդուած էր թուղ-թի ծալքերուն եւ չփումի տակ. յամե-նայնդէպս այս կ'ըսէր.

«Ողիս.... Աստ.... որմի.... Ա-զատ.... հայրե.... եւ.... սիրոյն .... Արտա.... էս....»

Հօր մը պատգամն էր վստահօրէն, իսկ Արտաշէսը՝ ինքն էր։ Երբ հարցա-կան՝ աչքերս վերցուցի անոր վրայ եւ պոչեցի Արտաշէ՞ս, հին ու անթեղուած յիշատակներու մէջէն ծանօթ բառ մը փնտռողի նման դէմքը լուսաւորեց եւ մանուկի մը նման ժպտաց, ապա խուլ ձայնով մը ըսաւ

– Այո, վերջացաւ, ամէն բան վեր-ջացաւ։ Ես իմ պարտականութիւնս կա-տարեցի։ Շունները պիտի սպաննեն զիս։ Այս «ջիրնը» ես քեզի կը յանձնեմ, լաւ պահէ, եւ մի՛ տար շուներուն. տես ի՞նչ լաւն է զէնքը, տասնոց է, հայրս տուաւ ինծի, դեռ շունները չկոխած։ Ինչ՞ը ը-րի պահելու համար առնք... – Հիմա ես կ'երթամ, ես կը մեռնիմ, շունները իմ կեանքս ալ պիտի առնեն, ես գիտեմ, բայց ես չեմ թողուր, չեմ թողո՛ւր... հա՛ հա՛ հա՛...»

Եւ նրբանցքին մէջ կ'արձագանգէր անոր չարագոյժ խնդուքը, եւ անձրեւոտ պարապին մէջ կը կորսուէր։ Հեռուէն մերթ ընդ մերթ քաղցած շնագայլերու վոհմակային կանչը կուգար անձրեւին հետ բախելու պատուհանիս ապակիներուն, զիս մատնելով կոյր սարսափի մը՝ շուարած, առարկաները դրկիդ մէջ։

Յաջորդ օրուայ ամբողջ ընթացքին, անոր կրպակը մնաց փակ՝ մատնելով գիւղացիները չփոթութեան։ Այնուհետեւ մնաց միշտ փակ, այդ կիսաւեր երեւոյթով կրպակը։ Բոլոր ճիգերս ապարդիւն անցան գտնելու համար Հալիմ Անտոնը, հետք մը ունենալու անորմէ։ Գիւղացիներու առաջին օրերու մտահոգութիւնը հետզհետէ կը նուազէր և գիւ-

ղը կը գտնէր իր սովորական կեանքի խաղաղ ու զուարճալի թաւալումը։

ԺԱ

Տարի մը վերջ դարձեալ գացինք ամառանոց նոյն վայրը։ Առաջին քայլերս վիս մղեցին դէպի հին շուկան, ուր հանդիպեցայ ախուր տեսարանի մը, որ վայրագ ապաւորութիւն թողուց վրաս։ Տանտէրը քանդած էր Հալիմ Անտոնին համեստ կրպակը, եւ վերածած՝ փայտանոցի մը, կրպակը ուր ան անցուց իր քան երկար տարիները նեբբաններու վրայ հակած։ Դրացի խանութպանները սովորական ձեւով կը զրաղուէին իրենց առուծախով։ Հոգիէս մէջ զգացի պարապ մը, պարապ մը որ կ՚երեւէր այդ ամբողջ հին շուկային մէջ՝ Հալիմ Անտոն հոն չէր։

Պատահական դրացիի մը հարցուցի թէ լուր մը ունի՞ն անկէ։ Շատ կարճ ձեւով պատասխանեց՝ կեղծ ժպիտ մը դէմքին. «Լա Ռաւլա՛հ» և անմիջապէս դարձաւ գործին։

Նոյն գիշերը, բարիգալուստի եկած էին մեզի մեր հայ դրացիները եւ անշուշտ խօսակցութեան նիւթը դարձաւ Հալիմ Անտոնին վրայ։

– ...Վերջերս եկած էի Պէյքէնթա պտուղ գնելու համար, աչքերուս չհաւատացի երբ տեսայ Հալիմ Անտոնը, նստած անկիւն մը կ՚աշխատէր։ Մօտեցայ խօսելու, բայց չճանչցաւ զիս եւ սարսափած աչքերով նայեցաւ երկար։ – Նորէն շուները եկան, կը մրմնջէր ինքնիրեն։ Յաջորդ օր պտուղ ծախողին հարցուցի իր մասին, ըսաւ թէ մեկնած է ուրիշ գիւղ մը...

– Զեմ գիտեր – մէջ մտաւ ուրիշ մը – իրրեւ թէ անցեալները գինք տեսած են Ֆարայեա, բայց յետոյ նորէն անհետացեր է...

– Երեւի որոշած է այցելել Լիբանանի բոլոր գիւղերը, կատակեց մէկը եւ բարձրաձայն խնդաց առանձին։

– Իսկ հիմա, հիմա ո՞ւր է.

– Անպայման աշխարհիս մէկ ուրիշ ծայրը։

Հալիմ Անտոն երբ հայ մը կը տեսնէր, Թրքական ջարդերուն մղձաւանջը կը վերապրէր։

– Այո, անպայման աշխարհիս մէկ ծայրը, ուր հաւանաբար հեռու ըլլար շուներէն...

Զ. ՎԱՐԱԳԵԱՆ

ԱՌԱԿՆԵՐ

«ԳԱՐՆԱՆԱԲԵՐ» ԾԻԾԵՌՆԱԿԸ

Երբ հալեցաւ ձիւնը փխրուն,
Գնաց ամպը, եկաւ արեւ,
Ծառը կապեց կանանչ տերեւ՝
Ծիծեռնակը — մսկոտ թռչուն —
Դարձաւ կրկին
Լրբած բոյնին:
Ուրախացաւ մեծ ու փոքրիկ,
Եւ հիւսեցին երգ մտերմիկ.
«Բարի՛ւ, բարի՛ւ
Ո՛վ լուսաթեւ
Գարնան անոյշ պատգամաբեր,
Ամբողջ ձմեռ,
Կարօտահեւ
Երազեցինք քեզ անհամբեր,
Որ ցրտահար երդիքներուն,
Մեր սրտերուն
Բերես տաքուկ, նաշխուն արեւ.
Հազա՛ր բարով,
Դուն անվրդով՝
Եղիր հի՛ւրը մեր քիւերուն»:

Գովերգն առաւ խելքը գլխէն,
Ելաւ սիրտը վեր հառակէն,
Կարծեց՝ ի՛նքն էր տէրը գարնան,
Բարախուն մաս մ'Արարիչէն,
Ու հիւրընկալ տան կրտուրէն
Ծիծառն անմիտ՝ ձրգեց զիլ ձայն.
«Ծի՛ւ-ծիւ,
Ծի՛ւ-ծիւ,

Ի՞նչ են իմ քով անգղ ու արծիւ...:
Նուր թեւերով
Մկրատեցի ամպերը թուխ,
Ըրի անհետ՝ մէգ, մառախուղ.
Իմ տուք շունչով՝
Հալեցուցի ձիւն ու կարկուտ,
Բերի հոդին՝ վա՛րդ, անանո՛ւխ,
Մրռայլ գիւղին՝ երկի՛նք կապոյտ,
Շողշողուն լո՛յս՝ երդիքներուն,
Ե՛ս եմ ձեր տէրն երախտարժան,
Գիւղին իշխա՛ն,
Առանց ինծի չունի՛ք գարուն»:

Ծիծեռնակին երգն ինքնազով
Լսեց մարդ մը քաջակորով,
Վերցուց գետնէն քար մը խոշոր,
Պոռաց անոր.
«Զարնե՞մ գլխիդ,
Ո՛վ սընամիտ,
Թէ՛ հիւրն ըլլաս մեր՝ լաւ օրին,
Եւ թէ ծրտե՞ս մեր կըտուրին.
Զոր կոկորդիդ հերիք տաս գոռ,
Կարծես ինքզինքդ ամենազօր,
Կու գայ գարունն ինքն ի՛ր կարգով.
Խե՛ղճ աղաւնի,
Կըտուց ու թեւ պահէ քեզի.
Տէ՞ր գիւղին...
Ցեսոր չըլլաս կերը անգղին.
Մ՚ըներ դուն քեզ ծաղրի արժան,
Մոռցա՞ր փախուստդ անցեալ աշնան.
Թէ չես սիրեր խօսքերս խիստ,
Ուտել ձեռքիս քարը գըլխիդ՝
Եղիր տէրը միայն բոյնիդ,
Երգէ երգը՛դ, ապրիր հանգիստ»:

ԳԱՑԼ ՎԱՀԱՆ

ԳՕՏԻՆ

Պետրոս Հաճեան ֆանող սերունդին պատկանող երիտասարդ գրող մըն է, որ, մասնաւորաբար ուշագրաւ կը դառնայ իր այս պատմուածքին մէջ է յայտ բերած կեանքի իր սուր զգայնութիւնով եւ պատմելու կարողութեամբ:

Կ'արժէ խոր լարումով եւ ուշադրութեամբ կարդալ այս պատմուածքը, որ իր պարզ ու ֆարազատ ձեւին մէջ՝ կ'ընդգրկէ Սփիւռքի այն մեծ թուականը, որ մեծ փոքրութիւններու թուական մը եղաւ նոյն ատեն: Կ'ակնարկենք ֆայրենադարձին, զոր փոքր մարդիկ ֆաւատաքնական ատեաններ սարքելու ադիթի մը վերածեցին, խոցելով Սփիւռքի բովանդակ ֆայութեան արժանապատուութիւնը:

«Գօտին» իր արտառուլ պարզութեան մէջ այդ խորունկ վերքը պատմող լուռ ամբաստանագրի մը տարողութիւնը ունի:

Ձեմ գիտեր, ուրկէ գտած էի այդ գօտին: Ան հիւսուած էր մետաքսէ եռագոյն դերձաններով: Կարմիր, կապոյտ, նարնջագոյն: Եւ ազուոր էր: Ես կը սիրէի զայն, ինչպէս պիտի սիրէի Աստուծոյ գօտին, կապոյտ երկնակամարին վրայ, անձրեւէն եւ կայծակէն յետոյ՝ կանաչ, դեղին ու վարդագոյն երանգներով, ու կը կապէի հիշդ ինչպէս Սասունցի Դաւիթ կայծակէ թուրը կը կապէր մէջքին ու կռուի կ'երթար Մսրամելիքին դէմ:

Ես պատանի էի դեռ, պզտիկ հասակով ու ճակատիս ինկող մազի խոպոպով: Պզտիկ աղայ մը, որ երջանկութիւն կը գտնէր թիթեռնիկ մը հալածելով կամ ցանկապատէն անցնող կատու մը քարկոծելով: Մեր տունը կը գտնուէր գիւղաքաղաքին վարի կողմը, հոն ուր այլեւս պարտէզները ձեռք ձեռքի տուած չարուած էին մինչեւ դեռեզերք: Գետը, հեռուն, կը մռնչէր ինքնիրեն, գինովի պէս կը տատանէր, յետոյ, քիչ անդին կը ծալլէր թեւերը ու կը հեռանար դժտուած պէս:

Իրիկունները ահագին եռուզեռ կ'ըլլար մեր թաղին մէջ: Հոնկէ կ'անցնէր

նախիրը, հարսնեւորներու խումբի մը պէս աղմկելով եւ ցատկռտելով։ Անմոռնի էշեր կը զոյին։ Գուռակները կը վազվզէին չփացած տղաներու պէս։ Կովերը իրենց պոչերը տնկած կը միզէին տղմուկով, ու Ֆէլլահուհիներ, գետին թափուող թրիքները խլելու համար, զիրար կը քաշքշէին ճչալով ու հայհոյելով։ Փոշին եւ աղբի դարշահոտութիւնը կը լեցնէին թաղը։ Դռներու առջեւ նրատած կիներ ներս կը փախչէին։ Պատերու վրայ, կատուները կը վազէին սարսափահար, եւ իրիկունը, կատուի պէս, ըդդուչութեամբ կը սողոսկէր տանիքներէն վար։ Այն առեն մենք խումբով կը մըտնէինք նախիրին մէջ, ճարպիկները կը նետուէին էշերու վրայ ու երկու ոտքերով իշուն փորը սեղմած՝ կը քշէին քառամբակ։ Ուրիշներ, կովերուն պոչերէն բռնելով, կը վազէին ջրասահնակի նման։

Մենք նախիրին կ'ընկերանայինք մինչեւ աղբիւր, որ գիւղաքաղաքի կեդրոնն էր, ընդարձակ հրապարակի մը մէջ։ Աղբիւրը ջուր կուտար ամբողջ գիւղաքաղաքին, ինչպէս սիրտը արիւն կը դրկէ մարմնի բոլոր մասերուն։ Անոր շուրջը կենդանիներու եւ բանուորներու մեծ բազմութիւն կ'ըլլար ամէն իրիկուն, ուխտաւորներով լեցուն վանքի մը պէս։ Հոն կուգային հովիւները խանձրուած երեսներով ու մեծ տրեխներով։ Հոն կ'ըլլային շուները՝ լեզունին դուրս ձգած ու շուարուն, մշակներ՝ որոնք խոտի խուրձեր կ'ունենային իրենց անութին տակ։ Հոն կը դիմէր երկաթագործը, հրեսին սառած քրտինքը լուալու։ Հոն կուգային խումբ խումբ աղջիկներ դոյլերը իրարու զարնելով, արագ ու խուսափուկ շարժումներով։ Հոնկէ կ'անցնէին տուն վերադարձող հայ կօշկակարներն ու նպարավաճառները՝ մտահոգ եւ անհաղորդ, անտարբերութեամբ դիտելով չորս կողմը։

Հոն կ'ըլլար աղօթելու պատրաստուող արաբ հաւատացեալը՝ թեւերը սօթթած ու մօրուքէն ջուրի կաթիլներ կախուած։ Մզկիթը աղբիւրին ձախ կողմն էր, պզտիկ բլուրի մը վրայ, հսկայ թեւը դէպի երկինք կարկտուած՝ ուրկէ ամէն իրիկուն Ալլահին միութիւնը փառաբանող հաւատացեալին մեկամագոտ ու երկիւղած ձայնը ալիք ալիք կը թրթռար օդին մէջ ու կը խառնուէր ֆէլլահուհիներու մեռաղային քրքիջներուն եւ կովերու բառաչիւնին։ Այն առեն կը դադրէր աղբիւրի փէչերուն մէջ բուրդ լուացող կիներու հոնդիւնը։ Երկիւղած թեւեր եւ աչքեր երկինք կը բարձրանային մոլեռանդ ընծայումով ու հոգիներէ փրթող հառաչանքներ՝ խաղաղութիւն եւ դուք կը հայցէին տներուոյթ Ալլահէն։

— Մե՛ծ է Աստուածը...

Այդ պահուն ես կը լսեայի ակումբ։ Արդէն, մզկիթին պզտիկ բլուրէն ես կը տեսնէի անոր սպիտակ ճակատը ու սիրտս կը թրթռար յուզումով եւ ուրախութեամբ։ Ակումբը սեփական տունի անդորրութիւնը եւ տաքութիւնը կուտար հոգիիս։ Հոն կուգային մտածումի եւ զգացումի միեւնոյն կայծէն բռնկած տղաներ։ Վառվռուն, զուարթ եւ տարօրինակ տղաներ, որոնք կօշկակարի աշկերտ էին կամ կ'աշխատէին փուռերու եւ երկաթագործի խանութներուն մէջ ու կը քրտնէին հացի եւ ապրուստի համար։ Բայց հոն, ակումբին մէջ կը խնդային եւ կ'երգէին ուրախ սրտով։ Մարզանք կ'ընէին եռանդով ու յուսոյ, ուշ գիշերին, կը հեռանային անտնալով, անութներուն տակ մէյ մէկ գիրքեր՝ «Խենթը», «Զաբթօնք» կամ «Անդրանիկի Եուշերը»։

Բաղդը էին այդ տղաքը իրենց խընդութեան ու վերացումին մէջ։ Սիրահարներ էին չես դիտեր թ՞նչ բանի։ Հոգի՞։ Գաղափարի՞։ Աղատութե՞ան։ Ու կը խօսէին, կը վիճէին կամ կ'երգէին անոնք տաք, վճռական եւ անզիջող։ Ակումբը կենդանութիւն կ'առնէր անոնց շունչէն եւ կենդանութիւն կուտար անոնց երգերուն։ Կ'եռար մեծ կաթսայի մը պէս ու կ'եռացնէր սիրտերը։

Սպիտակ, երկյարկանի շէնք մըն էր մեր ակումբը, մեծ պատուհաններով ու լուսաւոր։ Անիկա, իր բարձր հասակով, ճերմակ ձիու վրայ հեծած իշխանի մը

նման կը տիրապետէր հայկական թաղին, գլուխը դեղին ու կարմիր լոյսերու մէջ ողողուած։

Անոր պատշգամին առջեւ, գիւղաքաղաքը զգեստուած ուղտի մը նման կը փռուէր ազմկոտ ու հողագոյն խրճիթներով։ Հեռուն, մահասարսուռ Եփրատը օձի մը պէս կը ֆշշար։ աչքերը կը թարթէր ու կը վազէր ամօթահար։

Տաք էր ակումբին մթնոլորտը։ Շարժում եւ եռանդ կային անոր սենեակներուն մէջ։ Կենդանութիւն եւ աշխատանք։ Զափահանները, օրուան յոգնութենէն ետք, հոն կու գային նարտ խաղալու կամ գիրք ու լրագիր կարդալու։ Դայլիկներ մարզանք կ'ընէին բակին մէջ։ Ուրիշներ յեղափոխական երգեր կ'երգէին անկիւն մը։ Ու դուռը եւ պատուհանները գոց սրահի մը մէջ ժողով կ'ըլլար լուրջ եւ հանդիսաւոր։

Մանաւոր հմայք եւ վարակում ունէր գրադարանի սրահը։ Երերո՛ւդ յարկը։ Խորհրդաւոր էր, ինչպէս եկեղեցի մը։ Հոն կը մտնէին, ինչպէս հաւատացեալները կը մտնեն սրբարան մը, յարգանքով ու երկիւղածութեամբ։ Պատերուն վրայ, քով քովի շարուած էին գաղափարի եւ մտածումի հերոսներու նկարներ։ Ճակատը, փոչեթաթաւ դրօշակի մը ծալքերուն ապակ՝ Քրիստափորի նկարն էր, ոսկեգոյն շրջանակի մէջ, մանրը աչքերը մեզի սեւեռած եւ մելամաղձոտ ժպիտ մը՝ շրթներուն։ Ալ կողմը Զաւարեանը, հոր մը բարի նայուածքով եւ ձախին Թոստոմը՝ իր խոնարհ երեւոյթով։

Կային դեռ Հայրիկը, Սեբաստացի Մուրատ եւ Թեհլիրեան։ Գէորգ Զաւուշ, Համազասպ եւ Անդրանիկ։

Կիրակի օրերը առաւօտեան բաց կ'ըլլար ակումբը։ Ո՞վ Եփրատ կ'երթար լողալու, կամ պարտէզները՝ ծիրան կամ նուռ ուտելու։ Ամէն մարդ կը շտապէր ակումբ։ Մէկտեղ կ'ելլէին փողն ու թմբուկը, դաւաղաններ, պարաններ և դրօշակներ։ Ամէն կողմէ սկաուտներ ու գայլիկներ կը դիմէին ակումբ, կարմիր-կապոյտ ժապաւէններով, դեղին եւ կանաչ փողկապներով։ Ակումբը հարսնեւոան մը պէս կը թնդար ուրախութեան եւ ձայներու մէջ։ Մէկը պայուսակը կը յարդարէր դառն ուճապարանքով։ Ուրիշ մը գայլիկներու փողկապները կը շտկէր Թմբկահար Ալեքսան իր թմբուկը կը թրթռացնէր, փորձի համար, իսկ փողահար Ճորճ պատշգամէն ուշացած սկաուտները կը կանչէր փողով։ Ի՞նչ կայ, ի՞նչ կայ։ Ու խմբապետը կը յայտարարէր։

..

— Արշա՛ւ դէպի լեռները։

Ու կ'իջնայինք լեռները։ Դրօշախօսութիւն, հետախուզական նշաններ։ Ուրախութիւն, յոգնութիւն, երգ եւ վերադարձ իրիկունը։ Ամբողջ հայկական թաղը ոտքի կ'ելլէր։ Կիներ, աղջիկներ կը լեցուէին տուներու առջեւ եւ տանիքներու վրայ։ Բոպիկ տղաներ կը վազվզէին մեր շուրջը։ Ֆանֆարի ձայնը կը լեցնէր գի՛ղաքաղաքը։ Փոշի, իրարանցում եւ աղմուկ։

Սկաուտները եկա՞ն...

Մենք շարքով կ'անցնէինք փողոցներէն ու կը հասնէինք ակումբ։ Հոն խմբապետը կը պոռար —

— Թմբուկի՞ն կա՛ց։

Ոտքերու երկու ձայն։ կը դադրէին բոլոր ձայներն ու շարժումները։ Այն ատեն բոլորս մէկ, եռանդով ու սարսուռով կը սկսէինք երգել։

— Սկաուտները եկա՞ն...

⁂

Այդ ամառ մեր գիւղաքաղաքին հայութիւնն ալ ոտքի ելաւ։

Ձի՞ բաւեր, որ հայը ուրիշի հողին վրայ տուն չինեց, տուն փոխեց։ Վազվզեց, քրտնեցաւ, թիթեղէ տուներ աղիւս ըրաւ։ Աղիւսը քարի վերածեց։ Ձի՞ բաւեր, որ հայը հացի եւ գործի համար կռուեցաւ, ուրիշի լեզուն խօսեցաւ, ուրիշի հագուստը հագաւ։ Հայհոյեց, օղի խմեց, խնդաց։ Ձի՞ բաւեր, որ հայը եկեղեցի չինեց, գերեզման փորեց։ Աղօթեց եւ անիծեց։ Ցուսաց եւ ապատեց։

Մեծ պետութիւններ ժողովի նստեցան, ուսը եւ դերմանը պատերազմ ըրին, դերի առին, գերի տուին. հայը սպասեց։ Ջըրչիլ ճառ խօսեցաւ, Սթալին ժպտեցաւ թերթերու մէջէն, հայը նայեցաւ անոնց հիացումով, ծափահարեց մաքուր՝ սրամադրութեամբ, հաւատաց բոլորին ու սպասեց։

Ու հիմա աշխարհ թող ըսէ— Հայը ծովու վրայով Հայաստան պիտի երթայ։ Իրաւունք չէ՞, աշխա՛րհ թող ըսէ։

= Ներգա՛ղթ, ներգա՛ղթ...

Ե՞րբ եղած է, որ հայը նաւով դաղթէ Հայաստան։ Ե՞րբ եղած է, որ հայը երգով ու ցնծութեամբ երթայ Հայաստան։ Անիկա նաւ նստած է երթալու համար Ամերիկա, Ֆրանսա, Ճունաստան, բայց Հայաստա՞ն, ե՞րբ եղած է։

Տարօրինակ է հայուն հայրենասիրութիւնը։ Դեղնած արտի պէս պզտիկ կրակով կը բռնկի ան։ Ըսէ՛ք իրեն Հայաստան կամ Արարատ, էջմիածին կամ Սեւան։ Անիկա մէկ վայրկեանի մէջ պիտի մոռնայ քառասուն տարուան քրտինք եւ դառնութիւն։ Քառասուն տարուան տուն, գործ եւ յոգնութիւն։

Ու մեր գիւղաքաղաքը թմրութենէ սթափած ձիու մը նման ցնցուեցաւ։ Տուներ ծախուեցան։ Խանութներ դոցուեցան։ Կիները շուտ-շուտ լուացք ըրին, տուն ժողուրբտեցին։ Բուրդէ հագուստ հիւսեցին եւ դռներու առջեւ խումբ խումբ նստած ձիւթ ծամեցին։ Այրերը չուկայի մէջ հաշիւ տեսան, պարտք հաւաքեցին, պարտք վճարեցին։ Ապրանք, պարան եւ գամ գնեցին։ Տունին փայտէ մահճակալները անտուկ չինեցին։ Շինեցին եւ սպասեցին։

Ամէն օր լաւ լուրեր կը հասնէին։ Պատուիրակներ, քարոզ, բանախօսութիւն։ Կարմիր եւ ճերմակ խաչեր, հանգանակութիւն։ Հալէպի մէջ անակընկալ եւ յուզիչ բաժանումներ։ Գիշերը դուռ ծեծելներ։ Գէյրութի մէջ՝ խարտիթիան։ Նաւ, թաշկինակներ եւ արցունք։ Ու Հայաստա՞ն, Հայաստա՞ն...

❖

Իմ հայրս որճարան ունէր։ Մեծ չէր այդ որճարանը։ Երկու դուռ, քանի մը տասնեակ աթոռ եւ ռեզան։ Սուրճի գաւաթներ, օդիի հոտ եւ թղթախաղ։

Ես յաճախ կ'երթայի հոն. հայրս լարուած ոգեւորութեամբ կ'աշխատէր։ Անիկա որճարանին շարժուն մէկ մասն էր կարծես, որ ոստայն հիւսող սարդի մը պէս կը վազվզէր այս կողմէն այն կողմ։ Ես հոն շատ անգամ կը տեսնէի մարդիկ, որոնց գլուխները ծունկէն կախուած խոշոր ամբուկներու նման հակած կ'ըլլային ռեզաններուն վրայ։ Տեսակ մը կուռելու մարմաջ կ'ունենայի անոնց հանդէպ, ամէն անգամ որ անոնցմէ մէկը պոռար կամ բան մը պահանջէր հօրմէս։ Բայց հայրս զարմանալիօրէն կը սպասարկէր բոլորին։

Պատերազմի տարիներ էին։ Ցորեն չկար։ Փռաբանները մոխիր կը խառնէին ալիւրին։ Շատեր հացի տեղ արմաւ կ'ուտէին։ Նպաստաւոր Ֆաչօն չաքարը եւ արմաւը կը թրջէր եւ յետոյ կը ծախէր։ Սուրճը անգտանելի էր։ Հօրս գործերը դէջ կ'ընթանային։ Ցաճախորդները աւելի պահանջկոտ կ'ըլլային, սուրճին մէջ սիրոպ համ կը դանէին։ Օդին կոկորդը կ'այրէր, խաղի թուղթերը հինցած էին։ Բայց որճարանը պարապ չէր։ Պարապ պտըտողները շատ էին։ Օդին նոյն քանակութեամբ կը սպառէր։ Սուրճի և թէյի գաւաթները չուտ-չուտ կ'աղտոտէին ու կը լուացուէին, բայց դրամ չկար։ Հայրս մատիտ մը դրած ականջին տակ, լեզուով բթամատը թրջելով դեղին տետրակներ կը թղթատէր, կը գրէր, գիծ կը քաշէր, կը հայհոյէր։ Պարտիզպան Իլիասը բողկի եւ ստեպղինի բերքին կը սպասէր։ Հալէ Կարապետ տեղէ մը գործի խոստում առած էր եւ չուտով գործի պիտի սկսէր։ Արուշին տղան գիւղէն ցորեն պիտի բերէր։ Կլայգործ Նշանը գարնան կը սպասէր։ Նամար Աբթին մի՛չտ գինով էր։ Ու հայրս գլուխը ծռած կը հաշուէր, կը մրթմրթար, — դրամ չունիք, մի՛ խաղաք, մի՛ խմէք։ Մենք ալ տունի՝ զա-

ւակի տէր ենք, եղբա՛յր, բերանիս երդի՞նք պիտի բանանք։

– Ջո՛ւր, ջուր, Աւտիս։

– Գաւաթ մը օղի...

Նալլէք... օղին ալ, գործին ալ, սրճարանին ալ...։

Այդ ամառ հայրս ծախեց սրճարանը։ Ի՞նչ պէտք կար. վաղը-միւս օր, պիտի երթայինք։ Հոն սրճարան պիտի չբանեցնէր. ա՛լ հերիք չէ՞ր։ Երեսուն տարի աշխատեցաւ։ Հոն ծերերը չեն աշխատիր. կ'ուտեն, կը խմեն, հանգիստ կ'ընեն։ Գլուխները ձրի դպրոց կը յաճախեն։ Կառավարութիւնը ամէ՛ն բան կը հոգայ, տուն կու տայ, գործ կու տայ, կրթութիւն կու տայ։ Դրամը եւ ոսկին արժէք չունին Հայաստանի մէջ։ Հարուստ աղքատ չկայ։ Աղա ծառայ չկայ։ Ամէն մարդ պիտի աշխատի։ Կառավարութեան, քաղաքականութեան պիտի չխառնուի։ Ու հայրս կը խօսէր, կը վերլուծէր եւ ամէն բան լա՛ւ կը գտնէր, ամէն բան կատարեալ, ու ձեռքերը գրպանին մէջ՝ կը պտըտէր հանգիստ եւ ուրախ որսով։

Ես գօտին կապած կը շրջէի շուկային ու թաղերուն մէջ։ Հիմա ամէն մարդ կը հեռաբերբուէր գօտիովս։ Զարմանքով կը դիտէին զիս եւ կը բացականչէին— Եռագոյն գօտի՛...

Ես կը հպարտանայի։ Իմ խանդավառութիւնս սահման չունէր. մօտ օրէն, գօտիս գոյներով դրօշակներ պիտի տեսնէի Հայաստանի երկնակամարին մէջ։ Արդէն, երեւակայութեամբ ինքզինքս կը փոխադրէի Հայաստան եւ գօտիս կապած կը մտնէի Երեւան։ Զմայլանքով կը թափառէի փողոցներուն մէջ, պատերուն վրայ կը տեսնէի ֆեստայիներու նկարներ։ Այս հրապարակին մէջ Քրիստափորին արձանը կար, միւսին մէջ՝ Արամինը։ Ոստիկաններ կը խօսէին հայերէն եւ հայերէն գլխաւոր ունէին իրենց ուսոնոցներուն եւ գլխարկներուն վրայ։ Ու օրէ օր կ'աճէր անհամբերութիւնս,

Գլուխիկ մի՛քաշէլ մը սակայն, եւ ինծի համար անհասկնալի չեմ դիտեր ի՛նչ մը յեղաշրջեցին ամէն բան։ Ինչպէս փոթորիկը կը տարտղնէ պարտէզի ծաղիկները, նոյնպէս իմ բոլոր երազներս եւ խանդերս ցրուեցան եւ ժժգունեցան, հովին խանձնուած ծաղիկներու պէս։

Օր մը, շուկային մէջ կռիւ ըրի մեր թաղեցի ձեմիլին հետ, որ ինձմէ բաւական մեծ էր.

– Այս գօտին հանէ՛, ծո՛, ըսաւ ձեմիլ արհամարհանքով։

– Ձեմ հաներ, ըսի, եւ իրարու փաթթուելով տապլտկեցանք շուկայի հողերուն մէջ։

Նոյն օրը, հայրս վար առաւ մեր տունը կախուած Հ. Ց. Դ.ի դինանշանը, զոր ես գծած էի եւ որուն վրայ գրուած էր Ազատութիւն կամ Մահ։ Իրիկունը, ընթրիքէն վերջ հայրս ըսաւ ինծի մեղմութեամբ.

– Այս գօտին հանէ՛ այլեւս, տըղա՛ս...

Զարմանքով նայեցայ հօրս եւ փղձուկ մը խեղթեց կոկորդս։ Այդ օրէն տառապանք մը ինկաւ էութեանս մէջ, օրերը մելամաղձութեան ու տարակուսանքի չլթայ մը հիւսեցին մանուկի երեւակայութեանս մէջ։ Երկու անդիտակից զգացողութիւններ իրարու կը բախէին սրտիս մէջ։ Հանել, ինչո՞ւ։ Չհանել, ինչո՞ւ։

Բնաղդը յաղթեց սակայն ու ես չհանեցի գօտին։

Մայրս յաճախ կը թախանձէր։

– Մեզի դաշնակ կը կարծեն, տղա՛ս, Հայաստան չեն տանիր յետոյ, ի՞նչ պիտի ընես այս գօտին...

Հայրս կը ջանար համոզել.—

Ես, հոս, կլայագործ պիտի ըլլայի կամ չատ-չատ կօշկակար։ Բայց Հայաստանի մէջ գիս մեծ դպրոցներ պիտի ղրկէր։ Կրնայի ըլլալ ի՞նչ որ ուզէի, երկրաչափ, բանաստեղծ, բժի՛շկ, ի՞նչ որ ուզէի։ Հոս ապագայ չկար, ինք ծեր էր այլեւս ու չէր կրնար ուսմանս ծախքը հոգալ։ Հոն ամէն բան չատ էր։ Գիրք, ակումբ, սկաուտ։ Ամէ՛ն բան։ Միա՛յն այս գօտին պիտի հանէի, միայն այս գօտի՛ն...

Բայց ես կը յամառէի եւ հակառակ իր արգելքին ամէն գիշեր կ'երթայի ակումբ։ Հոն երիտասարդները կը վիճէին տաք-տաք։ Հայաստան, անկախութիւն, համայնավարութիւն։ Թէեւ շատ բան չէի հասկնար անոնց խօսածներէն, բայց կը զգայի, որ խրոխտ էին այդ տղաքը, տա՛ք ու վճռական։ Անոնց հայրենասիրութիւնը քաղցրութիւն կու տար իրենց ջղայնութեան ու հայհոյանքին, եւ ես կը սիրէի այդ տղաքը, կը սիրէի այդ ակումբը...։

Կիրակի մը ուշ եկայ տուն։ Բանակումէն կը վերադառնայի՝ սկաուտական պայուսակը կռնակիս։ Դուռը բացողը հայրս էր.

– Ո՞ւր էիր մինչեւ հիմա։

– Սկաուտական բա...

Ցանկարծ ուժգին հարուած մը ըստացայ գէմքիս եւ ուշաթափ ինկայ հողերը ոտքերուն տակ։

Այս դէպքէն վերջ, հայրս երբեք շաբաթ չխօսեցաւ հետս։ Ձեմ գիտեր զղջացո՞ծ էր ըրածին, թէ քէն պահած էր ինծի դէմ։ Կը նստէր սենեակին անկիւնը եւ լուռ կը ծխէր։ Ես տխուր կը դիտէի զինք եւ կը յուզուէի լալու չափ։

*

Տարիներ անցած են այդ օրէն։ Հայրը չկայ այլեւս ու մեր գիւղաքաղաքէն ո՛չ ոք դացած է Հայաստան։ Ներգաղթը հարսանիքի պէս սկսած էր հոն եւ յուզարկաւորութեան պէս վերջացած։ Ու հիմա, երբ կը դրեմ այս տողերը, չեմ գիտեր, թէ ո՞ւր կորսուեցաւ եռագոյն գօտիս, բայց գիտեմ, թէ անոր երեք գոյները սիրտս օղակեցին եւ հիմա, ներէ՛ հա՛յր, որ ես չեմ կրնար քակել այդ գօտին...։

Գ. ՀԱՃԵԱՆ

ԳԱՐՆԱՆ ԱՌԱՒՕՏ

●

Համբոյր մը եւ քիչ մը երազ
Որ այս
Առաւօտը ամուշնայ,
Դառնայ
Ցնորք, բոյր ու հաշիշ.
Հոգիիս
Համբոյր մը եւ քիչ մը գինի՝
Տրտմութիւնս ցօղուի.
Քիչ մը գինի
Հոսի,
Կարօտս գինովնայ,
Լայ:

Համբոյր մը եւ քիչ մը կրակ,
Տաք.
Որ սիրտս այրուի,
Տաղուի.
Քիչ մը գինի
Հոսի,
Վարդերը արբենան,
Դողան.
Քիչ մը կրակ
Թափի,
Ու գարունը բռնկի:

Համբոյր մը ու դանակ
Որ սէրըս արիւնի,
Որ արիւնը հոսի,
Ցատակ
Քիչ մը արիւն կաթի:
Համբոյր մը,
Առաւօտ ու երազ:

ՌՈՒԲԷՆ ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ

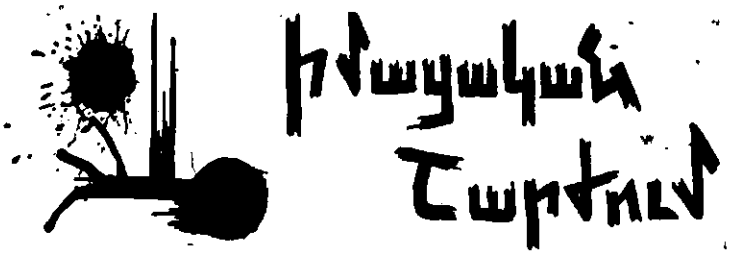

ԳՐԱԿԱՆ ՄՏԱՀՈԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՄՂՁԱՒԱՆՋԸ

Տգնապահար է միջազգային գրականութիւնը, որ կը թաւալի մղձաւանջի, նորութեան, անիշխանական յանդգնութեան ալիքներով, որ, սակայն, կեանքի նոր ըմբռնում մը, մշակոյթի նոր ձեւ մը, երջանկութեան եւ ինքնաբաւութեան նոր ուղիներ կ'որոնէ անընդհատ, առանց հանգրուանի։

Ու այս խելապտոյտ յորձանքը գրեթէ կէս դարէ ի վեր ,անցեալ մշակոյթի եւ ըմբռնումներու ուրացումով, կը ծաւալի, կ'ընդգրկէ նորահաս սերունդները, ուելի ասրօրինակութիւններու դարաշրջանի մը վերածելու համար մեր ապրած տանամեակները։

Երկարաձիգ այս ժամանակաշրջանը, երիք սերունդներու յաջորդականութեան վրայ կը ասրածուի։ Ու այսօրուան նոր սերունդը իր ստացած ժառանգութեան ամբողջական նկարագիրն ունի եւ չզլաց թէ հարազատ զաւակն է անօրինակ այն վերիվայրումներուն, որ բաժինը եղան քանիերորդ դարու մեր ապրած ամբողջ ժամանակաշրջանին։

Այս խոլ վազքին ընթացքը կը շարունակուի։ Հանգիստ մտածման, անցեալը այդ լուսարձակին տակ քննելու եւ ապագայ հորիզոնները լուսաւորելու ոչ ժամանակը կայ եւ ոչ ալ տրամադրութիւնը։

Հեւ ի հեւ արշաւ մը։

Արագութեան դար։

Հիւլէական նոր ժամանակաշրջան։

Անմնասէր ապրումներ, անմիջական եւ առօրեայ վայելքի հետապնդում մը չոգեպինդ, մինչեւ մահուան սահմանը։

Այսպէս է մեծամասնութիւնը, խաչոր, չարժուն եւ գործօն զանգուածը։ Եւ այնքան մեծ է թափը առօրեայ իրագործութիւններուն, որ հաստատուն, աւանական, մնայուն արժէքը չի նշմարուիր, նոյնիսկ կ'արհամարհուի եւ կը մերժուի որպէս ժամանակավրէպ։

Այսպիսի մթնոլորտի մը մէջ կ'ապ-

րինք, եւ երբ գրականութիւն կ'ընենք, հարցական խնդիրներ կը խուժեն մեր դէմ։

Այս անձկութեան մթնոլորտի լաւագոյն բնորոշումը կ'ընէ Վահէ Օշական, երբ լուսարձակի տակ կ'առնէ սրեւմտեան գրական նոր հոսանքները «Բոգինի մէջ։

«Այս է մեր կեանքը, ու Արդի Գրականութիւնը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ մեր կեանքի զգայնութեան պատկերը։ Մեծ հօրդ գերեզմանափարին վրայ ԲՈԳԻՆ պիտի խաղաս, եթէ գրող ես»։

Սփիւռքի Հայութիւնն ալ այդ մթնոլորտին մէջ կ'ապրի։

Արեւմտեան մեծ ու փոքր ազգերու գրական անդաստաններէն մեր հայեացքը դարձնենք հայկական «փոքր Ամերիկա»։ Դժբախտաբար մեր մեծ հօր եւ նոյնիսկ հօրը գերեզմանաքարերը գոյութիւն չունին, որպէսզի շոայլանք ընէինք, անոնց գերեզմանաքարերուն վրան բոլորը խաղալու։

Երբ զուգահեռ մը կ'ուզենք ընել միջազգային արդի գրականութեան եւ Հայ գրական շարժման միջեւ, կամ երբ կը փորձենք բաղդատական վերլուծմամբ մեր ուղին գտնել, կուգանք այն եզրակացութեան, թէ մենք միջազգային խառնաքանին մէջ գտնուելով հանդերձ, բացառիկ ինքնատակութիւն ունինք կեդրոնանալու։ Սփիւռքը որքան կեդրոնախոյս երեւոյթ մը է ֆիզիքապէս, հայ մտածողութիւնը ներքին մղումով մը նոյնքան կեդրոնամէտ է։ Հետեւաբար մենք պիտի որդեգրենք մեր ներքին ապրումներուն յատուկ ճանապարհը, առաջնորդելու համար հայ միտքը։

Գաղափարական դէպքերու եւ վերիվայրումներու արդիւնք է այն ծանր ու մըտահոգութիւններով ծանրաբեռն մթնոլորտը ուր, ահա, դէս դարձ է վեր կ'ապրի մարդկութիւնը։

Համաշխարհային առաջին պատերազմը (1914–1918), հնգամեայ արիւնոտ ճակատամարտներով, կը խարխարէր մարդուն նկարագիրը եւ բարոյական քարքշուումները։ Անկէ ետքն համամարդկային խիղճին կուգար ծանրանալ հայ ժողովուրդի մէկ միլիոնի ջարդը, եռացող արիւնն հոսը սարսափելով ազգէ ազգ, ժողովուրդէ ժողովուրդ, անասնական բնազդով դիմելով խելագար զանգուածները, որոնք երկրորդ համաշխարհային պատերազմին (1939–1945) իրար պիտի բզկտէին հինգ միլիոնով, տասը միլիոնով։

Ոճրապարտ աշխարհի մը արիւնալի քաոսին մէջ կը խրէր մարդկութիւնը, տակաւին չապաքինած առաջին պատերազմի նիւթական եւ բարոյական քայքայիչ վէրքերէն։

Այս երկու մեծ պատերազմներուն վրայ պէտք է աւելցնել պոլշեւիկեան յեղափոխութիւնը (1917), որ քաղաքացիական անհահման պատերազմներու դուռ կը բանար եւ «Ամբոխները խելագարուած» քանի մը տասնեակ միլիոն մարդոց կեանքը կը հնձէին...

— Ապա պէտք է յիշել իտալական ֆաշիզմը եւ գերմանական նացիզմը, որոնք Եւրոպան եռացող կաթսայի մը վերածեցին։ Կաթսան պայթեցաւ արեան մէջ խեղդելով մարդկային բազմամիլիոն զանգուածները։

Տասնեակ մը տարիներէ ի վեր զգալ պատերազմի չրջան մը կ'ապրինք։ Մարդկութիւնը արեան գոլորշիներէն տակաւին սթափած չէ, իր հաւասարակշռութիւնը գտնելու համար։

Կէս դարու ընթացքին տեղի ունեցան վերոյիշեալ դէպքերը եւ բնակեցուցին սեղծեցին իրարու յաջորդող ժամանակային այն մթնոլորտը, որուն մէջ կ'ապրի մարդկութիւնը։ Եւ «Արդի Գրականութիւնը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ մեր կեանքի զգայնութեան պատկերը»։

Իր մօր մահուանը ներկող այս աշխարհին մէջ մենք ո՞ւր ենք։

Մենք ամէն տեղ ենք, այդ աշխարհի բոլոր անկիւնները բռնած։ Փոքրիկ կեդրոն մը ունինք մեր բնաշխարհին մէջ, ու զանազան կեդրոններ՝ երկրագունդի հինգ մեծ տարածութիւններուն վրայ։

Կէս դարու մղձաւանջը ապրեցաւ հայ ժողովուրդը ամէնէն դառն պայ-

մաններուն մէջ, եւ անոր ամէն մէկ բեկորը մրուրը քամեց դառն բաժակին։ Ցոռին եւ յոռեգոյնը ապրող այս ժողովուրդը ցոռոտութիւնը մերժեց։ Ապրեցաւ, որովհետեւ կ'ուզէր ապրիլ։

Այն պահուն, երբ աշխարհի հզօրները, իրենց նիւթական եւ կարողական ուռճացման ընթացքին, յոռետեսութեամբ կը տառապին, մենք լաւատեսութեան կառչած կը մնանք, որովհետեւ ա՛լ բան մը չունինք կորսնցնելիք։

Իսկ մեր ՈԳԻՆ չկորսուեցաւ։ Ան մեր գոյութեան ներգոյակ ուժը եղաւ եւ աղաղակեց աշխարհի երեսին.

Թէ՝ եւ կամ, կը շնչեմ եւ կը ստեղծագործեմ։

Թէ՝ յամառօրէն կը մերժեմ յոռետեսութիւնը որ քայքայում կը նշանակէ։

Թէ՝ լաւատեսութիւնը յոյսի լոյս մըն է որ մեր քառուղիները պիտի լուսաւորէ։

Գամմական իրողութիւն մըն է մեր գոյութիւնը։

Այդ գոյութիւնն ինքնին հրաշք մըն է, որ կը ծածկէ մեր ներքին թերութիւնները, նոյնիսկ սիրտ մաշող թերութիւնները։

Ոմանց համար թերեւս քահանայութիւն իմ հաստատումներս հայ ժողովուրդի կեդրոնաձիգ մտածման եւ գոյատեւելու լաւատեսութեան մասին, քանի որ սրտաքին երեւոյթները ժխտական են։ Սակայն լուրջ վերլուծում մը հայու ներաշխարհին՝ պիտի հաստատէ իմ պընդումները։

Այս տրամաբանութեան վրայ յենուած՝ երբ կը փորձեմ ուղի մը սրոնել մեր Արդի Գրականութեան համար, դէմս քառուղիներ կը բացուին։ Մենք արդէն երկրագունդի մեծ ուղեւորներն ենք, բոլոր ճամբաներն ալ կտրած անցած ենք և մեր պայուսակները միշտ պատրաստ են մեկնումի համար։

Եւ սակայն մեր հոգիի մէկ յենակը, կարկինի մէկ ոտքին նման, խարսխուած կը մնայ Արարատի գագաթին, իսկ միւս թեւը լայնածիր շրջանակ մը կը կազմէ աշխարհի բոլոր հորիզոններուն վրայ։

Այս կէտէն՝ կրնանք դիւրութեամբ դտնել մեր Արդի Գրականութեան ճանապարհը։ Ու ան պիտի անցնի քառուղիներէն պարմանիի մը յանդգնութեամբ, ինչպէս պիտի ըսէր Գեղամ Բարսեղեան, խանդավառ դրօշակիր մը իր օրերու դրական շաբժումին։

Գիտի անցնի այդ ճանապարհէն լրջութեամբ, խորունկ խորհուրդով, արդէն աշխարհի բոլոր փոթորիկներուն ծանօթ։ Երկկուան գիւղի նեղ հորիզոններէն նոր դուրս ելածը չէ, որպէսզի շուարահար ըլլայ բազմազան ճանապարհներու վրայ։ Ոչ ալ լեռներու անգէտ մը, որ միայն իր տաղմոսը գիտէ երգել։

Լուրջ առաքելութիւն մը ունի հայ գրագէտը, հին թէ նոր կամ նորահաս, որ պիտի ունկնդրէ իր ստեղծագործական հարազատ երակի բաբախումներուն, պիտի ստեղծագործէ որքա՛ն արուեստով, նոյնքա՛ն խորքով։

Միշտ ներքին ապրումի մը, ներքին ճգնաժամի մը ներզօր մղումով միայն հայ գրողը կրնայ ինքզինքը պարզել։

Ու այդ պարագային՝ անոր երկունքը կ'ըլլայ հարազատ, սովորական բառով,— իրաւ։

Հարազատ եւ իրաւ գրականութիւն մը կ'ըլլայ նաեւ հայեցի, ազգային գոյներով ու խորքով։ Զմոռնանք որ տիեզերական հայ գրագէտի մէկ ոտքը ամբողջն յենած է Արարատին։

Մենք կրնանք, եւ պարտինք ոսկեդոյն ծաղիկներ քաղել արեւմտեան առաջաւոր գրականութենէն, միայն պատուաստ մը բերելու մեր նոր գրական զարգացման։ Սակայն տուրքեր չենք կրնար տալ ամէն մէկ նորածեւութեան եւ քահանայութիւններու։

Շլացումի մատնուելով՝ աւելորդ չապայլութեան եւ անարդիւնք ցուցամոլութեան մը զոհը չենք ուզեր դառնալ։

Ներկայ դարու յիսուն տարիները ճգնաժամային նկարագիր ունին։ Այդ պատճառաւ, հակադիր առաջադրութիւններ ու որոնումներ պարբերաբար կը նետուին հրապարակ, լուծումներ դտնե-

լու նոր քաղաքակրթութեան մը, որմէ դժգոհ ենք, բայց որ հարկադրուած ենք ապրիլ այդ միջոցներուն մէջ։

Սակայն մենք կը գիտակցինք թէ յիսուն տարիներու վրայ տարածուած մղձաւանջային կեանքը բնականոն կեանք մը չէ, թէ անձնասէր եւ բարոյական հիմնական ըմբռնումներէ զուրկ մտայնութիւն մը նոր եւ տեւական մշակոյթի մը հիմը կազմելու տուեալներ չունի։

Մարդկութիւնը ջղագարներու, կապը կտրած յանդուգն անհատներու, անձնասէր չահագէտներու, յուսահատօրէն նահանջողներու, բարձրարուեստ արժէքները ուրացողներու անձնատուր չի կրնար ըլլալ։

Մանաւանդ որ ներկայ դարաշրջանը դիտութեան յաղթանակներով պատկուած է, դրեթէ բոլոր ճիւղերուն մէջ։ Հարստութիւնը մեծ ծաւալ ստացած է։ Բարեկեցութեան աստիճանը ամէն օր կ'աւելնայ։ Մարդկութեան մէկ խոշոր տոկոսը լծուած է գերմարդկային ճիգերու, բնութիւնը յաղթելու, հիւանդութիւնները վերացնելու, մարդկային զանգուածները ազատագրելու։ Այս երեւոյթներուն վրայ պիտի հիմնաւորուի մարդկային քաղաքակրթութիւնը եւ իր բնականոն հունը պիտի գտնէ։

Այսպէս կը հաւատանք մենք։

Միջազգային գրականութիւնն ալ դուրս պիտի գայ իր քառասային հակասութիւններէն եւ բարձրանայ այն ոլորտներուն, ուր այսօր, գիտութեան չնորհիւ միջմոլորակային ճամբորդները կը ճախրեն։

Գեղանաքարշ կեանքէն քիչ մը վեր։

Իսկ մենք, մեր փոքր ածուն պիտի զարգացնենք նոր ծաղիկներով, լուսաշողշող արշալոյսները դիմաւորելու փայլը մեր աչքերուն մէջ։

Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ՝ ԱՐՈՒԵՍՏԻՆ ՄԷՋ

Գ.

Մինչեւ հոս մենք խօսեցանք միայն քերթուածին արտաքին կազմական յատկութիւններէն, որոնցմէ ստացուած երաժշտական տպաւորութիւնը կրնայ դալէ ըլլալ խորքի յուզական նկարագրին հետ, բայց այսուհանդերձ քերթուածի յօրինուածքին վրայ դուրսէն հանդերձուած ձեւեր են։ Այժմ տեսնենք քերթուածին ներքին երաժշտականութիւնը, որ պայմանաւորուած է խորքի մշակման եղանակով. իսկ այդ եղանակը տարբեր է խնդրոյ առարկայ երկու արուեստներուն համար՝ իբրեւ արդիւնք յօրինման տարբեր տարրերու կիրարկման։

բ) Երբ երաժշտական հնչիւնները «աննշանակ» կոչեցինք, զանոնք նկատի ունէինք միայն լեզուական տեսակէտով՝ իբրեւ նիւթական բովանդակութենէ դատարկ տարրեր։ Այլապէս՝ հնչիւնները ունին իրենց տպաւորական նշանակութիւնը։ Անոնք արտաբերման իրենց զանազան եղանակներով (տեւողութեան եւ բարձրութեան ատիճանով, այս կամ այն կերպ թեքումով) եւ իրենց յօդաւոր միութիւններով զգայական անդրադարձներու ծնունդ կու տան մեր հոգեկան աշխարհէն ներս։ Անօր ու տարտամ անդրադարձներ, որոնք չեն սեւեռուիր մասնաւոր առարկայի մը կամ պարագայի մը վրայ, բայց որոնք իրենց տպաւորական նկարագրով մեր զգացողութիւններու այս կամ այն կալուածին յատուկ են արդէն։ Ահա լեզուականօրէն աննշանակ, բայց տպաւորական արտայայտութեան ընդունակ ձայնական այս տարրերուն վերջնական հիւսքովն է որ մենք կ՚ունենանք երաժշտական ապրումին ամբողջական տարազը։ Ուրկէ կը հետեւի թէ երաժշտական ապրումը, առանց առարկայական պատկերացման, լոկ տպաւորական միջոցներով փոխանցուած հոգեկան վիճակ մըն է։

Բանաստեղծութեան նիւթեղէնը կը կազմեն լեզուին տարրերը՝ դաղափար նշող բառերը, որոնց բաղադրութիւններով կ՚արտայայտենք մեր իմացական աշխարհը՝ մեր մտածումներն ու զգացումները։ Բանաստեղծութիւնը եւս, իր կալուածին մէջ, կրնայ որոշ չափով օգտագործել իր տարրերուն ձայնական–տպաւորական յատկութիւնները։ Բառերու շեշտական արտաբերումները, բառերու կապակցութիւններուն առոգանական եղանակաւորումները (ձայնին դադարներովն ու ելեւէջներովը) յաճախ անհրաժեշտ են լեզուական արտայայտութեան ճիշդ ու յստակ իմացումին

համար։ Նոյնիսկ ամենապարզ ձայնարկները, որոնք միատարր հնչիւններ են (ա՛, է՛, օ՛), ըստ պարագային իրենց առած արտայայտական եղանակովն ու երանգովը բառականօրէն անտարազելի, անմիջական արձագանգներն են մեր հոգեկան այս կամ այն տրամադրութեան՝ անշուշտ ընդհանուր եւ տարտամ նկարագրով մը։ Կը նշանակէ թէ բանաստեղծութեան նիւթեղէնը հայթայթող լեզուն ունի նաեւ իր երաժշտական բաժինը։ Սակայն առաջ չերթանք։ Ասոնք լեզուական արտայայտութեան օժանդակ միջոցներն են միայն՝ երկրորդական ահմանափակ դերով մը եւ երաժշտական տեսակէտով նախնական կիրարկութեամբ մը։ Բանաստեղծը երաժշտին ազատութիւնը չունի իր իմացական տարրերուն ձայնական կազմին հետ խաղալու։

Արդ՝ բանաստեղծական արուեստին ծառայող բառերուն յատուկ է իրականութիւնները մեզի ներկայացնել իրենց առարկայական ինքնութեամբը։ Բառերու կապակցութեամբ կազմուած խօսքի միութիւններով մեզի արուածը իրերու եւ երեւոյթներու յարաբերութեան իմացական պատկերացումն է։ Ուրեմն կը հետեւի թէ բառերով տարազուած հոգեկան վիճակը, բանաստեղծական ապրումը, մեզի կը փոխանցուի կեանքի առարկայական պատկերացման եղանակով (բառերուն միջնորդութեամբը)։

Բայց այն ատեն՝ այս երկու արուեստներուն ստեղծագործական միջոցներու տարբեր առանձնայատկութիւններէն կը ծագին նիւթի (sujet) մշակման տարբեր եղանակները։

Երաժշտութիւնը, իր աննշանակ հնչիւններուն լոկ տպաւորական տրտայայտութեամբը, ընդունակ չէ իր մշակման՝ նիւթ (sujet) դարձող երեւոյթը պատկերացնելու իր առարկայական գոյաձեւովը։ Ի վիճակի չէ զայն կապուած պահելու իր մասնաւոր պարագաներուն, որոնցմով անիկա պիտի առանձնանար, անհատականանար իր տեսակին մէջ։ Երաժշտական արուեստով մշակուած երեւոյթը իր տեսակին ընդհանուր նկարագիրը կը կրէ, տեսակին վերացական տիպարն է, ո՛չ մասնաւորը։

Մինչդեռ բանաստեղծութիւնը, առարկայական պատկերացման ընդունակ իր տարբերով, մշակուած երեւոյթը կը ներկայացնէ իր անհատական զգեստաւորումով՝ զայն առնչելով իր մասնաւոր պարագաներուն։ Ասով՝ բանաստեղծութեան կողմէ արուեստագործուած երեւոյթը մեզի կը ներկայանայ իբրեւ իր տեսակին մէջ եզակի իրականութիւն։ Ցանձնեցէ՛ք նոյն նիւթը — օրինակ՝ Վաթեռլոյի պատերազմը — այս երկու արուեստներուն մշակման եւ պիտի տեսնէք արդիւնքներուն տարբերութիւնը։ Երաժշտութիւնը մեզի պիտի չկրնայ ըսել թէ՝ ե՞րբ, ո՞ւր, որո՞նց միջեւ տեղի ունեցած է այդ պատերազմը. թէ ո՛ր կողմին համար ի՛նչ նպաստաւոր կամ աննպաստ իրադարձութիւններ ունեցած է անոր ընթացքը. թէ ո՛վ յաղթած է, ո՛վ յաղթուած։ Թէ որոնց կողմէ ի՛նչ դիւցազնագործութիւններ կատարուած են. ո՛վ մեռած է, ո՛վ մնացած, եւայլն, եւայլն։ Ուրեմն կը հետեւի թէ դժուար պիտի ըլլայ դոնել արուեստագէտի «երբին» զգայարանք մը, որ կարենայ, առանց նիւթի անուանումին, մեզի յայտնել թէ հեղինակը ո՛ր պատերազմէն ներշնչուած է։ Մինչդեռ բանաստեղծութիւնը ի վիճակի է այդ պատերազմը մեզի ներկայացնելու իբրեւ ա՛յդ պատերազմը՝ զայն առնչելով իր բոլոր մասնաւոր պարագաներուն՝ բոլոր «եւայլն»-ներով հանդերձ։ Դարձեալ՝ տուէ՛ք մեր «Կռունկ»ը իր լոկ նուագային գործադրութեամբը եւ գտէք նիւթին բանահիւսական մշակումին ամենաօք մէկը, որ իր երաժշտական «գերաշնորհ» զգայարանքովը կարենայ բացատ-

բել ձեզի, նոյնիսկ ընդհանրութեամբ մը, թէ անիկա հայ պանդուխտին տառապագին կարօտն է իր հայրենի երկրին եւ իրենները համար, թէ անիկա անդնդոտ կռունկին կը պարզէ իր հոգեկան կացութիւնը, թէ... եւն.։

Այսպէս են երկու արուեստներուն մշակման եղանակները՝ երաժշտական ապրումը մեզ կը դնէ տարտամ զգայութիւններու ծփուն մրթնոլորտի մը մէջ, որ կը խուսափի կեանքի նիւթական իրեններէն։ Մինչ բանաստեղծական ապրումով մենք առաւել կամ նուազ չափով յարած կը մնանք արտաքին աշխարհի առարկայական պատկերացումին։

Եւ սակայն իր միջոցներուն ահմանափակ կարելիութենէն իսկ կը բղխի թերեւս երաժշտական արուեստին գեղազանց ոյժը։

Իր տարրերուն բնութային բերումովն իսկ անընդունակ ըլլալով իրերու եւ երեւոյթներու առարկայական պատկերացման՝ երաժշտական արուեստը զանոնք կը ներկայացնէ անջատելով զիրենք մասնաւորող առարկայական ու պարագայական առնչութիւններէն անջատաբար։ Առով ներկայացուցած կ'ըլլայ զանոնք իրենց ընդհանուր, վերացական գոյաձեւովը, իրենց տիպարային գոյաձեւովը։

Անշուշտ բոլոր արուեստներուն կոչումն է կեանքի յուզական խորքը հաղորդել մեր հոգեկան աշխարհին։ Սակայն այդ խորքը այնքան աւելի յուզական է ու հաղորդական, որքան անոր փոխանցումը նուազ ենթակայ է նիւթական տարրին միջնորդութեանը։ Արդ՝ երաժշտական իրագործում մը, իր աւելորդային տարրերուն անօգտութեամբը, աւելի ընդունակ է յուզական ապրումը մեզի փոխանցելու առանց նիւթական զգալի միջնորդութեան մը՝ անմիջական տպաւորութեամբ։

Երաժշտական երկէն մեկնող այդ տպաւորական հոսանքը մենք կ'ընդունինք կրաւորաբար՝ առանց դատողութեան հակակշռին։ Մինչ բանաստեղծական երկի մը իմացական բովանդակութեան մեր առաջին մերձեցումը աւելի քննական է. բանաստեղծական ապրումը իր յուզական ընթացքը կ'առնէ մեր դատողութեան հաւանութեամբը։ Ուրիշ կը հեռուի թէ բանաստեղծական երկէն միջնորդաբար ստացուած յուզական վիճակը նուազ ներուժ է քան երաժշտականը։

Արդ՝ մեր այս բաղդատականէն ինքնին կը հետեւի արդէն քնարական յօրինումներու երաժշտական մշակման ներքին պայմանը։

Իր յօրինումներուն վրայ երաժշտական արտայայտութեան հետամուտ քնարերգակը պիտի գտնայ իր հոգեկան վիճակները ներկայացնել՝ կարելի չափով խուսափելով զանոնք թանձրացնելէ առարկայական ու պարագայական մանրամասնութիւններով. այսինքն՝ ձգտելով ընդհանրականին, վերացականին անօգտութեանն ու տարտամութեանը։ Ասիկա պիտի աղդէ անշուշտ իր արտայայտական տարրերուն եւ տարազներուն ընտրութեանը, որով անիկա պիտի հրաժարի զանգուածեղ իրականութիւններու ծանր ու ծաւալուն պատկերացումէն՝ յարելով նուազ չօչափելի, աւելի համեստ իրերուն։ Պիտի հրաժարի թանձր ու պոռոտ գոյներէ, դոռ ու ճչան ձայներէ, որոնք հանդիսական յուցադրութիւններն են կեանքի աղմկոտ բեմին. պիտի նախընտրէ ծփուն ու խուսափուկ երանգները, մեղմ ու քնքուշ հնչիւնները, որոնք խաղաղ բխումն են իրերու հոգիին։

Քնարերգակը պիտի դիմայ իր ապրումները թեթեւ պահել կարծր մտածումներու ճնշումէն՝ նախընտրելով դիմել մեր տպաւորական իմացումին, որ աւելի տպահով ճամբան է յոյզերու փոխանցումին, քան թէ

դիմել մեր դատողական իմացումին, ուրկէ ապրումը մեզի կը հասնի քիչ մը թօթուռած ու ժժդոյն։

Մեր սա բացատրութիւնները բոլորովին տեսականութեան մէջ չպահելու համար ասնք այս եղանակով մշակուած քնարերգական նմոյշ մը՝ դիմելով դարձեալ Տէրեանին, որ մեր կարծիքով ամէնէն երաժիշտ բանաստեղծն է մեր մէջ.

Մոռանա՞լ, մոռանա՞լ ամէն ինչ,
ամենին մոռանալ.
Զսիրել, չխորհիլ, չափսոսալ
հեռանալ...
Այս տանջող, այս ճնշող ցաւի մէջ,
գիշերում այս անշող
Արդեօք կա՞յ իրիկուայ մոռացման,
մոռացման ոսկէ շող...
Մի վայրկեան ամենից հեռանալ,
ամենին մոռանալ.
Խաւարում, ցաւերում քարանալ
մեն – միայն...
Մոռանալ, մոռանալ ամէն ինչ,
ամենին մոռանալ.
Զսիրել, չտենչալ, չկանչել,
հեռանա՞լ...

Ու հիմա հարցուցէք դուք ձեզի. ի՞նչը մոռանալ, ի՞նչ բանի մասին չափսոսալ, ինչի՞ն չտենչալ, ուրկէ՞ հեռանալ...։ Քանի մը քերականական խնդիրները (ամէն ինչ, ամենին) առարկայական իրականութիւն մը չեն թանձրացներ։ Եւ սակայն մենք կը զգանք քաղցր վոխանցումը մեզի՝ ամէն ինչէ հրաժարումի, ինքնալքումի սա տարտամ վիճակին, որ այնքան հարազատ է բանաստեղծի հոգեկան կեանքի մէկ պահուն։ Պայման չէ անչուշտ, այս արդիւնքին հասնելու համար, ենթակային դէմքն իսկ ծածկել դերբայներու անորոշութեամբ։ Տէրեանի քերթուածներու շարքէն պոչ աչքով կարելի է գտնել այլ օրինակներ։ Կարելի է նման օրինակներ ունենալ նաեւ Զարեանէն։ Բայց մենք աւելորդ կը դանենք արտագրութիւններով երկարաձգել մեր գրութիւնը։

Անշուշտ երաժշտական մշակման սա եղանակին հետ գաշնօրէն կարելի է կիրարկել նաեւ ձեւի երաժշտական մշակման այս կամ այն պայմանը. ասոր օրինակները անդին տեսած ենք արդէն (Տէրեանէն և Զարեանէն)։

❧

Եւ սակայն...

Տեսական ու գործնական սա բոլոր յուցմունքները չեն կրնար վերանուիլ բացարձակ վարկով թեքնիք կանոններու, որոնց գործադրութեամբ տրուած ըլլայ վերջնական արդիւնքներու հասնիլ։ Բռնադրուած կիրարկութիւնները ճախորդ արդիւնքներու պիտի յանգին։ Իսկ չափազանցութեան զեղծումները բանաստեղծական արուեստին նկարագիրն իսկ կը խաթարեն։ Լաւանը միշտ արուեստագէտին օժտուած զգայարանքն է, որ

ինքնաբերաբար պիտի դառնէ յաջող իրագործումներու ճամբան։ Այդ գպայարանքին ներմուծիչը ընդունակ պիտի ըլլայ տաղին վրայ հանդէս եկող ամէնէն հաստատուն տարրերն անդամ անօգտագործելու. մնացածը ձեւին երկրորդական յարդարանքն է միայն։

❧

Իսկ այժմ կրկնենք. քնարական յօրինումներու վրայ փնտռուած սա երաժշտական յատկութիւնը կարելի եւ անհրաժեշտ պայման մը չէ բանաստեղծութեան բոլոր սեռերուն համար։ Բանաստեղծութիւնը, ամէնէն առաջ, իմաստով արտայայտուող արուեստն է։ Անոր քնարական սեռին վրայ երաժշտական սա պայմանը տպաւորական օժանդակ մըն է միայն։ Բանաստեղծութեան միւս սեռերը, առանց այդ պայմանին, նուազ ընդունակ չեն կեանքի երեւոյթները իրենց նուաճումին տակ առնելու. աւելին՝ կեանքը սեւեռելու իր ծաւալուն ընթացքին վրայ։ Եւ ի վերջոյ, բոլոր տեսակն վերլուծումներէն վերջ, հարկ է արդար ըլլալ արուեստի բոլոր տեսակներուն վերաբերմամբ։ Արուեստը մէկ է ըստ էութեան՝ իբրեւ ոգեկանին բիւրումը իրերու եւ երեւոյթներու կեանքէն. տարբեր են միայն իրագործման ձեւերը։ Արուեստներէն իւրաքանչիւրը, իր արտայայտական միջոցներով եւ անոնցմով իրեն սահմանուած կալուածին մէջ, ընդունակ է հասնելու գեղեցկութեան ամէնէն ընտիր գոյամեւերու իրագործումին։

ԵԴ. ՏԱՍՆԱԳԵՏԵԱՆ

ԳՐԱԳԷՏԻՆ ԿՈՉՈՒՄԸ

Վերնագրին հետ կու գայ անչուշտ բացագանչութիւնը՝ «Ի՞նչ ըսել է գրագէտի կոչում, ի՞նչ կոչում. գրագէտը կը գրէ իրեն յատուկ ոճով, իրը եղող ապրումներու, զգայնութիւններու, մըտածումներու, ցանկութիւններու եւ տեսիլքներու մասին. այսքան: Ինչո՞ւ խոսիլ կոչումի մը մասին. մանաւանդ երբ ապատ երկիրներու գրագէտներու մասին է խոսքը. գրագէտներու, որոնք պետականացած պաշտօնեաներ չեն ու բացայայտ կամ լուռելեայն ըմբռնելի հրահանգներու չէ որ գոհացում կու տան գրելով»:

Այո. սակայն ամէն գրագէտ ծնունդ է երկրի մը, ժողովուրդի մը, մշակոյթի մը, կամ տարբեր մշակոյթներու համադրութեան: Երբ կը գրէ, ինչքան ալ աչքի առաջ չունենայ զինք կազմաւորող պայմաններն ու իր ընթերցողները, պիտի կարդացուի ան, թէ իր ժամանակակիցներէն, թէ յետնորդներէն, եթէ իրաւ գրագէտ մըն է: Իր մտածումները, զգացումները, ապրումները, աշխարհէն ու մարդոցմէ առած իր տեսիլքները՝ պիտի ազդեն ուրիշներու հոգեկան եւ մտային աշխարհին վրայ. թերեւս իր երկրին, լեզուին ու ժողովուրդին անծանօթ եղողներու վրայ. թերեւս իր մահէն դարեր ետք, իր գերեզմանին ուր ըլլալն իսկ չգիտցողներու վրայ. թերեւս նոյնիսկ իբրեւ անուն մը միայն, այլեւս ամբողջովին անշատուած մարմնէն ու մարմնական յիշատակներէ անդամ: Ո՞վ էր Հոմերոս, ո՞վ եղած է Շէյքսպիր: Ստեղծագործութեամբը իր հոգիին, մտքին ու գրչին, իրաւ գրագէտը կը դառնայ ի՛նքը՝ «կազմաւորող ազդակ» մը ուրիշներու հոգիներուն ու մտային աշխարհներուն. ուրեմն՝ առաջնորդը փոփոխութիւններու, մղողը՝ համակերպութեան կամ ընդվզումի, նոյնիսկ յեղափոխութեանց, մարդուն կեանքը պայմանաւորող բոլոր մարզերուն մէջ՝ – գեղագիտական, կրօնաբարոյական, իմաստասիրական, գրական, դիտական, ընկերային, հասարակական, արդարութեան, քաղաքացիական, տընտեսական, քաղաքական:

Գրագէտին ստեղծագործական աշխատանքը չի վերջանար իր գրածին աւարտումովը. թերեւս նոյնիսկ, երբ մեծ է ան, հոնկէ կը սկսի. ասոկէ՝ իր կոչումը:

«Մեզմէ ամէն մէկը պարզապէս պատրանք մը ունի աշխարհէն. բանաստեղծական պատրանք, ուրախ, տրտում, ազուոր կամ տխրաշունչ. նայած իր խառնուածքին»:

«Գրագէտին կոչումը այդ պատրանքը վերարտադրելն է հարազատօրէն, արուեստի բոլոր միջոցներով որ ստրված է, որ կրնայ գործածել»:

«Մեծ արուեստագէտները անոնք են, որոնք մարդութեան կը պարտադրեն իրենց մասնաւոր պատրանքը»:

Մոբասանի տուած այս սահմանումը ճիշդ է եւ այսօր. անհրաժեշտ է, մանաւանդ գրականութեան եկող նորերուն համար, կենդանի ապրումի մը վերածել զայն: Անհրաժեշտ է զգալ կոչումը. ապրիլ կոչումը:

Միմիայն պատմութիւն մը պատմելը, ընթերցողը հետաքրքրելը, զուարճացնելը, կամ յուզելը չեն, ու չեն կրնար ըլլալ նպատակը իրաւ գրագէտին: Դիւրին ճամբայ են առոնք, ժամանակաւոր համբաւի ճամբայ: Իրաւ գրագէտը կը մերժէ դիւրինը. իր ստեղծագործութիւնը կը դառնայ տաժանակիր աշխատանք, ցաւագին ծննդաբերութիւն մը: Ան կ'ուզէ պարտադրել մեզի, պէ՛տք է ուզէ պարտադրել՝ մտածել, ըմբռնել ներքին իմաստը դէպքերուն ու երեւոյթներուն: Երեւոյթները, տեսարանները, մարդիկ

եւ աշխարհը յուզումներ պատճառած են իրեն՝ տարբեր ուրիշներու յուզումներէն, դէթ երանգներով, դէթ արտայայտութեան ձեւով։ Այդ ի՛րը, միա՛յն իրը եղող յուզումն է, որ ան կ'ուզէ մեզի պարտադրել երբ կը խօսի՝ մեր ձեռքին մէջ կ'ունենանք զինք անմահութեան տանող գլուխ գործոց մը։

Զինքը յուզող հարցերուն մօտեցած ըլլայ դրական կողմէն թէ բացասական, նկարագրած ըլլայ գեղեցիկը թէ տգեղը, վերհանած ըլլայ սուրը թէ ճշմարիտը, խորքին մէջ նախընտրութիւն մը ունի, ունի ի՛ր գեղեցիկը, ի՛ր դրականը, ի՛ր ճշմարիտը, ի՛ր առողջը։

Գրագէտը կոչումը չունի քննադատելու, վիճելու ուրիշներուն հետ։ Բուժելու։ «Ուրիշներուն հետ ունեցած մեր վէճերով հռետորութիւն կ'ընենք, մենք մեզի հետ ունեցած մեր վէճերով՝ բանաստեղծութիւն կ'ըսէր մեծանուն բանաստեղծ։ Գրագէտին պարտականութիւնը մեր մէջ արթնցնելն է յուզումը, որ կը տանի բուժումին։

Ինքն իր մէջ եւ ինքն իր հետ միայն ան պարտաւոր է վիճիլ։ Բայց պարտաւո՛ր է վիճիլ, չմնալ մակերեսին վրայ, այլ իջնել իր ներաշխարհին խորերը, այնտեղ խլրտացող զգայնութիւններն ու ճշմարտութիւնները լոյս աշխարհ բերելու համար։

Ներքին այս հոյակապ վէճը տակաւ, արդիւնաւոր ըլլալու համար, պէտք է որ հեղինակին հոգեկան հարստութեան ընկերանայ լայն ու կարելի եղածին չափ խոր ծանօթութիւնը իր ժամանակին ու միջավայրին, որուն ծնունդն է ինք։

Չի բաւեր լեզու ունենալը, աղուոր ու հաճելի ոճի մը տիրանալը։ Չի բաւեր դիւրին յուզումներ գրգռաւ փոխանցելը ընթերցողին։ Չի բաւեր նոյնիսկ իրական կեանքը վերարտադրելը պատմուածքներով կամ վէպով։ Գրագէտը պարտաւոր է ճշդել իր հերոսներուն գոյակէտը ժամանակին եւ տարածքին մէջ։ Համլեդ կը կարդացուի՛ այսօր, բայց Համլեդ կարելի՞ է գրել այսօր նոյն պատահարներով։ Ընական էր իր դարուն եւ Ֆանը-մարքայի կամ Անգլիոյ մէջ։ անքնական պիտի ըլլայ այսօր, Ֆոնկոյի մէջ։

Հերոսի մը գոյակէտը չի ճշդուիր յատակագիծի մը մէջ կատարուած յայտարարութեամբ մը։ անոր գոյութիւնը տարածքին եւ ժամանակին մէջ, կախում ունի հեղինակին մտային ու հոգեկան հարստութենէն։ իրաւ գրագէտը նախ ինք պարտաւոր է ըլլալ տարածքին եւ ժամանակին մէջ որոշ տեղ մը։

Պարզ է որ ամէն մարդ տեղ մը կ'ապրի ու որոշ թուականի մը։ այդպէս ալ ամէն հեղինակ, ամէն գրագէտ։ ժամանակ ու տարածք, սակայն, ունին շատ նեղ սահմանաւորումէն մինչեւ շատ լայն սահմանաւորում մը։ գրագէտին ապրած քաղաքն ու երկիրը որպէս վայր, եւ իր կեանքի մէկ երկու տասնամեակը որպէս ժամանակ։ կամ աշխարհը, երբեմն տիեզերքը՝ որպէս վայր, եւ անցեալ ժամանակները ներկային մէջ խտացուցած ու ապագայի տեսիլքներով հարստացուած՝ ժամանակը։

Գրագէտին պարտականութիւնն է առնուազն ճանչնալ իր ժամանակը, աշխարհային կարելի եղածին չափ լայն տարածքի մը վրայ։ ան պարտաւոր է ունենալ դէթ ընդհանուր ծանօթութիւն մը իր ժամանակի հիմնական հոսանքներուն, դէպքերուն, գաղափարներուն, վարկածներուն, ինչպէս եւ գիտական, տնտեսական, եւ քաղաքական ըմբռնումներուն մասին։

Առանց այդ ծանօթութեանց գրագէտը իր ժամանակն ու ժամանակակիցները ըմբռնել չի կրնար, կամ պիտի ըմբռնէ թերի, մակերեսային ձեւով։ Առանց անոնց, իր յուզումները պիտի չունենան անհրաժեշտ խորութիւնն ու ճշմարտութիւնը, որով պիտի չըլլան ներգ, վարակող։

Պատմուածք մը, կամ վէպ մը, իր բոլոր գաւակներուն մորթուելը տեսած մօր մը մասին, նոյն իսկ հայ մօր մը մասին, տարբեր տարբեր յուզումներ պիտի առաջացնէ մեր մէջ, երբ հեղինակին ծանօթութիւնները կ'ընեն այնպէս, որ ան կը տեսնէ դէպքը իրրեւ խելագար՝ ան-

բագործի արարք, կամ որպէս ընտանեկան վրիժառութիւն, կամ որպէս ցեղային առեւլութեան մասնակի արտայայտութիւն, կամ ընդհանուր, ծրագրուած ցեղասպանութեան մը մէկ մասը իբրեւ, կամ որպէս Ֆրէօյտեան բարդոյթներու արդիւնք, կամ յանցապարտ երիտասարդութեան մը մղումները արտայայտող երեւոյթ, եւայլն։

Ինչքան ընդարձակուի հեղինակին տեսողութեան հորիզոնը, ինչքան խորանայ ան իր ունեցած ծանօթութեանց մէջ, աշխարհի ու ժամանակի զանազան ըմբռնումներուն եւ հոսանքներուն մասին, այնքան իր ներքին վէճը բեղմնաւոր պիտի ըլլայ, արդիւնքը՝ գեղեցիկ ու վարակիչ։

Հեղինակի մը մեծութիւնը ուղիղ կը համեմատի իր տեսողութեան լայնքին ու խորքին։

Եթէ կարենայ հեղինակը, իր հոգիին ու մտքին հարստացման ընթացքին, ներքին հարցականներուն պատասխանները փնտռած ժամանակ, իր խորացումը հասցնել երեւոյթներու, ապրումներու եւ զգացումներու նախատիպարներուն, եւ եթէ յաջողի վերարտադրել զանոնք, այն ժամանակ պիտի տայ անմահութիւնը իր մէջ առած գործ մը, քանի որ անցնող ու գալիք ապրումները, հոգեկան ու մտային կառուցուածքները այդ նախատիպերուն երանգաւոր փոփոխակներն են ու պիտի ըլլան. որով իր կեանքի բերած նախատիպերը միշտ ալ պիտի ըլլան ըմբռնելի, տեսանելի, օրինակելի։

Իր կոչումը իրականացնելու համար գրագէտը ունի պարտականութիւնը չհամակերպելու։ Ամէն ներքին համակերպում տեղքայլ է. ամէն տեղքայլ նահանջ է ու մահ։ Գրագէտը կեանքին կը ձգտի, իր տեսիլքի կեանքին, իրը եղող պատկերացումներուն իրականացման։ Գրագէտը բացառութիւն է, բացառիկը՝ որուն աչքերը բաց են ու հոգին տեւաբար տիեզերքին ունկնդիր ընկալուչ մը է։ Իր չորս կողմը կ'նայ առօրեայ կեանքը, ազդող եւ ազդեցութիւն կրող, հարստացնող ու թշուառացնող, գեղեցկութիւններով հարուստ, բարձրացնող եւ նոյն ատեն գետնաքարշ ընող։ Իր չորս կողմը իր նման մարդիկ են, որոնք սակայն չունին գրագէտի կոչում, քանի որ չունին գրագէտի զգայնութիւններ ու տեսողութիւն։ Անոնք պարտաւոր են յարմարիլ կեանքի պայմաններուն, ընկերութեան դրած օրէնքներուն, ստեղծած ապրելակերպին։

Գրագէտը ոչ միայն պարտաւոր չէ յարմարելու, այլ պարտականութիւնը ունի ընդվզելու, չհամակերպելու իր հոգիին մէջ, իր ներքին աշխարհին մէջ։ Իր գրականութիւնը իրը չէ միայն, իր ժամանակակիցներուն է ու ապագայ սերունդներունը. իր տեսիլքը վաղուայ աշխարհը կրնայ ըլլալ. որով ան պարտաւոր է ներքնապէս երբեք չպարզել անձնատուութեան դրօշակը ու յամառօրէն հետապնդել իր ներաշխարհի գեղեցկութիւններուն ապագայ իրականացումը, իրական յուզումին առաջացումովը, փոխանցումովը ընթերցողին։

Գրագէտը մարդկութեան համար մտքի ու հոգիի սնունդ ծամելու ու մարսելի վիճակի դարձնելու կոչումը ունի։ Եւ որովհետեւ ան ժամանակակից մըն է հիմա մեզի, իր ներառածը, ներզգայածը առաւելաբար յուսահատեցնող քան պիտի ըլլայ։ Թոյն պիտի ըլլայ աւելի՝ քան մեղր։ Մթին աւելի՝ քան պայծառ, գահավիժող աւելի՝ քան բարձրացնող։ Իր կոչումն է այդ բոլորին դիմանալ, տոկալ։ Այդ բոլորը մարսել առանց մահանալու, թոյնէն հանել մեղրը, խաւարէն դուրս քաշել լոյսը, նահանջը վերածելու համար յաղթական յառաջխաղացքի։

Մասնաւորաբար հայ կեանքը, հայ մշակոյթը կարիքը ունին կոչումին դիտակցութիւնը ունեցող, ներքնապէս չհամակերպող, չպարտուող գրագէտներու, որոնք պէտք է պարտադրեն մարդկութեան կեանքի փիրենց մասնաւոր պատրանքը՝, հայուն եւ հայ գրագէտին յատուկ մասնաւոր պատրանքը՝ — վաղուայ իրականութիւնը։

Բ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ

ՊՕՂՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆԻ

«ԱՆԴՐՇԻՐԻՄԵԱՆ ՁԱՅՆԵՐ»Ը

Կան գիրքեր, որոնք մեր մտածումը կը տանին գրախօսականի մը սահմանափակ չրջագծէն դուրս՝ անպարագիծ տարածքներու, ուր խորհրդածութեանց թելադրանքին մղումովը՝ կ'ուրուագծուի այդ գրքերու էութենէն բխող, վկայութեան մը համազօր արժէքով — հոգեխառնութիւնն ու դիմագիծը սերունդի մը եւ ժամանակաշրջանի մը։

Սերունդ մը, որմէ կը յայտնաբերուի մարդը, — անոր կազմաւորման ներքին գործօնը՝ արեան ժառանգականութիւնը, ժամանակի երակներէն հոսելով կը փոխանցուի նոր ժամանակներուն, բերելով իր հետ անպայմանօրէն նաեւ անցեալի նեխանքին — չմարսուած ցանկութիւններու եւ պոռթկումներու — դիրքը, միախառնուած առողջ եւ կենսախայտ տարրերու հետ։

Ակէ, երկուութիւնը սերունդի մը կամ մարդու մը՝ դրական եւ ախտաւոր հոգեխառնութեան եւ դիմագծին, որոնց արտացոլացումը յստակ գծերով կը յայտնաբերուի արուեստի եւ գրականութեան կայուածէն ներս։

Երկբորդ ստորոգելին սերունդի մը դիմագծին կազմաւորման բաբեչրջումին՝ արտաքին գործօններու կաղապարող ազդեցութիւնն է — այստեղ դրականը կամ ժխտականը վերատին կը միջամտեն, դաստիարակութեան, միջավայրի եւ գաղափարներու ճամբով՝ մեղմացընելով, յղկելով կամ անհետացնելով նոյնիսկ, արեան ճամբով փոխանցուած դիրքը։ — Այն ինչ որ ժխտական է, այն ինչ որ ախտաւոր է եւ կամ ընդհակառակը, հակադիր եզրով մը արտաքին գործօնները առաւել եւս կը հրահրեն ներքին գործօններու ճամբով փոխանցուած ժխտականը, դարձնելով զայն առաւել եւս ցցուն, առաւել եւս տեսանելի։

Ինչո՞ւ սակայն այս խորհրդածութիւնները գիրքի մը առթիւ, որ գրականութեան լուսանցքին վրայէն պատասխան մըն է, գրական հարցի մը շուրջ, ուղղուած Հայաստանի մէջ ապրող ծանօթ եւ տաղանդաւոր բանաստեղծի մը։

Այս ինչո՞ւն, անոր համար պարզապէս, որ Երիտասարդ գրող Պօղոս Սնապեանի «Անդրշիրիմեան Ձայներ»ը, Չարենցի «Թուղթ բանաստեղծ բարեկամիս» քերթուածին զեղչուած ձեւով հրատարակութեան առթիւ, (որ լոյս տեսաւ Մնապեանի կողմէն իսկ խմբագրուած «Միջնարերդ»ի մէջ), պարզ պաշտպանողական պատասխան մը չէ՝ ուղղուած, Չարենցի զեղչուած քերթուածին առթիւ, իր զայրոյթն ու ատելութիւնը բանաձեւող, Հայաստանի ծանօթ եւ տաղանդաւոր բանաստեղծ Գուրգէն Մահարիին, այլ Մնապեանի դիրքը, ենթագիտակցական ճամբով արտայայտութիւն մըն է, ուր յստակօրէն կ'արտացոլայ սերունդի մը դիմագիծը եւ հոգեյատակը՝ սրբուած, մաքրուած ժխտական եւ ախտաւոր տարրերէ ընդդէմ այլ երիտասարդի մը տակ ապրող եւ այլ արտաքին գործօններու կաղապարող ազդեցութեամբ մեծցած սերունդի մը՝ Մահարիի սերունդին, ժխտական եւ այլամերժ հոգեխառնութեան։

Հաւանաբար խոցոտուած չատերու նուրբ եւ քաղքենիացած ընկալչութիւնը, երբ ըսեմ, թէ հակատակ մեր ցանկութեան, հակառակ հայութիւնը մէկ եւ ամբողջական ներկայացնելու մեր գրքունակ պահանջին — կեանքը իր անյեղլի օրէնքներով ու պարմաններով հայաս

թիւնը վերածած է մանիկներու, որպէս մոայլութիւն, որպէս ներկակ հոգեկան տչխարհներու արտայայտութիւն։

Մնապեանի «Անդրշիրիմեան Ձայներ»ը իր արտաքին կեղեւի տակի միջուկով կը բանայ վարագոյրը աշխարհի մը — Խորհրդային Հայաստան, որ իր ներքին եւ արտաքին կառոյցովն իսկ հակադրութիւն մըն է՝ հայութիւնը տարալելու ամբողջական ըմբռնումով, որպէս ժողովուրդ։

Ինչպէ՞ս։ — Այնպէս ինչպէս որ է մեր կեանքը, ինչպէս որ է մեր չօշափելի եւ թափանցեալ իրականութիւնը, ինչպէս որ են մեր մարդերը։

Երկու գրողներ։ Երկու մարդիկ։

Առաջինը Հայաստանի ծանօթ և տաղանդաւոր բանաստեղծներէն՝ Գուրգէն Մահարի՝ մտած արդէն վաթսունի դռնէն ներս։ Երկրորդը գաղթահայ գրող, քննադատի անհանդարտ խառնուածքով՝ Գօղոս Մնապեան, ծնած, մեծցած ափիւռքի մէջ, որ մտած է արդէն երեսունի սեմէն ներս։

Երկու գրողներ։ Երկու հայ մարդիկ...։

Առաջինը, Մահարին, իր «Սապատաւորին գերեզմանն անգամ չի ուզդի» գրութեամբ, լոյս տեսած «Սովետական Հայաստան» ամսագրին մէջ, Զարենցի գնդչուած քերթուածին առթիւ, իր գայրոյթն ու ատելութիւնը հասցուած է «վանմագոյն» ատրճանի մը հետեւեալ «ներքին» որակումներով։ — «Կրիլովեան ֆոթոք։ Ընկած թերդի օրապակաս իշխաններ։ Ընկած թերդի ուրուականներ։ Ընկած թերդի անպարարներ։ Ընկած թերդի տեսարաններ։ Գողութեան վայրում բռնուած ֆակահատներ։ Անմաքուր գրիչներ։ Կենդանի մեռելներ։ Կեղծիքով ու ենթգրպոխութեամբ գրագողներ։ Խարդախորդիներ»։

Բայց որո՞նց ուղղուած են այս նետարձակումները։ Ուղղուած են գրող Մնապեանին եւ բոլոր անոնց, որոնք, քաղաքականապէս Մահարիի ունեցած հաւատամքէն տարբեր հաւատամք մը ունին։

Եթէ Մահարիի յօդուածը սահմանափակուէր հայհոյանքով միայն, չեմ կարծեր, թէ գրող Մնապեան իր «Անդրշիրիմեան Ձայներ»ը գրելու գաղափարն իսկ պիտի յղանար, այլ պիտի կարդար եւ լռէր, սակայն Մահարիի «Սապատաւորին գերեզմանն անգամ չի ուզդի» յօդուածը՝ հայհոյանքի սահմանէն անդին՝ ախտաբանական երեւոյթի մը յատուկ եւ որոշ հայելիացումն է, ուր կը ցոլայ Մահարիի մտածելակերպը, շաղախուած՝ ատելութեամբ, այլամերժութեամբ եւ այլ ժխտական տարրերով, որոնք կը ջլատեն ժողովուրդի մը եւ ազգի մը ամբողջականութեան ըմբռնողութիւնն ու անեղծութիւնը։

Մահարի հայ է, բառին լրիւ ու խորունկ իմաստով։ Հայ ըլլալու մեղքին համար, ատնամեակ մը ամբողջ տառապեցաւ, ծերացաւ՝ աքսորի սառնամանիքներուն մէջ։ Սակայն իր հայութեան ծիրը ամբողջական շրջագծով մը չի բոլորուիր, այլ այլամերժութեամբ եւ «Մենք ենք Տէրը» հոգեբանութեամբ։ — Այստեղ, կը բանամ փակագիծը հաստատելու, որ արտաքին գործօնները — գաղափար, միջավայր եւ դաստիարակութիւնը — արեան ճամբով փոխանցուած ախտաբանական տարրերը մեղմացնելու կամ ի սպառ անհետացնելու փոխարէն, Մահարիին եւ իր սերունդին մէջ առաւել եւս զարգացուած, առաւել եւս հրահրած են զանոնք։

Գրական հարցի մը շուրջ, երբ Մահարի կը գրէ հետեւեալ տողերը, ուղղելով խօսքը Մնապեանին եւ բոլոր անոնց, որոնք, իր ունեցած հաւատամքէն տարբեր հաւատամքի մը գետնին վրայ են կեցած — կ'անցնի հայհոյանքի անմեղունակ սահմանէն եւ կը մտնէ անջատական, նոյնիսկ մշակութային գետնի վրայ, — ջլատող սահմաններու մէջ։

Մահարի կը գրէ։ — «Կար ժամանակ, որ դուք ուզում էիք տէր կանգնել հայ ժողովուրդի ստեղծած ամբողջ ժառանգութեանը, բայց այն խլեցիք մեզ մեր ձեռքից։ Մերն են այսօր Նարեկացուց սկսեալ մինչեւ Ա. Իսահակեանը»։

Այո՛, «խլեցինք մենք ձեր ձեռքից», որուն է պատասխան Սփիւռքահայ գրող Մնապեան, իր «Անդրշիրիմեան Ձայներ»ուն մէջ գրէ։ — «Ո՞վ էր մեղաւորը վերջապէս, մե՞նք, որ «ուզում էինք տէր կանգնել հայ ժողովուրդի ամբողջ ժառանգութեանը», թէ իրենք, որ իրենց հոգիներէն արմատախիլ ըրած էին նոյն այդ ժառանգութեան մեծագոյն տոկոսը։ Մարդոց առջեւ, պատմութեան առջեւ, արուեստին առջեւ ո՞ր մէկն է դատապարտելին, մեր իւրացո՞ւմը, թէ իրենց ուրացումը (էջ 78)»։

Ապա, էջ 80-ի վրայ՝

«Մեր ձեռքից այն խլելով Մահարին կը խորհի արդեօք որ այդ ձեւով մե՞զ կը սնանկացնէ։ Եթէ այդ է իր մտահոգութիւնը, ըսելիք չկայ, լաւ ընտրած է իր ճամբան ու կասկած չկայ թէ կը յաջողի։ Եւ չի զարմանար անշուշտ եթէ աւելցնենք, որ մե՛նք եւս տրամադիր ենք ու պատրաստ նման սընանկութեան մը ենթարկուելու։ Դաշնակցական ամէն մարդ, Դաշնակցութեան համակիր ամէն անհատ, մտաւորական ըլլայ թէ բանուոր, գրող ըլլայ թէ խոնարհ ընթերցող, մոլեռանդ ըլլայ թէ չափաւոր՝ սիրով պիտի խոնարհէր սնանկանալու այդ կերպին առջեւ»։ *Եզրափակելով իր խօսքը՝ էջ 82-ի վրայ, Մնապեան կը հաստատէ՝—*

«Առէք բոլորը, խլեցէք «այն մեր ձեռքից», սնանկացուցէք մեզ։ Միայն թէ այս ձեւով մեր ձեռքէն «այն խլելով» մե՞նք կը սնանկանանք արդեօք, թէ դուք վերադարձած կ'ըլլաք ձեր սընանկութիւններէն»։

Այս մէջբերումը կ'ապացուցանէ գրող Մնապեանի ոգին անոգաւ խանդավառութիւնն ու սէրը, երբ երէկի ուրացուածները՝ Նարեկացիէն մինչեւ Բաֆֆի, մինչեւ Վարուժան և Սիմանթօ այսօր կ'իւրացուին Մահարիին, առնոր սերնդակիցներուն եւ Գիտական Սոցիալիզմին կողմէ, որոնք դեռ երէկ, մեր օրերուն, որպէս յեղափոխական դրպիր կ'օրակէին Նարեկացին, որպէս քանդիչ ազգայնամոլութիւն հրահրող մոլեռանդ գրող՝ Բաֆֆին, իսկ Սիմանթոն հակայեղափոխութեան ձայնափող մը միայն։

Այս զոյգ մէջբերումները՝ երկու գրողներէն, պարզապէս անոր համար, որովհետեւ չեշտակի եւ հաստատ արտայայտութիւններն են, ոչ միայն անոնց հեղինակներուն, այլեւ նոյն ժամանակաշրջանին մէջ ապրող երկու մտայնութիւններուն։

Հայութիւնը, որպէս ցեղային ըմբռնում եւ մտայնութիւն, որպէս «Մենք եւ Դուք» ժխտում, իր ամբողջական ծիրով, իր անսահման նուիրումով, առանց քաղաքական հաւատամքներու կաշկանդիչ օրէնսդրութեան, կ'արտայայտուի Սփիւռքի մէջ ծնած, հասակ նետած՝ Մնապեանի խօսքին մէջ, որուն համար Հայաստանը վեր է ամէն տեսակի նկատումներէ, իսկ հայոց դպրութեան երկնահուպ սլացքին առջեւ կը նսեմանան, կը չքանան քաղաքական ամէն տեսակի համոզում եւ դիրքաւորում։

Արտաքին գործօնները, որոնք Սընապեանի սերունդի մը դիմագծին կազմաւորման հոլովոյթը հասցուցին իր լրումին — յղկեցին, մեղմացուցին և տակաւ առ տակաւ անհետացուցին՝ ներքին գործօններու ճամբով փոխանցուած ժխտականը, որովհետեւ դաղափարները, որոնք ձեւաւորեցին հոգեկան աշխարհը Մնապեանին եւ սերունդի մը՝ ներշնչող բլլալէ առաջ ներշնչեալն էր՝ հայութեամբ։ Ներշնչեալ գաղափարները դարձան ներշնչող եւ կերպարանաւորեցին, հակառակ միջավայրին՝ Սփիւռքի անընպաստ կաղապարին, սերունդ մը, որուն խօսքն է Մնապեանի «Անդրշիրիմեան Ձայներ»ը։

Սակայն այս խօսքը, լուռ ինքն իր մէջ կը տառապի, կը խոցոտուի, անոր համար, որովհետեւ այդ խօսքին տուն տուող շարժառիթը, խափանիչ արգելք մըն է, Մնապեանի խօսքին համահայկական արձագանգին տարածմանը՝ հայ մարդոց հոգիներուն եւ մտքերուն մէջ, որովհետեւ Հայաստանի ծանոթ եւ տա-

դանդաւոր բանաստեղծ, Մահարի, իր «Սապատաւորին գերեզմանն անգամ չի ուզդի» խօսքով, թաթաւուն այլամերժութեամբ եւ սեփականատէրի յոխորտանքներով՝ կ'արտայայտէ հոգեխառնութիւն մը, որ ժխտումն է Մնապեանի մատերիալի հայուն, որուն կառոյցը համահայկական ձեւով բարձր կը մնայ «Մենք եւ Դուքի» ցլատիչ եւ անջատողական հոգեբանութենէն։

Ճակատագրի եւ դիպուածի զուգադիպութեամբ Մահարին եւ իր սերունդը ծնան մեր բնաշխարհին մէջ։ Հասակ նետեցին ու բարձրացան Հայաստանի մէջ – հոս նկատի չեմ առներ Հայաստանի քաղաքական պիտակը՝ համայնավար թ-բաւակարգ կամ ոչ համայնավարական, – այլ պարզ Հայաստանը, որ սեփականութիւնն է բոլոր հայերուն, առանց բազմական դատակարգի մը մենաշնորհին ըլլալու չտես եւ անընական իւրացումներուն։

Մահարին եւ իր սերունդը, հակառակ այս նպաստաւոր պայմաններուն, հարազատ երկիր եւ հարազատ ժողովուրդ, իրենց դիմագծի կազմաւորումը ինկաւ մոլեռանդ եւ հատուածային աղճատումի մը պատմական կաղապարին մէջ, որ կը կազմէ հիմքը դիտական սոցիալիզմին։ – Մարքս-Լենինեան տոկման, այնքան միակողմանի, այնքան կեանքին հետ խառոր, որքան այդ այլամերժ տոկմային նախահայրը՝ ինքը Մարքսը, որուն տեսութիւնները, պատմական խորքով զուրկ են դիտական որեւէ բնորոշումէ, ըլլալով արդիւնքը նոյն ինքն Մարքսի անհատական կեանքին եւ ցեղային ծագման ստորակայութեան։

Իր կամքէն անկախ, արտաքին ազդակներու ճնշման հետեւանքով, մեր Հայրենիքը եւս ի չարս ուրիշ երկիրներու ինկաւ այս այլամերժ մարքսեան տոկմային ազդեցութեան տակ, ուր մարդը անհոգի մեքենայի վերածելու իր անկարելի մոլուցքին մէջ իսկ պարտուած, այսօր քառասնամեակ մը վերջ, ստիպնաբար կ'արձանագրէ կեանքին եւ անկէ ի խոց բնական օրէնքներու յաղթանակը ի վնաս տոկմային։

Լաւատես եմ։ Վերջ ի վերջոյ կեանքն է, որ կը ճշդէ վարդապետութեան մը յարատեւութեան չափն ու տարողութիւնը։ Քառասնամեակ մը վերջ հոն բարձրացող սերունդը չէ այն, ինչ որ էր 30–40ական թուականներուն բարձրացող սերունդը, որուն հոգեխառնութիւնն ու դիմագիծը թրծուեցաւ Գիտական Սոցիալիզմի մոլեռանդ այլամերժութեամբ եւ «ամէն ինչ մեզմով կը սկսի»ի հիւանդագին յաւակնութեամբ, որուն խօսուն եւ պատկերաւոր արտայայտութիւններէն մին է, Հայաստանի ծանօթ եւ տաղանդաւոր բանաստեղծ Մահարիի՝ «Սապատաւորին գերեզմանն անգամ չի ուզդի» յօդուածը։

Ինծի համար Մնապեանի «Անդրշիրիմեան Ձայներ»ը, գրական վէճի մը շուրջ պարզայական պատասխան մը ըլլալու պիտակը կը խորտակէ և կ'անցնի գրքերու այն շարքին, որոնց հեղինակները, վկայութեան մը մագաղաթեայ ամրութեամբ կ'արտայայտեն գիմագիծը սերունդի մը, որուն ցեղային ըմբռնողութիւնը՝ ամբողջականի շրջագծին սահմանումովը՝ զերծ կը մնայ աղճատումներէ եւ հատուածական մոլուցքներէ։

Աւելին, «Անդրշիրիմեան Ձայներ»ը՝ ձայնն է սերունդի մը, որուն համար Հայաստանը Հայաստան է առանց վերադիրի եւ որուն համար հայոց մշակոյթը՝ ցեղին հոգիին եւ մտքին դեղեցկագոյն եւ մշտանորոգ ժայթքումն է, ուր կը տրոփեն որտերը Նարեկացիէն մինչեւ Բաֆֆի, Կոմիտասէն մինչև Խաչատուրեան, Վարուժանէն մինչեւ Չարենց եւ Մահարիէն մինչեւ Համաստեղ։

ԼԵՒՈՆ ԳԱՐՄԷՆ

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՈՒ ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ԱՐԴԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Բ.

Այսօր Գրականութիւն բառը «մշտաւորական-գործունէութիւն» բառին կը ձգտի զուգադիպիլ։ Գիտնականներու, թէքնիսիէններու շուարած տիրակալութեան տակ ինկող նոյնքան շուարած այս քաղաքակրթութեան մէջ եթէ կայ զգաստ, գիտակից ու յատակատես դատում մը, այդ ո՛չ կրօնականին անհամոզիչ եւ ուշացած երկանկութեան ստատնի մը խոստումն է, ոչ ալ քաղաքագէտին անբարոյական բարոյականը՝ այլ մտաւորականին անկաշկանդ արտայայտութիւնը, դրագէտին երկը։ Սակայն ինչպէ՞ս սահմանել բան մը, որ կը պատշաճի ոչ միայն արձակագիրին, թատերագրին ու բանաստեղծին՝ այլ նաեւ քննադատին, պատմաբանին, խմաստասէրին, ընկերաբանին, տնտեսագէտին ու նոյնիսկ հրապարակագրին։ Հաւանաբար ոչ իսկ սահմանելը կարեւոր է, այլ միայն դարը պրկող ուժերու ցանցին մէջ գիտակցիլ անոր ներկայութեան ու պաշտօնին (*)։

Ֆրանսական միտքը ու արուեստի զգայնութիւնը, դարուն ամէնէն բեզուները, արթունն ու նուրբը, ու ֆրանսական մտաւորականութիւնը՝ կէս դար առաջ արդէն գիտէին այս ճշմարտութիւնը։ Տարօրինակ չէր ուրեմն, որ քսաներորդ դարու նոր մտաւորականի նոր տիպարն ալ Ֆրանսայէն գար։ Մտաւորականը թէ ստեղծումի, թէ դատումի եւ թէ ալ ընկերային պարտաւորութեանց ու պայքարներու հանգոյցն է, ու Մարդկային Եղբայրութիւնը բանտերու ճակատին չէ որ պէտք է գրուի այլ անո՛ր ճակատին։ Մալրօ, Սէնթ Էքսիւպերի, Առակօն՝ ամբողջ մտայնութեան մը փոփոխութեան նշաններն են։ Փղոսկրէ աշտարակները այլեւս Ինտիրն Սրօրներու մէջ կը շրջբրուէին Եւրոպայի մի՛ւս ծայրն ալ, Ռուսիոյ մէջ՝ ուր Մայակովսքի, Էսենին ու իրենց սերունդը (այդ շարժումին մէկ տարտամ արտայայտութիւնը Զաբենցի քով կը տեսնուի) յեղափոխութիւն, կրօն, ազգայնականութիւն ու արուեստ մէկ թափի մէջ, ըմբոստական մէկ շունչի մէջ կը համադրեն։ Այս համադրութիւնը ոակայն շատով կը խախտի Ռուսիոյ մէջ, ուր քաղաքականը կը տիրապետէ միւս տարրերուն։ Զգտումը, ըլլայ Արեւմուտքի ըլլայ Արեւելքի մէջ, նոյնն է — մտաւորականութիւն մը կը կազմուէր, ազգային ու տնտեսական խրոխտութիւններէ անկախ՝ եւրոպական մտաւորականութիւն մը, ամէն տեսակ բռնութեան դէմ, ըլլայ Ֆաշիսթ բռնութիւնը Սպանիոյ ու Գերմանիոյ մէջ, ըլլայ համայնավար բռնութիւնը այսօր։ Շարժումին հետ (մարդ կը փորձուի «դասակարգ» անունը տալ) կը շինուէր նաեւ սահմանումը, տարիներու ընթացքին։ Ավան-կարտ որեւէ ցնցէլ շարժումէ աւելի կարեւոր է այս զուտ տեսական նորութիւնը։

(*) Եւրոպական մեծագոյն գրական պարբերաթերթերը գերազանցօրէն նուիրուած են քաղաքական, ընկերային, իմաստասիրական, տնտեսական ու քննադատական պրպտումներու։ Գրականը կը գոհացուի պատահական քերթուածով մը կամ տպաւորապաշտ գրութեամբ մը։ Միայն մեր ու Խաղաղականի քանի մը կողքիներ մէջ է որ հին Ֆորմիւլը դեռ ի զօրու է։ Մենք տակաւ կը դադրինք գրականութիւն արարտադրող ժողովուրդ ըլլալէ ու կը վերածուինք գրականութեան նիւթի մը։

Այլանդանի միւս ափը՝ երեւոյթը տարբեր է։ Հոն գրական աւանդութեան ու առհասարակ արուեստի հանդէպ լրջութեան պակասը չարիք է ու բարիք։ Ամերիկացիք կը փորձէին նիւթի քաղաքակրթութիւն մը կուտակել, ու ժամանակ չատ չկար աննիւթական արժէքներու համար։ Եթէ հաւաքաբար երջանիկ կը թուէին, անհատաբար դժբախտ մարդիկ էին ու գինովցած առասպելով, զոր իրենք կերտած էին իրենց մասին՝ կը գոհանային արուեստն ու մշակոյթը յանձնելով շատ նեղ փոքրամասնութեան մը։ Հէմինկուէյ, Շթայնպէք, Քոլտուէլ, Տոս Բասոս եւ ուրիշներ («Մոլորած Սերունդ» անունը կու տար անոնց Կ. Շթայն) պարկեշտ, թարմ գրականութիւն մը կը մշակեն, իրապաշտ ու պատուելիական, արուեստի ու հրապարակագրութեան կէս ճամբուն։ Այս գրականութեան արժէքը այն է, որ տարբեր է եւրոպականէն թէ իր նիւթով (միջավայր, զգայարանք ու խէալ՝ բայց ուր պակաս է մարդը որ ժամադրավայրն է եղերականին ու պատահականին) ու իր ոճով, որ մերկ, բացթեայ ու անապարուած՝ հաղուագիւտ հմայք մը ունի իր ժամանակին համար։ Մինչեւ հանրութեան մինչեւ ճաշակին մակարդակին ծրփացող այս գրականութենէն դուրս կը մնայ միակ մեծ գրողը զոր ստեղծած է Ամերիկան – Ֆոլքնըր։

Ո՞ր դարու մարդ է Ֆոլքնըր։ Մարդ կը վարանի ըսելու – բոլո՛ր դարերու, թէ համաշխարհային շողարձակում մը ունի՝ դուրս է կասկածէ։ Կայ Ֆոլքնըրեան տիեզերք մը՝ ինչպէս կայ պալզաքեան, մանեան, ճոյսեան տիեզերք։ Ամերիկացի է այն չափով որ իր տիեզերքին արմատները միայն Ամերիկայի մէջ կրնան ապրիլ, անոր հերոսական անցեալի առասպելային ճարտարապետներու – բախտախնդիր, սեւամորթ, զինուորական, ոճրագործ, պոռնիկ ու կրօնաւոր, ու տակաւին անթիւ խելագար, այլանդակ, այլասերած կիսամարդեր՝ որոնց ճակատագիրները կը թաւալին հատորէ հատոր, ճմռթկուած ու հոյակապ, խառնուած թնութեան նոյնքան անդրդուելի զնացքին, անասուն ու գերմարդ միասին քաշքռտուելով ամպերուն մէջէն ու փոշիին մէջ,ցեխի, սերմի ու արիւնի շաղախ մը, ինչպէս եղած ըլլալու է նախամարդը – տիպարներէն քամելով իր մելանը։ Այսպէս է որ անոր երկին դիւցազներգական որակը գինք դուրս կը նետէ Ամերիկայէն ու Հարաւէն, կը վերածէ զայն յաւիտենական մարդուն, այսինքն հգնաւորին։ Եւրոպան աւելի կը գնահատէ Ֆոլքնըրը քան Ամերիկան, հաւանաբար անոր համար որ իր ոճը, արուեստի ըմբռնումը ու մանաւանդ բընազանցական թէմաները – ժամանակ, ճակատագիր – արձագանգ չեն գտներ ամերիկեան զգայնութեան վրայ։

Փակելէ առաջ այս շրջանը, կ՚արժէ յիշել լեռնաշղթային վերջին գագաթը, Միւզիլ։ Միայն վերջերս է որ Եւրոպան այս հին-նոր գրագէտին գիւտը ըրաւ։ Ճոյսի ու Բրուսթի ժամանակակից այս գերմանացին, վերջին օղակն է գերման գրականութեան հանճարներուն որոնք կը կոչուին Քաֆքա ու Թ. Ման։ Այս երեք գրողներու հասարակաց առանցքը փիլիսոփայական այն խոր թափանցումն է, որով երեւան կը հանեն այն սհաւոր հակասութիւններն ու փտումը որոնք անյոյս ու եղերական ճակատագիրն են մարդուն ու մարդկային ընկերութեան և զոր կը փորձէ քօղարկել, մոռցնել տալ բանականութեան ու կեղծ լաւատեսութեան վրայ կառուցուած Արեւմտեան քաղաքակրթութիւնը։ Դժուար չէ այս ըմբռնումի եռին տեսնել Նիչէն, որ արդէն կը հնչեցնէր ահազանգը եւրոպական մշակոյթի կործանումին, գերեղման առաջնորդելէ վերջ կրօն, բարոյական ու բանականութիւն կոչուած «կեղծ-արժէքները»։ Նիչէի պէս, Միւզիլ ալ միտքի է, ինչպէս եղած են, զանազան չափերով, բոլոր մեծ միտքերը։ Հիթլէրեան շրջանի խելագարումն էր որ ստիպած էր Միւզիլին լռել, կարենալ փրկելու համար գոնէ իր վարկը երբեւ մարդ։

Ճոյս, Ֆոլքնըր, Քաֆքա, Թ. Ման,

էլիրթ, Բիրանտէլլօ, Քաղանդաքես, Միւղիլ, Իմամունս, Մալրօ, Քէօլբր, Վալէրի, Օրուէլ, Հաքալի՝ գրականութեան ճամբով ու Մրէնկլբր, Հայտէկբր՝ իմաստասիրութեան ճամբով, յիշելու համար միայն գլխաւորները, առաջին սերունդը կը կազմեն Արեւմուտքի մըտաւորականութեան այն թեւին, որ ըզգացած է, զանազան ձեւերով, եւրոպական մշակոյթի մօտալուտ սնանկութիւնը ու հակադրած է 19 դարու երջանիկ տափակութեան։ Նիւթի ապաբարոյութիւնը ու ապակրօնութիւնը, Մարքսի նիւթապաշտութիւնը՝ ստեղծեցին անհաւատութեան այնպիսի զօրաւոր հոսանք մը, որուն դէմ եւրոպական քրիստոնեայ, բանապաշտ քաղաքակրթութիւնը անկարող եղաւ դիմադրել։ Գրագէտներն ու իմաստասէրները առնուազն աւելի յըստակատես, պարկեշտ ու արի են քան քաղաքագէտները, կրօնաւորներն ու վարժապետները։ Ոմանք նետուեցան գանգուածներու փրկութեան համար մըղուող պայքարին մէջ, քիչ մը համոզումով, քիչ մը դէրասանութեամբ ու հաւանաբար յանցանքի խուլ զգացումով մըն ալ, ու բաւական մըն ալ իտէալիզմով եւ յաջողեցան, հերոս կամ անճարակ՝ քիչ մը դործ տեսնել ու նոյնիսկ մեռնիլ։ Ուրիշներ միսթիսիզմի սանդուխին քանի՞ երորդ մտին մաղլցեցան ու հոն կառչած մնացին։ Դեռ եղան որ փորձեցին դոնէ արուեստն ու գեղեցկութիւնը փրկել ընդհանուր քայքայումէն, բայց ուշացեր էին, որովհետեւ գեղեցկութիւնները արդէն սպանած էին Գեղեցկութիւնը, ու եթէ զանգուածները արուեստէ աւելի հացի ու ջուրի պէտք ունէին՝ իրաւունք ունէին, ու եթէ իշխանաւորները ճշմարտութենէ ու գեղեցկութենէ աւելի երջանկութեան փրփուրին պէտք ունէին՝ անոնք ալ իրաւունք ունէին։ Մտածումի ու ստեղծումի մարդիկն էին որ յեղափոխականէն եաք՝ առաջին անգամ զգացին, թէ ազատութիւնը չատ աւելի ծանր ստրկութիւն մըն է քան բուն ստրկութիւնը, մանաւանդ երբ ամէն քայլափոխի քաղաքակրթութեան սովահար կամ յղփացած կամ ալ անգիտակից կերպարանքը կը նայէր իրենց աչքերուն։ Ի վերջոյ, ի՞նչ կարելի էր սպասել մշակոյթէ մը, որ քսանհինգ տարուայ ընթացքին բանապետական վարչակարգ ու մարդկային ոգեկանութեան ստորնացում կրցած է միայն ըստեղծել — համայնավարութիւն, ֆաշիզմ, նացիզմ, ամերիկեան նիւթապաշտութիւն...։ Կեանքը, մանաւանդ արուեստի մէջ՝ լրջացած է այլեւս։ Այսօր, երգիծանքը գրականութենէն դուրս շրջըրտուած է զրեթէ իբրեւ անվայել կեցուածք։ Ինչպէ՞ս հեգնել մարդիկ, ի՞նչ խեղճով խնդալ մարդոց վրայ՝ որոնք արդէն անիծուած են մէջ մը մարդ ծնած ըլլալու ողբերգութեամբ։ Երգիծանքը ներկայիս օրաթերթերու ու շաբաթաթերթերու վայել կը նկատուի, որովհետեւ այդ մամուլին է, որ վերապահուած է առհասարակ մարդոց խակ, անգութ ախորժակներուն զոհացում տալ։ Ներկայ գրական անդաստանին մէջ, չկայ մէկ հատ տիրական գրող, որ երգիծանքի առարկայ ընէ մարդկային տկարութիւնները։ Գայքար, ըմբոստութիւն, ուրացում, հայհոյա՛նք նոյնիսկ — այո։ Բայց ո՛չ հեգնանք։ Մարդկային հաւասարութեան ու յանցանքի եղբայրութեան այս զգացումը՝ նոր գրականութեան յատկանիշներէն է։

Այս եղբայրութեամբ միասին սակայն, արդի մտաւորականներէն եւ ոչ մէկը իր միջավայրին հետ հաշտ էր։ Զուտ մտածումի ու գիրի միջոցաւ արտայայտուող արուեստին տեղը կ'առնէր ակնոցի ու զուտ զգայարանքներու արուեստը, ապրումի տեղ զգայնութիւնը կը դառնար ստեղծումի մղիչ ուժը։ Աշխարհը կը փոխուէր սինէմայի տեսարաններու արագութեամբ, ու նոր ժամանակներու համար նոր մարդիկ պէտք էին, նոր արուեստով։ Մեծ քաղաքներու մէջ, մարդիկ խաչբառերու անշարժութեան ու խճողումին մէջ բռնուած, բանտարկուած, ուռ ուսի ու հաւաքական շնչառութեամբ տարուած դէպի առանձնութեան սենեակները եւ անանձնական

մութիւններու պարտադրուած տառապանքը՝ կը կորսնցնէին տակաւ հաւաքական կեանքի մը հին շղթաները, կ'ելլային խորհրդաւոր լուութիւններ ու անհասկնալի աղմուկներ։ Բայց մանաւանդ՝ կը ստեղծուէր արդի ժամանակներու յատուկ երեւոյթ – անհատը ու մարդկութիւնը։ Երկուքին միջեւ՝ դայակներու արհեստակցական ընկերութիւնները, պետական տուրքը ու միջազգային թուրիսթներու շուարած, տրտում բայց անդիմադրելի արշաւանքները։ Այս պայմաններու տակ ի՞նչ սահմանում մշակոյթին ու մշակին։ Համայնավար աշխարհին մէջ հարցը լուծուած էր, վճռական ու ահաւոր ձեւով, բայց լուծուած էր։ Աղաւ կոչուած աշխարհին մէջ լուծումը կեանքը պիտի բերէր։ Այդ կեանքը մեր Հայ Գրականութեան կողմէ որդեգրուած քիչ մը երազանք, քիչ մը սկաուտական խանդ, քիչ մը թաղական հոգաբարձուի 915-ի մտէլ իմաստութիւն, քիչ մը քառթ-փոստալի ճշմարտութիւն իրար խառնելով ստեղծած նախանիւթը չէ։ Այլ Պատերազմը, 1939-ի։ Այսինքն՝ ոչ թէ լաց ու կոծը աղէխարշ բանաստեղծի՝ այլ մռայլ, խիզախ թափը նոր միտքերու, որոնք ցաւը կը փոխեն արուեստի։

1945։

Բայց շատ բան չփոխուեցաւ։ Պատերազմի բռնաւորը հաւանաբար գոնէ մէկ բարիք ունի – մարդիկ ու մարդկութիւնը յանկարծ կը գիտակցին իրենց բուն էութեան, այն զոր ճաշարան, փողոց ու սենեակ կը ծածկեն մեր աչքերէն, մարդէակին դաղանային բնոյթն ու քաղաքակրթութեան կեղծամը։ Հիրոշիման աւելի վնաս բերաւ Ամերիկայի քան Ճապոնի։ Համակրելի fun-պոյները ու մարգարէաշունչ Մորմոն տեսլահարները հարիւր տարուան ընթացքին փոխուեր էին հիւլէական ռումբը նետող ճիւաղին ու դայն ղրկող երջանկագոյն ընկերութեան՝ որ ժառանգեր էր եւրոպական մեծ մշակոյթին արժէքները...։ Ինչ մեծ բաներ, ինչ փոքր կը թուէր բովանդակութիւնը սակայն։ Մերկ, դողդղուն, շրջաբած ու քարայրի մը բերնին կուկուզ ըրած՝ մարդկութիւնը։ Այսպէս էր որ գայն տեսան արուեստագէտները։

Ու յուսախաբութիւնը, յուսալքումը աւելի խորացան, մեր դարու մշակոյթի բարոյական վաքուում-ը աւելի մեծցաւ, զանգուածը աւելի զանգուած եղաւ ու նշոյլ մը հաւատք, որ դեռ կը մնար քաղաքակրթութեան հանդէպ՝ կորսուեցաւ։ Այս ամայութեան մէջէն յանկարծ ցայտ ստացան ու ինքզինքին պարտադրեցին քանի մը յատկանշական երեւոյթներ։

Նախ փիլիսոփայութեան մէջ։ Գոյութենապաշտութիւնը նորութիւն չէ ու մինչեւ Սոկրատ կ'ելնէ՞ թէ կը մագլցի վերելակը։ Բայց ուր որ երթայ՝ շատ քիչ անգամ ան ցիրուցան անհատներու մօտ բնազանցական ապրումէ դուրս կիրցաւ ելլել. յետպատերազմեան գրողներու եւ փիլիսոփաներու համար ան վերածուեցաւ կեանքը ապրելու, ըմբռնելու ու դատելու ղեկնութեան մը։ Գոյութենապաշտութիւնը իր բացասական կողմով մերժեց մարդկային դիւրին, վիրաւոր պատրանքները, ուրացաւ երջանկութիւնը ու ընկերային արժէքները. բայց իր դրական կողմով տիեզերքի բոլոր բրոժէքթօրները դարձուց դատարկ բեմին մէջտեղ կայնած մարդուն վրայ, զայն հրեց, քաշեց ու չպրտեց դատապարտեալ առուծոյ մը ու լուսահոգի բարոյականի մը ձգած պարապը լեցնելու վիթխարի հպարտութեամբ, յուսահատութեամբ եւ մարդկայնութեամբ։ Այս ուղղութեամբ զարգացուած փիլիսոփայութիւնը, հոգեբանութիւնը, ընկերաբանութիւնը եւայլն մնացին ու կը մնան լոկ եւրոպական երեւոյթներ։

Փիլիսոփայութենէն եաք՝ գրականութեան մէջ, վէպի ու թատրոնի ճամբով։ Տեսութիւններու ու թռիչքներու խաժամուժը եւրոպական մտածողութեա՛ն մէջ կրնար միայն երկնել, ուռճանալ։ Եւրոպա՝ այսինքն Ֆրանսա, յետպատերազմեան խառնարանին ու փնտռտուքին սիրտը։ Գրագէտ-մտաւորականի տիպարի ազդեցութեան տակ,

ընդհանուր անանկութեան տրամադրութեան մէջէն նոր ճամբաներ կը բանային գրողներ, երբեմն խումբով, աւելի յաճախ ինքնակլուխ։ Ու այդ ճամբաներէն կ'ընթանար, գլուխը կախ ու միայնակ՝ գրեթէ նոյն տիպարը – ոչ թէ մարդը ինչպէս որ է, շամախցոս ու երջանկութեան մուրացկան՝ այլ մարդը ինչպէս որ կը տեսնէ զայն միջատը, ինչպէս որ կը տանի զայն պատմութեան մրրիկը, վերածուած կմախքի ու վրան պրկուած ու անխմատորէն թրթռացող ջիղերու, անհաղորդ ու եղերական, ուրիշ ապրողներու մտերմութեան տարբերային կարօտ մը լեցուած ոսկորներուն մէջ։ Սարթր, Քամիւ, Ժընէ ու Տը Պովուար, Իոնեսքօ ու Պէքէթ կը յաւակնին իւմանիսք գրականութիւն մը ընել ու հաւանաբար ճիշդ է այդ մասամբ։ Սակայն եթէ կեանքը ելք չունի, բարոյականը աւելորդ բեռ մըն է մարդոց արդէն նիհար խիղճերուն վրայ ու եթէ, վերջին հաշուով՝ ոչ ապրիլը ոչ ալ մահը արժէք մը ունին, ուրեմն ի՞նչ իմաստ ունի ինքը, իւմանիզմը։

Այնպէս որ արուեստագէտը կը դառնայ ոչ թէ իր դարուն խիղճը, այլ իր աշխարհի պահակը, վկան, դատապարտուած տոկալու՝ յայտնատեսութեան ու մանաւանդ յստակատեսութեան դերին, կոչում մը, որ կը վկայէ պարապութեան մէջ՝ թէ Մարդը չկայ, այլ կան մոլորած ենթակայութիւններ, իրար հանդէպ նողկանք, առնուազն անտարբերութիւն ծորող, շղթայուած ազատութեան հարիւր մէկ տարուան անէծքին։ Ըլլան վէպի թէ թատրոնի հերոս, մարդիկ չեն զուշադիպիր իրենց բուն էութեան, ու Ֆրանսացի կամ սեւամորթ, միաստուածեան կամ ոճրագործ, պոռնիկ կամ դատարկապորտ՝ բոլորն ալ մեր բուն էութիւնն է, որ կը ներկայացնեն մեզի։ Մարդկային հաւասարութիւնը հիմա է որ կ'իրագործուի, ոչնչութեան մակարդակին ու արուեստը կը հանի իր զաղոյն արտայայտութեան, ազատագրուած ամէն տեսակ ընկերային կախարդանքներէ ու քնաբեր խոչընդոտներէ։ Սրիկայ է ան՝ որ կը գեղեցկացնէ մարդն ու իր ճակատագիրը, որ հաճոյքի կամ բարոյականի սիրոյն կը նահատակէ ճշմարտութիւնը, այսինքն այն՝ որ կը կազմէ մարդ արարածին զոյգ բնութիւնը – իրականութեան երջանիկ կամ ատատագին պահը բայց նաեւ դերիրականութեան մը հանել փորձող կիսատուածը։

Վ. ՕՇԱԿԱՆ

ՄՈՒՀԱՄՄԷՏ ՈՒԱԼԻ - ՈՒՏՏԻՆ ԵԷԿԷՆ

Ուալի-Ուտին Եէկէն ծնած է Պոլիս 1878-ին, ազնուապետական ծնողքէ մը։ Մեծ հայրը Մուհամմէտ-Ալի փաշայի քրոջ որդին էր։ Իր ազնուութեան եւ մարդկայնութեան խմորը կուգար Ալէ-ուլիք այդ մեծ դերդաստանէն։

Մեծ հայրը, երբ տակաւին պատանի էր, մօրեղբայրները զայն կոչեցին Եէկէն, որ կը նշանակէ քեռորդի։ Հետագային այդ անունը եղաւ իր ընտանիքին մականունը։

Ուալի-Ուտին մանուկ էր տակաւին, երբ հօրը հետ փոխադրուեցաւ Եգիպտոս։ Վեց տարեկան էր, երբ հայրը մեռաւ, եւ ինք մնաց հօրեղբօրը՝ Ալի Հայտար փաշայի խնամակալութեան տակ, որ այդ օրերուն Եգիպտոսի ելեւմտական նախարարն էր։

Ուալի-Ուտին դրուեցաւ «էլ էնճէլ» դպրոցը։ Այս վարժարանը հիմնուած էր Եքսէյլի Մուհամմէտ Թէվֆիքի կողմէ, ուր կը յանախէին իր եւ Եգիպտոսի բարձր դասու զաւակները։ Ուալի-Ուտին իր մայրենի լեզուին (Թուրքերէն) կողքին, էլ էնճէլ վարժարանին մէջ տիրապետեց արաբերէնին եւ Ֆրանսերէնին։ Մանաւանդ նոյնպէս յունարէն եւ անգլերէն լեզուներուն։

Ուալի-Ուտին գրականութեան հանդէպ պաշտամունքի հանող սէր մը ունեցաւ։ Իր ամբողջ ժամանակը տուաւ ուսումնասիրելու եւ գրելու։ Գրեց բանաստեղծութիւններ, քաղաքական, ընկերային եւ զուտ գրական յօդուածներ, եւ իր մասնակցութիւնը բերաւ իբրեւ խմբագիր եւ աշխատակից Եգիպտոսի

զանազան թերթերուն, ինչպէս «էլ-Գաուիրէ», «էն-Նիլ», եւ «էլ-Միսիրաս», միեւնոյն ատեն վարեց պետական զանազան պաշտօններ։

Քսաներկու տարեկան էր, երբ վերադարձաւ իր ծննդավայրը՝ Պոլիս, ուր մնաց ութ ամիսներ։ Հոն ականատես եղաւ կառավարիչներու անարդարութիւններուն, խարդախութիւններուն եւ իշխանութեան գլուխը եղող մարդոց դաւադրութիւններուն։ Տեսաւ կաշառակերութիւնը, զրպարտութիւնները, սուտը եւ այդ բոլոր ապօրինութեանց անմեղ զոհերը։ Երբ վերադարձաւ Եգիպտոս, սիրտը լեցուած էր զարշանքով եւ հոգին՝ դայրոյթով։ Եւ պայքարելու համար այդ յոռի բարքերուն դէմ, հիմնեց «էլ Իսթիֆամա» (Ուղղամտութիւն)

թերթը։ Սակայն «Ուղղամտութիւն»ը երկար չտպրեցաւ, որովհետեւ անոր մէջ յայտնուած ճշմարտութիւնները վիրաւորեցին օսմանեան բռնակալները, որոնք արգիլեցին թերթին Եգիպտոսէն դուրս գալը եւ, նիւթական անձկութեան մատնելով զայն, պատճառ դարձան անոր դադարման։

Սակայն Ռալի-Ռուտին չդադրեցաւ ուղղամիտ ըլլալէ եւ շարունակեց իր պայքարը ստորագրելով յօդուածներ եգիպտական այլ թերթերու մէջ, մինչ դատապարտելով զուլումը եւ զգաստութեան կոչ ուղղելով պատասխանատու անձերուն։

Սուլթան Ապտիւլ Համիտ փորձեց սիրաշահիլ գրագէտը եւ 1898-ին Գոլիս կանչելով մաքսային վարչութեան եւ կրթական գերագոյն խորհուրդի անդամ նշանակեց զայն։ Սակայն այս փայլուն եւ շահաբեր պաշտօնները չկրցան կաշառել իր արդարադատութիւնը, եւ ոչ ալ այդ տիտղոսները ի վիճակի դարձան իր աչքին ծածկելու տիրող ապականութիւնը, կաշառակերութիւնը և ամէնէն աժան գիներով ծախուող խիղճերուն գործած աւերները։ Հակառակեցաւ կրթական նախարարին եւ Ապտիւ Համիտի դիւանապետին, քննադատեց Սուլթանին՝ ալ բազուկը նկատուող Ապուլ-Հուտա կոչուած տխրահռչակ անձը և իրենց հանդամանքները ի վնաս ժողովուրդին գործածող պետական մեւ պաշտօնեաները։

Թշնամիները շատցան։ Ամբաստանուեցաւ որպէս պետութեան դէմ գործող անձ, տան շուրջը սկսան վխտալ դատարերներ եւ լրտեսներ։ Ի վերջոյ ձերբակալուեցաւ եւ աքսորուեցաւ Սեբաստիա։ Աքսորավայրին մէջ գործ մը գտաւ եւ ընտանիքը իր մօտ կանչեց։ Եէկէն եօթը տարի մնաց աքսորավայրին մէջ՝ ենթարկուելով հոգեկան եւ ֆիզիքական անհամար տանջանքներու։ Թուրքական սահմանադրութեան (1908) հրաչակումով ազատ կացուցուեցաւ։ Վերադարձաւ Գոլիս, ապա՝ Եգիպտոս։ Հոս իր քարեկամները եւ մանաւանդ իր գրքակոնութիւնը դնահատողներ ողջոյնի հաւաքոյթներ կազմակերպեցին ի պատիւ իրեն, արտայայտելով իրենց սէրն ու դնահատանքը տառապած գրագէտին։ Այնուհետեւ ինքզինքը դարձեալ ու ամբողջովին նուիրեց լրագրական ասպարէզին։ Յօդուածներ ստորագրեց «Էլ Ահրամ», «Էլ Մուայյէտ» և «Ար-Բաէտ-էլ-Մասրի» թերթերուն մէջ։ Խմբագրեց «Էլ Իգտամ» թերթը, որ լոյս կը տեսնէր Աղեքսանդրիոյ մէջ։ Չորս տարիներ կանոնաւոր թղթակիցը եղաւ «Ազ-Զուհուրբ» գրական հանդէսին, եւ նոյն շրջանին գրեց «Աս-Սահաէֆ-էս-Սուտ» (Սեւ էջեր) եւ «Էլ Թէնարիպ»(Փորձութիւններ) խորագրով երկու հատորները։

1914-ին Եգիպտոսի մէջ կազմուած Հաֆֆանեան նախարարութեան անդամ ընտրուեցաւ եւ նոյն ատեն կոչուեցաւ բարձր պաշտօններու։ Սակայն իր ըստանձնած այս նոր գործունէութիւնը երկար չտեւեց։ Ռասպօ կոչուած հիւանդութիւն մը, որ տեղաւորուած էր ներսը, օրըստօրէ սաստկացաւ եւ 1919-ին ստիպեց զինք որ հրաժարի իր պաշտօններէն։ Բուժուելու համար քաշուեցաւ Հալուան գիւղը, եւ մեռաւ 1921-ին։

❖

Ռալի-Ռուտին եէկէն ունի բազմաթիւ հատորներ։ Այս հատորներուն ամենակարեւորներն են՝

ա) «Էլ Մալուսմ ռալ-Մանհուլ» (Ծանօթն ու անծանօթը)։ Ասիկա երկհատոր գիրք մըն է, ուր եէկէն կը բացատրէ քաղաքականութեան եւ բարեկարգութեան վերաբերեալ տեսակէտները։ Ցառաջաբանին մէջ կ'ըսէ.— Երբ բռնակալ պետութիւնները անցնին եւ մարդիկ արդարութեան իրանութիւնը ճաշակեն, այն ատեն միայն հանոյքով կը կարդան այս գիրքիս պէս գիրք մը»։ Բացայայտ է, որ գիրքին նպատակը արդարութեան կոչ մըն է, որովհետեւ զու-

լումը իր ամենաազեղ եւ վայրագ կերպերովը տարածուած էր ամենուրեք։ Գիրքին մէջ կան նաեւ իր աքսորավայրին՝ Սեբաստիոյ ժողովուրդին եւ անոր պատմութեան նուիրուած յատկանշական էջեր։

բ) «Ան–Սահափա–Ասուտ» (Սեւ Էջեր)։ Այս հատորին յառաջաբանին մէջ, Եէկէն կ'ըսէ.

«Սեւ Էջեր»ը յօդուածներ են, որ «էլ Մուգաթթամ» թերթին մէջ յաջորդաբար լոյս տեսած են։ Անոնցմով ուզած եմ ճնդադատել մեր կեանքին կարգ մը երեւոյթները։ Երբ սկսայ հրատարակել զանոնք, ընտրեցի Զուհէյր ծածկանունը, որպէսզի անձնական բարեկամութիւններ արգելք չըլլան անոնց մասին ազատ կարծիքներ յայտնելու։ Բայց բարեկամներս ճանչցան զիս եւ թաքնուելէ երաժարեցայ»։

«Սեւ Էջեր» գիրքը կը պարունակէ քաղաքական եւ ընկերային հարցեր չոչափող յանդուգն յօդուածներ, որոնցմէ կարեւորագոյնները կը կոչուին «Մոփոբի նեղուցը ձմրան գիշերներուն», «Ապրիլ 1–ի եւ Բամազանի սուտերը», եւ «Կինը»։

գ) «Աբթանարիպ» (Փորձութիւններ)։ Այս հատորին յառաջաբանին մէջ կը կարդանք.—

«Անաւասիկ պատկերազարդ տառապանքներ եւ մարմնացեալ գանգատներ. ասիկա ցաւոտ սրտի մը նուէրն է ցաւոտ սրտերու...։

«Փորձութիւններ»ուն մէջ կ'երեւան շատ ցցուն կերպով յոռետեսութիւնը, զայրոյթը, յուզումը եւ յեղափոխական ոգին, մանաւանդ հետեւեալ գլուխներուն մէջ.— «Ինչպէ՞ս կը մեռնին գրագէտները Արեւելքի մէջ», «Զտեսութիւնն ու մեծամտութիւնը», «Երկու գազանների միջեւ՝ հայր ու ամուսին»։

դ) «էլ Տիվան» (Բանաստեղծութեան դիւանը)։ Այս գործին յառաջաբանը գրած է Եէկէնի անձնական բարեկամը, Անթուն էլ Ճումէյլէ։ Հատորը կը բովանդակէ ազգային, քաղաքական, դովուերգական եւ պարոտանքի երգեր, ինչպէս նաեւ ուրախ եւ տխուր առիթներով գրուած շնորհաւորական եւ մխիթարական ձօներ, ամբողջ հաւաքածոյին մէջ կայ միայն չորս տուն սիրերգութիւն։

Ցիշեալ հատորներէն զատ, Ուալի–Ուատին ունի բազմաթիւ ուրիշ հատորներ, ինքնագիր եւ թարգմանութիւն, որոնց մեծ մասը կորսուած է։

Ուալի–Ուատի ապրեցաւ այնպիսի ժամանակի մը մէջ, երբ արաբական աշխարհը կլլած էր կրօնական նեղմտութեան, ոգիտութեան եւ օսմանեան բռնապետութեան լուծին տակ։ Սակայն Եէկէն իր զօրաւոր անձնականութեան և գերզգայուն սրտին մէջ ունէր ներքին ուժ մը, որ զինք կը մղէր այդ ապականութեանց դէմ բողոքելու, պահանջելով բարեկարգութիւն կեանքի բոլոր մարզերուն մէջ։ Վճռակամօրէն լծուած էր չինչ քանդումի մը։ Խօսելու եւ գործելու կերպերուն մէջ միայն իր սրտին ու մտքին կ'անսար։ Զինք չրջապատող թշնամիները, ըլլան անոնք կուսակցութիւններ, ըլլան պետական պատասխանատու անձնաւորութիւններ, չկրցան զինք չեղեցնել իր արմատական սկզբունքներէն։ Որովհետեւ Եէկէն այն անձերէն էր, որոնք ունին որոշ նպատակ և որոշ ուղեգիծ, որոնց հաւատարիմ կը մնան ե՛ւ աքսորին մէջ ե՛ւ իրենց եղած սպառնալիքներուն ընթացքին։

Քաղաքական իր յօդուածներուն մէջ, Եէկէն ջանաց քանդել հիմը զուլուսին, զոր մարմնացած կը տեսնէր Ապաւիլ Համիտի եւ իր մեղսակիցներուն մէջ։ Ան ջանաց բարձրացնել ազատութեան եւ ճշմարտութեան ձայնը ամէն տեղ։ Գրականութեան նուիրուած իր յօդուածներուն մէջ ազգաց արեւելքի գրագէտը եւ կոչ ըրաւ արեւելքցիին, որ գրականութեան մէջ հետեւի արեւմուտ-

քին։ Իսկ ընկերային յօդուածներով պայքարեցաւ մոլեռանդութեան, ոգեւորութեան, մեծամտութեան եւ ընկերային այլ ժխտական երեւոյթներուն դէմ։

Եէկէնի բոլոր գաղափարները – գրական, ընկերային, քաղաքական – կը միանան, կը ձուլուին իրարու, կազմելու համար մարդկայնական գրականութիւն մը, որ կը ձգտի դէպի մարդկային այնպիսի ընկերութիւն մը, ուր կը տիրեն ազատութիւնը, արդարութիւնը եւ սէրը։ Ուալի-Ուտին ազատութեան սիրահար մըն էր եւ ազատութեան հանդէպ իր ունեցած պաշտամունքին հաւատարիմ մնաց մինչեւ իսկ աքսորին մէջ, Խանտին մէջ եւ մահուան սպառնալիքին տակ։ Ան իր աչքերը պտրցուց օսմանեան կայսրութեան տարածքին վրայ եւ ամէն կողմ զուլում տեսաւ։ Տեսաւ չղթայակիր անմեղները, տեսաւ բանտերու խոնաւ խուցերուն մէջ արդելափակուած, կեղեքուած։ Ցաւէն ու յուզումէն արիւն լացող իր դրիչը ցնցուեցաւ ու գրեց քննադատելով եւ դատապարտելով պատասխանատուները, Ապտիւլ Համիտն ու իր վարձկան շարագործները։

Ուալի-Ուտին թուրք մըն էր, բայց ան ազատութիւնը միայն թուրք ժողովուրդին համար չպահանջեց, այլ պահանջեց զայն մինչեւ իսկ իր ազգին թշնամի նկատուող հայերուն համար։ «Էլ Մալում Ուալ Մանհուլ» դիրքին առաջին հատորին մէջ գլուխ մը կայ հետեւեալ վերնագրով՝ «Ազատութեան նահատակ մեր հայ եղբայրներուն ցարդերը»։ Սապէս կը սկսի այս գլուխը.—

«Նկարիչ Ռոպէնսի վրձինին կը կարօտի նկարագրութիւնը. որովհետեւ բանաստեղծի մը կարելիութիւնները չեն բաւեր այս զարհուրելի տեսարանները համար»։

Իսկ 48-րդ էջին վրայ կ'աւելցնէ.—

«Ամենուրեք դիակներ կան։ Դիակները տրիւնաթաթաւ են։ Արիւնը կը հոսի դաշտերուն մէջ։ Աչքին տեսածը մրտին երեւակայածէն տարբեր է...»։

Նոյն գլուխին մէջ կ'անդրադառնայ հայկական ջարդերուն մէջ թուրքին եւ քիւրտին խաղցած դերին եւ մասնաւորապէս Ապտիւլ Համիտի դերին եւ կ'ըսէ.—

«Ապտիւլ Համիտ մտածեց շահագործել քիւրտերուն տգիտութիւնը եւ հայերուն հետ ունեցած անոնց թշնամութիւնը, դաւելու համար հայերուն և ապա զրաղցնելու համար հանրային կարծիքը, որպէսզի մոռնան զինք եւ չզրաղին իր մթին գործերով»։

Ուալի-Ուտին Եէկէն միայն քաղաքական ազատութեան համար չպայքարեցաւ. ան բարձրաղաղակ կոչ ըրաւ հրաժարելու կրօնական մոլեռանդութենէն եւ մարդիկը հրաւիրեց, որ կրօնքը միջոց մը ընեն հասնելու համար մարդկայնօրէն կարելի կատարելութեան։

Ասոնք են այն հարցերը, որոնց Ուալի-Ուտին նուիրեց իր գրականութիւնը։ Անոր գաղափարները եւ զգացումները արժանի կ'ընծայեն զինքը դասուելու ընկերային հարցերու ժշկման մէջ համբաւ շահած մեծ գրագէտներու կարգին։ Գալով իր գործածած լեզուին, հակառակ թուրք մը ըլլալուն, անիկա արաբական պերճաբանութեան դրօշակիրներէն է, անվիճելիօրէն։

Ուալի-Ուտինի ոճը բանաստեղծական շունչով մը տրոփուն է։ Այդ շունչը շատ յանախ իր արձակին մէջ աւելի շեշտուած է քան թէ ոտանաւորին։

Վերջացնելու համար պիտի ըսէի.— Ահաւասիկ թուրք մը, զոր կարելի չէ չսիրել որպէս մարդ եւ գրագէտ։ Տարբերնակ բայց իրաւ է այս պարագան։ Մենք համոզուած ենք, որ Ուալի-Ուտինի ֆիզիքական հայրը թուրք մըն էր, ֆիզիքական մայրը ծագումով չէրքէզուհի մը, բայց գրագէտ Ուալի-Ուտինը եւ մարդ Ուալի-Ուտինը ծնունդն էր արարական գրականութեան եւ արաբերէն լեզուին։

ԲԱՐԳԻՆ ՋԱՆՈՅԵԱՆ

ԴԷՄՔԵՐ

ԼԵՒՈՆ ՇԱՆԹ

●

Կարճ հասակէ փախուստ մը, անկէ տեւաբար ապատագրուիլ ուզող մը կարծես։ Հազիւ ազատագրուած ու մինչ-կութեան վարի աստիճանին վրայ կանգ առած մը սակայն։ Նիհար մարմնէ պըրծի՛լ փափաքող մը յետոյ։ Եւ ի վերջոյ անկէ հազիւ հազ պրծած, հազիւ հազ ճողոպրած մէկը բայց եւ այնպէս։ Մէկ երկու սանթիմեթրով միայն հեռու՝ ըլլայ կարճութիւն ըսուածէն, ըլլայ նիհարութենէն։

Ցիսունէն վերջ, ընդհանրապէս կրի կամ լայնուարդ ֆօմլէի մը մէջ մտած վայելուչ եւ մաքուր մարդ մը, փայլուն սև կօշիկներով, բարձրահունչ ծիծաղով։ Լայն զուարթախոհութեամբ, լայն չէնութեամբ, լայն տրամադրութեամբ։ Բայց եւ մերթ ընդ մերթ մինչամտող ու շրջապատը զսպող լրջութիւն մը, խրատութիւն մը, կարծրութիւն մը դէմքին վրայ։ Այս ոչ տաբօրինակ, բայց սովորականէն դեղեցիր մարդը եղաւ Հայ Ճեմարանի տնօրէն Լեւոն Շանթը, երկու տանամեակէ աւելի կեանքի մը ընթացքին։ Ուրախ, խիստ, արդար։ Իսկ ատոնցմէ աւելի՝ կանոնաւոր, մաքուր, յստակ։ Առողջութեան եւ աշխատանքի պայծառ քարոզիչ մը։ Սերունդին մէջ լաւատեսութիւն պատրաստող անհանգիստ կամք մը։ Իրեն համար հոս յիշուած բոլոր բառերուն յաղթանակին ի խնդիր, անվե՛րջ պայքար մղած քաջամարտիկ հոգի մը, առաւելագոյն տոկունութեամբ նկարագիր մը։

Շարունակենք դիտել Գոլիս ծնած եւ իր Սեզրոսեան մականունը շատոնց լքած, դէպի մեծ մտաւորականութիւն մեծ քայլ նետող այս մարդը, որ այնքան քիչ պոլսեցի մնաց, որ դրեթէ կովկասահայու մը չափ կովկասահայ դարձաւ։ Որ գերմանական համալսարաններէն բաւական դաստուրուած միտք եւ քիչ մըն ալ իր առեւին նորութիւնը եզող անաստուածութիւն բերաւ։ Դժուար էր, ի հարկէ, արեւմտեան Եւրոպա ըլլալ այդ թուականներուն եւ չպղտուիլ բնագիտութեան վերաբերեալ ճախրանքներէն։ Դժուար էր, կասկած չկայ դըժուար՝ ազատիլ ժխտումի եւ տիեզերական յոռետեսութեան մոայլօրէն չքեղ կիսաստուածներէն, ու չտանիլ հետզ աբեւելք կամ այլուր՝ քիչ մը Շոփէնհաուրը, բաւական մը Նիչէ, բաւական մը Իպսէն։ Դժուար էր։

Բայց շարունակենք դիտել տակաւին, Գէորգեան Ճեմարանը աւարտած եւ երիտասարդութեան մուտքին անշահեկան պոեմա մը եւ հազիւ սիրուն – դիւրին երգեր յօրինող այս դրեթէ ապարդիւն բանաստեղծը։ Դիտել՝ իր «Կինը», «Դերասանուհին» եւ միւս պատմուածքներուն մէջ թատերական տրամաթիզմի քանի մը բացայայտ շնորհներով ներկայացող արձակագիր Սեզրոսեանը։ Դիտել ապա, այս անդամ դեղեցիկ անակնկալի մը առիթ դրուած մէկու մը հիացական

նայուածքով, մեծ թատերագիր մը, տա-
ղանդի եւ ինքնատպութեան մէջ ստուգ
կատարած մէկը, հայոց գրականութեան
բարձունքներէն յաղթականօրէն ժպտող
եւ անդուլ ջանադրութեամբ բարձրօրէն
յուսակացած մարդը։ Դիտել՝ Լ. Շանթը
իր գլուխ-գործոցներէն եւ։

❖

Լաւ կոփուած, սանկ տրճանավայել
գլուխ մը՝ արեւմտահայ մեծ թատեր-
գիրին գլուխը, գրեթէ միշտ վեր, միշտ
ուժական ու նոյն ատեն խմացայայտ
բռնուածքի մը մէջ։ Համարեա միջակ
մեծութեամբ այդ գլուխը, տարիներու
ընթացքին, մոռծման գմբէթ մը ճար-
տարապետած լայն ճակատ մը ունէր,
խոհերու բոլորշագիծերով լի։ Ունէր ա-
պա մեծութեան շուքով դէպի բերան իջ-
նող քիթ մը, սակաւ դէմք մը երկու հա-
ւասար մասերու բաժնած։ Յետոյ՝ ու-
բախ ժպիտի, կիսասքող հեգնութեան եւ
պատշաճ խօսքերու վարժ, քաջահմուտ
բերան մը, հեղինակի բերանէ աւելի դե-
բասա՛ն բերան մը կարծես, ինչպէս շատ
քիչ բացառութեամբ, բոլոր բերաններու
պարագան է արդէն։ Սրաթռիչ պե-
խերը, դէմքին վրայ դէպի արեւելք եւ
արեւմուտք ալացող, որոնց մասին կը
վկայեն կարդ մը նկարներ եւ կենսագիր
մը, կը պատկանին երիտասարդ, հեռու,
սահմանադրական թուականներու Շանթի
մը, եթէ չեմ սխալիր։

Նշանաւոր էին մանաւանդ Շանթին
խիստ փայլուն ակնոցները, խիստ շար-
ժուն եւ մերթ ալ կէտի մը վրայ յամա-
ռօրէն սեւեռուն մանր աչքերուն վրայ։
Մանր աչքեր, պիտի ըսէր «Թ՛չուառնե-
ր»ուն հեղինակը, բայց Անհունին ուղղը-
ուած խոշո՛ր նայուածքով։ Համակ
կեանք, համակ եռանդ եւ ծայր աստի-
ճան արթնութիւն եղող այդ մանր աչքե-
րը՝ հորիզոն եւ խորութիւն գրկող ըն-
դարձակ նայուածքներ ունէին իսկապէս,
երբ առօրեայէն կորուած ըլլային, երբ
մանկավարժական դիտումներէ հարկա-
դրուած սուր յանդիմանութիւններ կի-
բարկելու պաշտօնը չունենային։

Կէտի մը վրայ աչքերու խոր ու եր-
կա՛ր սեւեռումը «Հին Աստուածներ»ու
անրջամոլ հեղինակին։ «Կայսրի բարձ-
բաշնորհ եւ բարձրարժէ՛ք հեղինակին։
«Ինկած բերդի իշխանուհի»ի իշխանա-
տի՛պ հեղինակին։ «Օշին-Պայլո՛ի հեղի-
նակին։

Կէտ մը, եւ վերացած կամ կեդրո-
նացած Լեւոն Շանթ մը։ Երեւակայեցէք
ինքզինք յանկարծօրէն փոխելու, ա՛յլ
մէկը ընելու, կարենալ հիպնոսացնելո՛ւ
պէս բան մը։ Եւ հիմա դուք նայուածք
ընկալող այս կէտին, այս կեդրոնացու-
մին ու ինքզինք դանակի պէս սրող հե-
ղինակին միջեւ ազատ էք այլեւս գոյա-
ցընելու՝ Վասիլ Լեկապէն ներքինին,
գոյացնելու Գէորգ լերան ձիւնափայլ
մաքրութեամբ Հաննան։ Կամ «Հին Աստ-
ուածներ»ուն Վանահայրն ու Արեղան։
Կամ Աննա իշխանուհին։ Կամ խելացի եւ
դժբախտ Օշին-Պայլը։ Բայց այս բոլորը
ուրի՞շ տեղէ կու գան արդէն, թէ կու
գան նման կէտէ մը, նման կեդրոնացու-
մի պահէ մը. այսինքն՝ մտասոյզ Շան-
թէ մը։ Կը հաստին, միշտ տխրութեան
գորշ ներքնապզեստի՛ մը վրայ, իրենց
գաղափարապաշտ հոգիին եւ կուռ նկա-
բագրին վերջին հագուստը, դրահան-

դերձը աւելի ճիշդ, մտնելու համար նախ հատորի մը մէջ եւ ապա բարձրանալու եւ իրենց հետ բարձրացնելու համար բեմի վրայ, յուզում, երազ եւ տագնապ։

❧

Շատ կողմերով, իր ընկերոջ և դրօծակիցին, Ն. Աղբալեանի հակապատկերն էր Լ. Շանթ։ Ն. Աղբալեան գէր էր. նիհար էր Շանթ։ Առաջինին դիծերը խոշոր էին, հաստ, կարծես ցրիւ. վերջինինը՝ մանր, նուրբ, կարծես ամփոփ։ Ճարիքէն աւելի ցոյց կու տար Աղբալեան, Շանթ՝ հաղիւ իր տարիքը։

Յետոյ, Աղբալեան իմացականութիւն էր եւ իր գործը իմացական մարդ ընդգրկող։ Սակայն իր գրաւոր աշխատանքներէն դուրս, զգացակա՛ն էակ էր աւելի։ Միտքը առաջ ծնած էր թերեւս, բայց անդրանկութեան իրաւունքը տրուած էր կարծես սրտին։ Զգացական թուլութիւն մը կը տեսնէիր վրան, տեսակ մը մեղկութիւն, կարծես լքում։ Կամ դիրքի մը, այսինքն հեղինակի մը հիւրը պիտի ընէր ինքզինք եւ կամ ալ բարեկամի մը։ Հիւրութեան գացողի կամ հիւր ընդունողի պէս բան մը եղաւ արդէն կեանքին մէջ։

Լ. Շանթի համար այս առաւելաբար զգացական բաները նուազագոյն ապրումի սահմանէն անդին չանցան բնաւ։ Ասոր մէջ, արուեստագէտի անհրաժեշտութեամբ մը, սի՛րտը պէտք էր առաջ ծնած ըլլար. թերեւս ալ ծնած էր. բայց անդրանիկ եղբայրը իր քով միտքը թըւեցաւ միշտ։ Ամէն ինչով կեդրոնածիգ այս երեւելի մարդը չէր ուզեր զգացնել բնաւ, թէ տեղի կու տայ սրտին առջեւ, ինք որ նախ սրտի՛ն ապասը կոչուած էր կատարելու, գեղարուեստական գրականութեան մշակ մը ըլլալով։ Արուեստի խառնուրդին մէջ ուզեց աւելի միտք կապեցնել քան սիրտ։ Յաջողեցաւ թէ ոչ՝ ա՛յլ բան է ատիկա։ Մենք կ'ընդգծենք իր միշտ ընդգծել ուզածը, — ձգտո՛ւմը։

Աղբալեանի եւ Շանթի այս հակապատկերներուն առջեւ կը տարուէր մարդ երբեմն մտածելու՝

Թէ ինչո՞ւ «Հին Աստուածներն ու Ինկած բերդի Իշխանուհի»ն ա՛յս մարդը չէ գրած, այսինքն Ն. Աղբալեան, եւ ինչո՞ւ ասոնց մասին գրադատութիւն ընողը ա՛յն մարդը չէ եղած, այսինքն Լ. Շանթ։ Ինչո՞ւ իմացա-զգացական մարդերու այս սխալ բաշխումը նախախնամութեան կողմէ, սա երկու մարդոց միջեւ։ Այո՛, կարծես մարդերու փոխանակութիւն մը կատարած ըլլային տեղեր. մարդերու գողութիւն կամ կողոպուտ պիտի ըսէի, եթէ այնքան բարեկամ չըլլային իրարու, այնքան խո՛բապէս մտերիմ։

❧

Իր մասին ըսուած ուրիշ ամէն ինչէ աւելի, սակայն, մարդկային կամքին ջերմեռանդ հաւատացեալներէն մէկը եղաւ Լ. Շանթ, ըլլայ իր ապրած ընթացիկ կեանքին մէջ, ըլլայ գրական կալուածէն ներս։ Գրնանք զինք կամքի մարգարէ մը կոչել նոյնիսկ։ Հայկական փոքրը չափանիշով՝ զարադուստրական մը։ Իր այդ ահարկու կամքին ճամբով ան վանական մը կուրցուցած է «Հին Աստուածներ»ուն մէջ։ Բացառիկ սէր մը եւ բացառիկ սիրոյ աքանչելի եկեղեցի մը ուզած է հիմնաքանդ ընել, նոյն գրքին մէջ, քիչ մը անդին, ուրիշ մեծ վանականի մը, այս անգամ Վանահօր մը պարագային, այդ վանահօր մէջ դնելով աննահանջ կամքի մը եղերական պայթուցիկներէն։

Կամքով հարստացած, մեկուսացած, ներքին կեանքի մէջ մէկ Թոպինսոն Գրիւզօ եղած, կուռ ու կարծր նկարագրով մը՝ մեծ տիպարի սահմաններուն վրայ կանգնած գեղարուեստական կերպարներ են Շանթի երկերուն բոլոր գլխաւոր այրերն ու կիները։ Կամքէ դուրս փլանի մը վրայ, խառնուածքի տարբեր դիծերով ընթացող եւ այդ ձեւով իր լիակատար ամումը իրագործած տիպար չեմ յիշեր որ ունի, չունի գրեթէ Լ. Շանթին թատերական ամբողջ վաստակը։ Կիրքերն իսկ խելացի կը թուին հոն եւ հպատակ՝ կամքի այս կամ այն ցուցա-

մունքին։ Կոյր բռնկում, կոյր սանձաբաձակութիւն, կոյր շղթայազերծում չեն այդ կիրքերը։ Կամք մը սանձած է զանոնք եւ կը վարէ, աչք ու առաջնորդ կ'ըլլայ։

Կարճ ըսած, Շանթին ամբողջ կենսահայեցքը կամքը ունի իրեն համար իբրեւ փիլիսոփայական պատուանդան։

Բայց ի հարկէ այս չէ բոլորը։ Կայ աւելին։

Կամքին քով եւ կարծես բնականօրէն կամքին հետ նոյն օրը ծնած եռանդագին աշխատանքի մը մարդը եղաւ ան մինչեւ վերջ։ Պակսիլ չգիտցող աշխոյժի մը անսպառ շունչն ու աւիւնը։ Մարդկային ջանքի ահաւորներէն էր, անխոնջներէն։ Տաղանդին քիչ կը հաւատար, թերեւս բնաւ չէր հաւատար։ Կը թուէր արդէն թէ շատ չէ ունեցած տաղանդ կոչուած երկնատուր ձիրքէն, աշխարհ եկած օրերուն։ Կը հաւատար սակայն, եւ այս անգամ իր հաւատքին բոլո՛ր թելերով՝ աշխատանքին, ճիգերուն յարատեւութեան։ Ու կարծես Լ. Շանթ իր տաղանդին համար հարկատու եղաւ միայն ու միայն աշխատանքին։ Տարիներու անդուլ ճիգի մը, քրտինք թափելու ահաւոր, խելացնոր կանոնաւորութեան մը։ Կամքով ու քրտինքով խլեց ան իր գրականութիւնը ու դրաւ գաղաթի մը վրայ։

Ծուլութիւնը, որ անխնայօրէն հարուածեց Աղբալեանը, չյաջողեցաւ մօտենալ Շանթին։ Կը վախնար, կը սոսկար ծուլութիւնը, գլուխը թեթեւ մը երերցնող այս մարդուն շուքէն խակ։ Որովհետեւ այդ մարդը խորապէս կը զգար, թէ փոքր արտօնութեամբ մը, ծուլութիւն ըսուած մահացու բանը կրնայ ծանրագոյն հարուած մը տալ ի վերջոյ իր գրականութեան։ Գրականութենէն աւելի՝ հայ ձեմարանին, որուն հոգը ջաղացքարի մը ծանրութեամբ նստած կը մնար աւելի իր քան ուրիշներու վրայ։ Կրնա՞ր թոյլ տալ, ուրեմն, որ անհոգութիւն մը, անհոգութեան մէկ խա՛ղն կոտորակն անգամ դայ եւ խորտակել ուզէ Սփիւռքի իմացական ու հոգեկան մեր հացին այդ առաջին ու նուիրական ջրաղացը։

*

Վիճակացո՞յցը, այսքանէն եւք, վիճակացոյցներով բաւական զբաղած Լ. Շանթին։ Վիճելի՝ բոլոր վիճակացոյցներուն պէս։ Կու տանք զայն առանց թը-ւանշանի, քանի մը կարճ եզրակացութիւններով։ Բանաստե՞ղծ։ Իր տաղաչափութիւններուն մէջ հազիւ կռահելի կառոդութիւն մըն է ան. քիչ մը թաբմ տող է, քիչ մը սիրուն պատկեր, խակ պարզութիւն։ Այսինքն քանի մը ցոլք, հազիւ հինգերուն հասած՝ իսկոյն փախչող, ցընդող։ Բանաստեղծութիւն կայ աւելի իր թատերգութիւններուն մէջ. երբեմն սակայն ի զուր ներկայութեամբ մը, նոյնիսկ վնասակար։

Թատերգա՞կ։ Այո՛։ Թատերգակ է Լ. Շանթ, իր խոցելի կողմերով հանդերձ։ Նոյնիսկ երբ իր թատերգութիւններուն մէջ տեղ տեղ կը վիպէ նոյնիսկ երբ անտեղիօրէն բանաստեղծական շքաւայլանքներու մէջ կ'ինկնայ։ Երբ կառուցումը թերի է եւ բերուած հոգեբանութիւնը՝ անբաւարար։ Ընդհանուր այս բաներուն մէջ թատերական տարրը կը մնայ միշտ ալ գերակշիռ եւ կը փրկէ զինք, տալով իրեն արուեստի իրագործման պատուաւոր միջին մը։

Վիպագի՞ր։ Հազիւ թէ։ Թատերգութեան մը սկզբնական ճաշա՞կն են իր պատմուածքն ու վէպը, թէ թատերգութենէ փախչող ձանձրոյթի մը շարունակութիւնը պարզապէս։ Ցատակ չէ։ Թատերական սեւագրութիւններու տպաւորութիւն կը ձգեն անոնք աւելի։

Իր հայերէ՞նը, քերականութի՞ւնը, գրականութեան պատմութի՞ւնը, հոգեբանութեան ընթա՞ցքը։ Աւելորդ յոգնութիւն եղան անոնք. տաղանդի մը չուքին տակ բուսած հասարակ խոտեր։ Շանթը մեր գրականութեան կաղնիներէն ընող եւ ժայռի մը ծոցէն բարձրացնողը թատերգութիւնն է։ Հոն է որ կը բարձրանայ, հոն է որ կը բարձրացնէ՝։

Ե. Գ.

Նոր Գիրքեր

ԱՐՁԱՆԱԳԻՐ

(ԲԻԻԶԱՆԴ ԹՕՓԱԼԵԱՆ)

1960 – Փարիզ

«Դարերէն մինչեւ մեզի երկարած» կիսակործան տաճարի մը անկործանելի փառքը երգելով կը սկսի «Արժանագիրը», ապա կը հեղեղէ «Լոյսի սէր» մը, կը յայտնէ լոյսի տենչ մը. գիտութեան կուռակած նուաճումներուն, բերած լոյսին, բարիքին հակառակ՝ անծանօթին հմայքով տարուած կ'երդէ հոգիին յաւիտենական կարօտը՝

Ու որքան լայնանայ ծիրը գիտութեան՝
Անազանգն հոգիին կը մնտէ ձայնն իր
Ամենի՛ ուժեղ, խուլ ու ողբագին...:

Ընթերցումի «նախընտրելի պահ» կը դառնայ յետոյ, «Մի՛ջերկրականի» հետ բանաստեղծական զրոյց ու նոյնացում, «Ոճիրը»ին դէմ ընդվզում, «Բանաստեղծներ»ու մարդկային արու յատկութիւններն ու ներքին ու անկաշառելի մեծութիւնները տարփողող էջ, ու «Մարտաներ» ու «Երկրին համար ու մարդոց» գրուած երգ ու աղաղակ,

Ո՛վ դար հզօր, արիւնի եւ աւերման,
Տարանջատման հիւլէի,
Բարձունքներուդ վրայ դիւային,
Կամքիդ վրայ՝ պատուոտուն այս
կուրծքով,
Պայքարներուդ ամեհութեան մէջ
անվախ
Պիտի երգեմ ես անվարան հոգիով,
Ամբողջական, անեղծելի ոգւոն անհուն։

Եւ հրակէզ այս դէմքերու միսերէն
Վերակազմեմ անարգուած աստուածու-
թեան դէմքը լոյս,
Այս աչքերուն մարդկային անարտայայտ
կուրութեան
Պիտի բանամ կենդանի լոյսն այգային...

Յետոյ ներքին անհանդստութիւններ յայտնաբերող «Նաւահանգիստ» է «Արժանագիրը», «Ցուրթի դաշտերու բարիքը արդարօրէն բաշխելու տրամադրութիւն է ու երջանկութեան «Տեսիլք»։

Եթէ ծնի վերջապէս օրն յաղթութեան
Մեր ներքին
Պիտի ըլլայ օրը այդ՝ երջանկութեան
յաղթանակ։

Թարմութեամբ լեցուն եւ իրենց ըստեղծագործ աշխատանքով օրուան կըշռոյթը տալու եկած մարդերը պատկերացնող «Առաւօտ մը» կայ տակաւին դիրքին մէջ, սանձակոտոր ուժերու տիրակալ ու միաժամանակ անդունդին եզրին կանգնած յուսահատ ու պարտեալ «Մարդ մը» կայ, «Ներքին դաշտանկարի անդունդ ու բարձունք, «Այգային» թարմութիւն ու թրթռում, «Մամառային» առատութիւն ու բաշխուելու վարակիչ բաղձանք. մեր երկիրը արիւնով ներկող, աւերակի վերածող բանակներուն դէմ ծառացող ըմբոստ յեղի մը «Ուժ եւ ոգի»ն կը ծաւալի կարգ մը էջերուն մէջ, ուր՝ աւերակին, փլատակներուն, մոխիրներուն վրայ՝ հաւատքով, աքնութեամբ ու յամառութեամբ «ժամանակի գրոհին դէմ ծաւալուն»,

Նոր սերունդներն են՝ կրկին
Մեր երկրին մէջ, ի սիրաս,

Հերոսական գուպարով կուրծքերն իրենց
կը պարզեն
Հազարամեայ գոյութեան:

Ու վերջապէս «Շամիրամի» շուայտութիւնը յաղթահարող հանճարեղ բորբ սրտերուն յատկութիւնները իմաստասիրելէ ետք, բանաստեղծը կ'ապրի վերջին վայրկեանը, ուր իր հոգիին մէջ կուտակած զանձերը բաշխելու փափաք մը կը դառնայ կրկին, սրտին գինին հոսեցնելու տենդ մը կը դառնայ, սիրոյ եռանդ, հայրենական սարերուն վրայ արեւներուն հետ գրկուելու ցանկութիւն ու ցրուած ուժերը մէկտեղուած տեսնելու երազ.

Ու հոգիս անխոնջ
Ամբողջ կեանքի մը պայքարներէն վերջ՝
Ապրի գերագոյն հրճուանքն յաղթութեան:

Այս մտածումներուն, տրամադրութիւններուն ու այս վիճակներուն է, որ կը հանդիպի ընթերցողը, երբ կը քալէ յիսուն մեծագիր էջերու վրայ փռուած «Արձանագիր»ի տասնին քերթուածներու մէջէն: Գիրքին հերոսը, այսինքն՝ բանաստեղծը երկու մարդ է, առաջինը՝ աշխարհի ու գիտութեան թոհուբոհին դիմաց կանգնած տագնապահար մարդն է, աշխարհի բոլոր մարդերուն պէս, իսկ երկրորդը՝ իր հայրենիքին ու ժողովուրդին ճակատագրով ապրող տաբաղիր հոգի մը:

Գնարական կալուածին մէջ անձնական ապրումներ չի հանդիպեր Թօփալեան, այլ կը նետէ ինքզինք, պիտի սիրէինք ըսել կ'արձակէ իր հոգին անմիջական կեանքի յորձանապտոյտին մէջ ու սեփական իր ցիդերով ու մտածումներով ընկալած նիւթերը կը դնէ տողերուն մէջ, պահելով միշտ օրինաչափութիւնները, բանաստեղծի իր լրջութիւնը: Առանց քարոզչութիւններէ ապրելու եւ առանց քարոզչութեան, իբրեւ մարդ մը, որ բարձրագոյն կոչում մը կը զգայ իր մէջ, գյանուն մարդկային բարձրագոյն առաջին» ապրող բանաստեղծ մը իբրեւ, որ յանուն այդ բարձրագոյն առաջին կը խօսի, կ'երգէ, կը ճգնի, կ'երկնէ: Կը փնտռէ ստեղծագործ շունչը, թափը, կիրքը: Մարդը իր բուն էութեան, կոչումին տանող, բարձրացնող ճամբան, «անհունատոյր կարօտի թեւերով, «անհունատենչ հոգի» դառնալով, «անհունատենչ ծարաւ» յայտնելով ու «հուրին վրայ հոգեկան» հանդիպելու փրկարար պատգամ մը տալով:

Թօփալեանի բոլոր բանաստեղծութիւնները կ'ընթանան հակասութիւններով: Կառուցում ու փլուզում: Ոճիր եւ արդարութեան ծարաւ: Առատութիւն եւ աւերք: Բռնութիւն եւ անկաշառ մտածում: Լոյս եւ ստուեր: Սպանդ ու ապրելու յամառութիւն: Գիտութիւն ու չըփոթ: Իրականութենէն վերցուած այս շաղախով կը սկսի կառուցանել իր քերթուածները եւ իր անձին՝ մտածումներուն եւ զգացումներուն մասնակցութեամբ կը շինէ աշխարհ մը, որ կը բռնէ ընթերցողը եւ շատ մը կէտերու վրայ կը կապէ իրեն:

Սփիւռքի մէջ, մէկ երկու ուրիշ բանաստեղծներու հետ՝ Թօփալեան ընթերցողին կը ներկայանայ իմացական եւ հոգեկան բարդ կացութիւններու մէջ ուղուելու շեշտուած հակումով մը: Կ'առանձնացնէ նիւթ մը, կ'առանձնանայ անոր մէջ ու կը խօսի լեղուով մը, որ շատ ծանօթ չէ հայ մարդուն: Անոր համար հաղորդականութեան պակաս մը կը մատնանշեն իր քերթուածներուն մէջ: Այս հատորին մեծ մասին մէջ, սակայն, պիտի հաստատէք, որ ճիշդ չէ այդ դիտողութիւնը: Բան մը կ'ըսէ բանաստեղծը, ըսուածը սովորական բան մը չէ, ծանօթ եղանակով մը չէ ըսուած, այլ յատակ է, հաղորդական է, վարակիչ է, ներկայացուածը մտածում ըլլայ թէ զգացում, պատկեր ըլլայ թէ խորհուրդ կամ այլաբանութիւն: Ցստակութիւն ու հաղորդականութիւն բերող տարրերը բանաստեղծութեան մը առաջին պայմանները չեն, բանաստեղծու-

թեան մը արժեւորումին մէջ գերակշիռ դեր մը չեն կատարեր, բայց յստակութիւնն ու հաղորդականութիւնը ոչ մէկ ատեն վնասած են բանաստեղծութեան, եթէ կայ էականը, խորքի հաստատութիւնը։ Կը պարզուի, որ նոյնիսկ ամէնէն անձեւ ապրումը, ամէնէն կնճռոտ մը-տածումը, բարդ հոգեվիճակը կարելի է թուղթին յանձնել պարզագոյն տարրերով, տանիլ ընթերցողը անծանօթ ճամբաներէ դէպի անկոխ գետինները առանց անոր դժկամակութեան հանդիպելու անպատեհութեան։ «Արձանագիրքը» մնալով հանդերձ նոյն հեղինակին նախորդ գործերուն ցեղակիցը, ընթերցողին եւ իր միջեւ անմիջական կապ մը հաստատելու յաւելուածական արժանիքը կը բերէ։ Կարեւորագոյնը սակայն այս հատորին մէջ, Թօփալեանի ինքն իր վերայ տարած յաղթանակն է, նախորդ գործերուն վրայ բերած յաւելումը, աճելու, ինքզինքը կարենալ նորոգելու իրողութիւնը։ Ցոգնութիւն, սպառում մատնող քերթուած գրեթէ չունի Թօփալեան, ընդհակառակն, կը պահէ իր աշխուժը, եռանդը, տենդը իր բոլոր տողերուն մէջ։

Բիւզանդ Թօփալեան Սփիւռքի բանաստեղծութեան մէջ սակաւաթիւ այն ընտրեալներէն է, որոնց մէջ բանաստեղծութիւնը կոչում է, ամէնօրեայ վիճակ, տեսակ մը ներքին սնունդ, անհրաժեշտութիւն։ Այս հանգամանքը կը գատէ զինք եւ իրեն մի քանի դէմքեր սապարէզին միւս անուններէն, նոյն իսկ կոչեցեալ բանաստեղծներէն, որոնք ուրիշ կոչերու կը ծառայեն այսօր, ապշեցուցիչ գասալքութեամբ մը։ Բանաստեղծական անցեալ մը ունին այս վերջինները եւ բանաստեղծութեան հետ կապ չունեցող առօրեայի մը մէջ գլխիվայր իրած կամ անարգաւանդ լռութեան մը մէջ թմրած՝ կը մսխեն իրենց ժամանակը, կարողութիւնները, իրենց հին վարկերը։ Երեւոյթին հոգեբանական եւ ախտաբանական պատճառները փնտռելու եւ մեկնելու տրիթի մը չեն կրնար վերածուիլ այս տողերը. դասալիքներու պարագան յիշեցինք դիւրըմբռնելի դարձնելու համար ճշմարիտ խառնուածքներու, ըսել կ՚ուզենք նորոգուիլ ու աճիլ գիտցող խառնուածքներու եւ պզտիկ փայփլումներէ եւ քանկարծօրէն չիջող խառնուածքներու տարբերութիւնները։ Ու նորոգուիլ գիտցող, ասոյթիճանաբար աճելու ընդունակ խառնուածք մը ունի Թօփալեան, մէկն է անոնցմէ, որոնք անընդհատ կը պեղեն իրենց ներաշխարհը եւ հոգիին դռները բաց կը ձգեն արտաքին աշխարհի բանաստեղծական հեղումներուն դիմաց։

Գեղեցիկ խօսքերու սուտ հմայքով չի խանդավառուիր Թօփալեան, լեզուական ճարպիկ դարձուածքներով համբաւ շինելու հետամուտ բանաստեղծ մը չէ, պատրաստ նիւթերը յանգի եւ չափի տակ առնելով ընթերցողին զգացումները որսալու կը կիրարկէ անպարկեշտ ո՛չ մէկ միջոց։ Հեռու է նոյնպէս այս կամ այն բանաստեղծին հարկատու դառնալու վտանգէն։ Առանձին մարդն է ան երբ կը գրէ, իր նիւթին հետ գէմ դիմաց, զայն տարրալուծելու աշխատանքով տարուած, անոր խկութիւնը, բանաստեղծական մասը բռնելու տառապանքին անձնատուր։ Այս է պատճառը, որ նոր են իր բառերը, նոր են իր պատկերները, մտածումները, ինչպէս նոր է ինքը կեանքը, բանաստեղծութեան ըմբռնումը, բանաստեղծութիւնը։

Բ. Թօփալեան եւ իր սերնդակիցներէն մէկ երկուքը մտածումը բանաստեղծութեան առանցքը դարձնելու լուսապայքար մը տարին և իրենց քերթուածներուն մէջ զգացումին տուին հետեւակի դեր մը։ Այս ճիգը իրենց բերած նպաստն է մեր բանաստեղծութեան։

Կարգ մը տողերու մթութիւնը պակսեցնելով, կարգ մը հատուածներու ցրտութիւնը բարեխառնելով եւ կարծրութիւնը մեղմելով՝ Թօփալեանի քերթուածները, վստահ ենք, աւելի լայն արձագանգ պիտի գտնէին զանգուածին մօտ։

Գ. Ս.

Հղմարներ

ՄԻԹԷ ԿԸ ՅԻՇԵ՞Ն ԹԷ ԻՆՉ ԸՍԻՆ ԵՐԷԿ...

Շնորհազրկումի ենթարկուած մենաշնորհ Զարենցին, Բակունցին, Թոթովենցին եւ մէկ երկու ուրիշ շնորհալի գրողներու դժբախտ կարաւանին միացուելով այլապէս բախտաւորուած կիսաշնորհ բանաստեղծը, որ կը կոչուի Վահրամ Ալազան, «Սովետական Գրականութիւն» ամսաթերթին մէջ (1960, Թիւ 10), ստորագրած է Հանրապետական Հայաստանին վերաբերող քսան էջնոց «Տարօրինակ տարեգրութիւն» մը։ Այդ յօդուածին մէջ, Ալազան, խարդախագրի իր ստուերը էջ առ էջ թանձրացնելէ ետք, խօսքը ընթերցողին ուղղելով կ'եզրակացնէ.—

– «Գիտեմ՝ մեր «տարեգրութիւնը» կը բաւարարի՞ քեզ, թէ ոչ։ Մի բան լաւ գիտեմ, որ 1920 թուականից յետոյ ծնուած քաղաքացիները եւ գալիք սերունդները, առյն աշխատութիւնը կարդալով, գէթ հեռաւոր գաղափար կը կազմեն Դաշնակցութեան տիրապետութեան մասին։ Մի բան լաւ գիտեմ, որ արտասահմանեան դաշնակցական մամուլը խիստ հայհոյելու է ինձ։ Բայց այդ մասին ես բնաւ չեմ մտահոգւում, կեանքումս երբէք չեմ գրել Դաշնակցութեան դուր գալու ակնկալութեամբ»։

Որո՞ւ։

Դաշնակցութե՞ան։

Այս ի՞նչ ապօրինութիւն է սակայն։ Ի՞նչ սահմանազանցութիւն է ասիկա։ Եթէ Ալազան եւ իր ընկերները իրե՛նք ալ Դաշնակցութեան դուր չգալը դրամագլուխի պիտի վերածեն, ի՞նչ դրամագլուխով Հայաստան պիտի երթան հապա արտասահմանի հոսհոսները։

Մեզի համար երկրորդական խնդիր է գիտնալ Ալազանին հանգէպ Դաշնակցութեան «արտասահմանեան մամուլ»ին դիրքը եւ ստուգել՝ Դաշնակցութեան ոչ–արտասահմանեան մամուլին աշխարհագրական տեղը։ Ցեռոյ՝ այս ի՞նչ Դաշնակցութիւն է նորէն։ Դաշնակցութիւն ըսուած բան մը կա՞յ, դաշնակցականներ գոյութիւն ունի՞ն։

Վերի արձակը գրելէ ութ տարի առաջ, այս նոյն մարդը «Դաշնակցականներին» անունով («Բանաստեղծի Սիրտ» էջ 128) տաղաչափեալ իր անմտութեան մէջ կը գուժէր.

Բայց դու նրանց, իմ ժողովո՛ւրդ,
Նզովք ունես միայն պահած,
Դու թաղել ես նրանց վաղուց,
Դու թաղել ես նրանց անդարձ։
1952

Ութը տարի առաջ «վաղուց եւ անդարձ» թաղուածին լուրը տալով կը զուարճանայ։

Ութը տարի ետք «վաղուց եւ անդարձ» թաղուածին դուր չգալու մտահոգութիւն մը կը յայտնէ։

Եղա՞ւ սակայն ասիկա։

Բայց այս մարդերը կը յիշե՞ն միթէ ինչ ըսին երէկ, գիտե՞ն ինչ կ'ըսեն այսօր, կը զգա՞ն, թէ ի՞նչ պիտի ըսուի իրենց վաղը։

ԳԻՏԵ՞Ն ԻՆՉ Կ'ԸՍԵՆ ԱՅՍՕՐ...

Կանխող էջին վրայ մատնանշուած նոթոյշին պէս անպատասխանատու ելոյթներ շատ ստորագրած են Հայաստանի բանաստեղծները, պատմութեան եւ ճշմարտութեան դէմ գրոհելու անմիտ փորձեր՝ որքան որ կ'ուզէք։ Հեռուն չերթանք։ 1954–ին հրատարակուած եւ «Բանաստեղծի Սիրտ» անունը կրող իր նոյն հատորին մէջ, էպիգրամներու շարքին՝ նոյն Ալազանը անպատեհ չէ համարած հրատարակութեան տալ քսան տարի առաջ գրած իր հետեւեալ էպիգրամը։–

Կ. Զ.
Սրտի շուկայում
Հանելով հոչակ,
Վայում է վայում
Մի ծախու գրչակ։
1933

Սրտի շուկայում հոչակ հանած եւ անվերջ վայող այս ծախու գրչակը ծանօթ է անշուշտ ընթերցողին։ Կ. Զ. սկզբնատառերը Կոստան Զարեան անուն–մականունին սկզբնատառերն են։ Այսքան ճրիտքէն գրչակ յորջորջուողը Կոստան Զարեանն է։ Եւ, երբ բառերը այս անպատասխանատուութեամբ շուկայ հանուին, անոնց շալակաւորները, ի՛հարկէ, պիտի ըլլան ու մնան միայն այնքա՛ն բանաստեղծ, որքան մնաց ու է Ալազան։

1933–ին Ալազան կրնար տակաւին այդ բառերով մօտենալ Զարեանին։ Ինք աւելի երիտասարդ էր եւ Կոստան Զարեան այսօրուան Զարեանը չէր։ Ալազան նուազ կը ճանչնար բառերուն արժէքը եւ Կոստան Զարեան նուազ բառ արժեւորած էր։ Կոմունիստ էր Ալազան, կոմունիստ չկըլլալու ըլլալ Զարեան։ Բայց 1933–ին գրուած եւ բուք ու բորան փորձառութիւն մը ապրելէ ետք, երբ 1954–ին գիրք կը հրատարակէ եւ գիրքին մէջ նման անպիտան ու անյարիր բաներ կը գետեղէ, այդ մարդը շրջան մը եւ այդ շրջանին մէջ իր տրամադրութիւնը բնորոշելու առիթ մը չի տար անպայման ընթերցողին, այլ կը յայտնէ իր հոգիին ոչ պայծառ երեսներէն մէկը եւ մտքի հասունութեան հին ու տհաս մէկ կարողութիւնը։

Բայց Կոստան Զարեանին նուիրուած այդ քառատող պարսաւին ամէնէն ուշագրաւ մասը «Ծախու գրչակ»ի մասն է։ «Ծախու գրչակ»ին հանդէպ Ալազանին ցոյց տուած խիստ վերաբերումն է ուշագրաւը։ Ինչպէ՞ս Ալազան այսքան անփափկանկատ դտնուած է ծախու գրչակներուն հանդէպ։ Ինչպէ՞ս թոյլ տուած են Ալազանին, որ դատապարտութեան խօսք ըսէ ծախու գրչակներու դէմ։ Չէ՞ մտածած ինք, հաշիւ չե՞ն ըրած իւրայիններըթէ կրնան քիչ մը աւելի գին վճարելով օր մը իրե՛նք գնել միլտ գնելի ծախու այդ գրչակները. գնել ու տանիլ Երեւան, պարտցնել, ներշնչել եւ կրկին դրկել արտասահման, որպէսզի «սուտի շուկայում» այս անգամ իրենց հաշուոյն հանեն հոչակ եւ վայեն անվերջ։

ԿԸ ԶԳԱ՞Ն, ԹԷ ԻՆՉ ՊԻՏԻ ԸՍՈՒԻ ԻՐԵՆՑ ՎԱՂԸ

Կոստան Զարեհանին առնչութեամբ այսպիսի տգեղ եւլոյթի մը սեւ յիշատակը կապած է իր անունին Հայաստանի մէջ ապրող ուրիշ բանաստեղծ մը եւս, Սողոմոն Տարօնցին, «Հանաստեղծութիւններ» (1954) ժողովածուի էպիգրամներու բաժնին մէջ դարձեալ, «Շշը Պառնասում» ոտանաւորով։ Պատմութիւնը հետեւեալն է.—

— Օր մը Զեւսը Ապոլլոնին կը հրահանգէ Պառնաս կանչել «աշխարհում եղած պոետները բոլոր»։ Ապոլլոն կը դործադրէ հրահանդը։ Մեծը՝ Հոմերոսէն մինչեւ Զարենց՝ կը հաւաքուին Պառնաս

Եւ երբ ի պատիւ Զեւսի
Հիւրերը ֆնարներն առան,
Ցանկարծ, որտեղից, էշ մի
Ամբոցջ կոկորդով գոռաց։

— Վեհապա՛ռ... Մառացել էք դու ինձ...
Ու կրկնեց գոռոցի զիլ արիան։
Մինչ Զեւսը կատաղած գոչեց.
— Լռի՛ր, ո՞վ կոստան Զարեհա՛ն։

Օրին՝ «հասարակ մահկանացուներուն իսկ չվայելող այս դռեհկացումներին դէմ մեզմէ մէկը ընդվզելով՝ կը գրէր.—

Ս. Տարօնցին կրնա՞յ ըսել, թէ օր մը Կոստան Զարեհանին գործերը պիտի չհրատարակուին Հայաստանի մէջ։ Իսկ հրատարակութեան պարագային, մտածա՞ծ է արդեօք իր անունին կապուած վերի մնայուն արատը սրբելու մասին։

Այս տողերը գրուելէն ու տպուելէն ասդին անցած են ընդամէնը վեց-եօթը տարիներ։ Կ. Զարեհանի գործերը չհրատարակուեցան տակաւին Հայաստանի մէջ, բայց գործաւորը ինքը երեւցաւ Հայաստանի հրապարակներուն վրայ, գրողներու ասն մէջ, ճարտասփիւռին առջեւ, թերթերու սիւնակներուն։ Ու խօսեցաւ։ Ոչ անշուշտ Պառնաս քշուած անշուք կենդանիին «զիլ արիան» հանելով, այլ Տարօնցիէն հասկնալի լեզուով մը։

Ի՞նչ ըրաւ սակայն ինքը՝ Պառնասի վրայ դրագէտ Զարեհանը լրջօրէն քաշքշող բանաստեղծ Տարօնցին։ Ողջոյնի իրրեւ խօսք իր պառնասեան պատասխան ներշնչո՞ւմը կարդաց Զարեհանին, թէ սմքեցաւ անոր դիմաց, ջանալով մոռնալ ու մոռցնել անմոռանալի ու ամօթալի իր եւլոյթը։

Գրողը, որ է պաշտօնէ ճշմարտութեան մարդն է, սպասաւորը յաւիտենական յստականիշ կրող բաներուն, իրաւունք չունի ընթացիկ խնդիրներէն ազդուելու, մանրին մէջ մանրանալու. հապիսի փոքրիկ դերեթով բաւարարուելու իրաւունք չունի բանաստեղծը։ Այլապէս, այլապէս ի՛նչ։

Դիւրի՞ն է մէթէ նման վարկաբեկիչ եւլոյթի մը յիշատակը կրել։

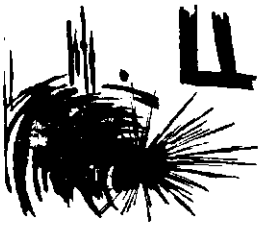

Արուեստագէր-ներու հէգ

ԺՈՐԺ ԿԷՕՅԷՐՉԻՆԵԱՆ

◆

Ծովերու ընդլայտակեայ աշխարհին այս նկարիչը, արդէն հասուն տարիքի մը մէջ ներկայիս, եղած է Լիբանանի Գեղարուեստից Կաճառի առաջին աշակերտներէն (1946), դասընկեր ունենալով՝ Ապուքի, Գասպուս եղբայրներու, Թայիֆէի նման անհատականութիւններ, որոնք ծանօթ ու ցայտուն դէմքերն են Լիբանանի արդի գեղարուեստին։

Երեք տարուան դասընթացքներու հետեւողութիւնը այս յարկին տակ՝ կ'արդասաւորուի Մանեթի, Սեզար՝ ձէմայէլի նման արուեստի դասատուներու հմուտ ցուցմունքներով։ Գիծերու եւ գոյներու կրած հոյովոյթը, պարունակած գաղտնիքները սեփականութիւնը կը դառնան իր զգայարանքներուն եւ դատողութեան։ Սակայն զարգացը չորս պատերու ետին ինկած փոքր աշխարհ մըն է միշտ, արուեստի օրինագիրքը որքա՛ն կենսատու՝ նոյնքան եւ անհատական խոյանքներու սանձ մը, շրջազիծ մը յաճախ։ Ու Կէօվերչինեան արուեստով խանդավառ, խրտուումներով կենսայորդ, սակայն դեռ ընելիքը չգիտցող, սեփական ուղին չունեցող, այլ ուղիներու հաճոյքի մը վրայ շլմորուն վրձնակիրն է Աբատեմիէն դուրս եկած պահուն։

Ցայտնագործումը կ'ուշանայ։ Ու ինք տասը տարի շարունակ, ինքնամփոփ ու ինքնաշխատ որոնումով մը կը փնտռէ ի՛ր ինքնութիւնը, սեփական աշխարհը, ապրուստը ապահովելու համար միաժամանակ հիւսուածեղէնի գործարան մը աշխատցնելով։

1958ին, օր մը, Ճիւնիի Ծովահայեաց եկեղեցիին մէջ ուշադրութիւնը կը դրաւեն պատուհաններուն գոյնզգոյն ապակիները։ Մարմարներուն վրայ նշուլող անոնց թափանցիկ երանգները կ'ընկալէ իր պատառներուն վրայ։ Սակայն փորձերը ցոյց կուտան, որ ջերմութենէ զուրկ անոնց լոյսերը չեն բաւարարեր զինք՝ մարդկային ապրումները դրսեւորելու։ Այդ օրերուն ձեռքին տակ ինկած եւ աշակերտութեան օրերուն գծած ջուրերու խազը ներկայացնող իր մէկ ջրանկարը գուգորդութիւն մը կը կազմէ մտքին մէջ վիթրօներուն մեղմ ու պայծառ գոյներուն։ Ջո՛ւրը, ծովուն ջուրը համատարած՝ էութեան մը, ամբողջութեան մը խորհուրդը կը պարփակէ, եւ նկարչութիւնը, համամարդկային լեզու, կրնայ լայն ու խոր ներշնչման աղբիւր ծառայեցնել անոր վէտվէտումներն ու քօղարկած անդունդները։ Մանաւանդ՝ առանձնացման, évasion-ի նոր ապա-

տանարան մը կ'ընծայէ ծովը՝ իրապաշտ աշխարհին մէջ զգայարանները տրորած, արիւնոտած արուեստագէտին։ Ու Կէօվերչինեան իր ներհայեցողութիւնը միացուցած իր նայուածքին կը սուզուի ջուրերուն խորը։ Հոն՝ գիծերը կ'առաձգուին, կ'ալուրուին, ու գոյները կը գառնան ամենախօս լեզու։ Ջուրին տակ, որոշ մակարդակէ մը վար, ֆիզիքական եւ բնախօսական զգայնութեամբ մը արդէն՝ մարմինը – նի՛ւթը – կը կորսնցնէ իր ծանրութիւնը, կ'անէանայ կարծես. դէպի ջուրերու խորը սուզումը կը բերէ տեսակ մը արբեցում, եւ կը մնայ միայն միտքը (esprit) վերացական իր գոյավիճակին մէջ։ Այսպէս է որ Կէօվէրչինեան հետզհետէ կը հասնի վերացականութեան (abstracion), figuratif որոշ տարրեր պահելով հանդերձ։

Ինքնավստահութեամբ գօտեպինդ՝ իր գործերը կը հանէ հրապարակ։ Ա. ցուցահանդէսը կը սարքէ Փարիզ, Կալէոի Տ'օտէոնի մէջ, 40 իւղանկարով, 1961 Ապրիլ–Մայիս։ Կը գնահատուի։ Գործերուն կէսէն աւելին կը ծախուի։ Ալ կը դառնայ պաշտօնական նկարիչ, եւ կը վճռէ այնուհետեւ շարունակել իր ճամբան։

Տարի մը չանցած առաջինէն՝ տուաւ իր երկրորդ ցուցահանդէսը Գէյրութի Կալէռի Փիֆալի մէջ։ Հակառակ ապրստրէ արուեստի քիչ տոկոսով հաղորդ աեղւոյն հասարակութեան՝ Կէօվերչինեանի իւղանկարները խրախուսիչ շահագրգռութիւն մը ստեղծեցին։ Լրագիրներ թէ հեռապատկեր՝ արձագանգ տուին իր յաջողութեան։

Կէօվերչինեան նոր աշխարհ մը կը բերէ մարդոց զգայարանքներուն, երեւակայութեան – ծովը՝ մակերեսի լուսավառ ծփանքներէն վար, ջուրերու խորութեան մէջ թանձրացած տուէրներով, թափանցող շողերու տարտամ լոյսերով։ Խաղաղութիւն մը կը բերեն առնոնք, ինքնամոռացում մը։ Կը գտնենք հոն՝ ինքնագիտակցին արտացոլումը, գիտակցութեամբ տրուած թեքերի մը խաղերով։ Կէօվերչինեան կը ջանայ տալ

առաջին մարդուն անկեղծ արտայայտութիւնը. ատոր համար ալ կը դիմէ իր ենթագիտակցութեան, վախնալով կարծես քաղաքակրթութեան բերելիք խաթարումներէն իր ստեղծագործութեան։ Այս իրողութիւնը մեկնակէտ ունենալով՝ կը բացատրուի նաեւ ջուրի խորութեան մէջ կայծկլտող թրթիռները, ճառագայթող լոյսերը, պսպղացող աստղերը, որոնք մոգութեան մը հարկատու չեն երբեք։ Այլ՝ արուեստագէտին էութեան խորը խաւ կապած իմքերի հակայծաւալ հրդեհին բոցերուն հրեղէն յիշատակը հաւանաբար (1922–ին երբ հազիւ չորս տարեկան կար եւ կը գտնուէր այդ քաղաքը), որոնք տարօրինակ, բայց ոչ մերժելի բաղակցութիւն մը կը կազմեն ջուրերու յատակին՝ հիւլէական պայթումներու եւ հրավառումներու այս գաբուն մէջ։

Կէօվերչինեան զարգացած վեցերորդ զգայարանքով նկարիչ մըն է՝ արդիական ուղիներու վրայ իր ինքնութիւնը ճշդող։

Հիմա որ վերջնականապէս նուիրուած է նկարչութեան ասպարէզին՝ վերջնական հանգրուանի մը հասնելու համոզումն ու յանդգնութիւնը կը գտնենք իր գործին ու անձին մէջ։

Բ. Գ.

ԹԱՏՐՈՆ

ԹՈՓԱԶ

Գէյլրութի Հ. Ե. Ընկերակցութեան «Վահրամ Փափազեան» թատերախումբը, որ իր գործունէութեան չորրորդ տարին կը թեւակոխէ, Մարտ 8, 9, 10 և 11-ին, Ցովակիմեան-Մանուկեան վարժարանի կիւլպէնկեան հանդիսասրահին մէջ ներկայացուց, Ֆրանսացի ծանօթ թատերագիր Մարսել Փանոլի Թոփազը։

Թոփազ պատմութիւնն է պարկեշտ ուսուցիչի մը, որուն հաւատքները, համոզումները իրար ետեւէ կը խորտակուին, հարուածուած կեանքի իրականութենէն, ուր դրամի ուժը կը տիրէ ու կը ծածկէ ամէն ազնուութիւն։ Թոփազ, տաւապելով հանդերձ, կը փոխուի ինքն ալ ու կը սկսի պաշտել այդ նոր Աստուածը։

Ընկերութեան բարոյական ըմբռնումներուն խաթարումը ցուցահանող այս թատերակը, անուղղակի ձաղկումով մը կը գոհանայ, քանի որ Թոփազէն եւոք, կը բերէ վերջին պարկեշտ մարդն ալ, Թոփազի պաշտօնակիցը Թամիզ, երկրպագելու դրամին։

Թոփազի բեմադրիչն էր Պրն. Պերճ Ֆազլեան, որ նոյն ատեն յղացած էր տեքստներու նախագիծը ու կրցած էր, առանց իրապաշտ տեքստերու, խորքը կախուած վարագոյրով մը միագոյն, եւ մէկ երկու վերացական ըմբռնումով կառուցուած թեթեւ օրմերով, ստեղծել միջավայրը, մթնոլորտը։ Անշուշտ իրական էին գործածուած կահ կարասին ու առարկաները. երբեմն չափէն աւելի իրական, օրինակ՝ Մաչ պատկերազարդ չաբաթաթերթի այն թիւը, որուն վրայ տիեզերաշու կլէնի նկարը կար, եւ որ չէր կրնար ուշադրութիւն չգրաւել եւ անբնականութեան պատճառած ժպիտը չառաջացնել. կամ որպէս վիճակաթերթիկ գործածուած տեղւոյն «Ջանասէր» պարբերաթերթի առաջին էջը, որուն վրայի խոշոր գրերով անունը որսէն տեսանելի էր եւ... ընթեռնելի։ Նման թերութիւններ մանր կրնան թուիլ, սակայն այդպէս չէ։ Ամէն ճիգ պէտք է թափել բեմադրութեան մը ժամանակ, անբնականութեան նուազագոյն զգայնութիւնն անգամ չտալու համար հանդիսատեսներուն։

Թերեւս բեմական անյարմարութեանց արդիւնք էր միմիայն վերէն վար տրուող լոյսերուն բերած չուքը դերակատարներուն աչքերուն վրայ. բայց պէտք էր վերացնել զայն, զէթ կողքերէն եկող զօրաւոր լոյսերու միջոցով։ Անհրաժեշտ էր նաեւ դերակատարներուն դիրքերը դասաւորել այնպէս, որ կարելի ըլլար խուսափիլ, չափէն աւելի անդամներ, կոնակը ժողովուրդին, կամ կիսովին ժողովուրդին խօսելու անպատեհութենէն։ Ընդհանրապէս պէտք է աւելի լուրջ ուսումնասիրութեան մը ենթարկուէին դերակատարներու շարժումները, երթեւեկը, որպէսզի անոնք տեղի չունենային, յաճախ, միմիայն տեղէն շարժած ըլլալու համար։

Ուսուցիչ, ապա ճարպիկ առեւտրականի փոխուած Թոփազի դերը, խութերով լի դեր մըն է, հակառակ իւրայատուկ տիպարի մը գոյութեան։ Պրն. Վարդգէս Իւրնէշեան, կրցաւ պատուով դուրս գալ զայն ներկայացնելու դժուարին պարտականութենէն։ Ցաջող էր ան մասնաւորաբար առաջին երեք արարուածներուն մէջ, միամիտ, ամպերուն մէջ ապրող՝ Թոփազը ներկայացուցած ժամանակ։ Գլխու բռնուածքը, արտայայտութիւնները, ձայնին չեչտերը՝ մինչեւ անգամ ձեռքերու շարժումները (մանաւանդ երկրորդ արարին, երբ Քաստէլ-Պէնակ դինք կը քննէ նայուածքով, տեսնելու համար թէ արտաքինով ներկայանալի՞ է, տպաւորի՞չ է) շատ

յանախ եղան արտայայտիչ, յարմար Թուփազի տիպին ու տպաւորիչ։ Նոյնը չենք կրնար ըսել, դժբախտաբար, նոր պայմաններուն յարմարած ու դրամը գործածել գիտցող Թուփազի մասին. Պրն. Իւրնէչեանի խաղարկութիւնը այդ վերջին արարուածին, չկրցաւ տալ ներքին մշտական պայքարը Թուփազին, ներքին տառապանքը։ Բառերը հոն էին, ասկայն չեչտերը, եւ մանաւանդ ծունկերու, արունքներու, գլխու շարժումները, համապատասխան չէին, եւ անլրջութիւն մը բերին դերին, որը տեղին չէր։

Օր. Լուլու Թայեան, Սիւզիի դերին մէջ, կատարեալ յաջողութիւն մը արձանագրեց։ Իր ամէն մէկ շարժումը, աչքերու եւ դէմքի խաղերն եղան բնական ու յարմար պատկերացուցող տիպարին։ Իր ձայնն ու ըմբռնումը ըստուածին, մեծապէս կը նպաստեն իրեն։ Դրամին եռեւէն վազող, դրամին համար ամէն ինչ զոհող, դրամի համար ամէն տեսակի խաղեր սարքող կնոջ տիպարը կրցաւ ներկայացնել ամբողջական յաջողութեամբ։ Եթէ տարբեր տեսակի դերեր եւս նոյն յաջողութեամբ կարենայ խաղալ՝ հայ բեմը դերասանուհի մը շահած պիտի ըլլայ. պէտք է արուի իրեն այդ առիթն ալ։

Ցայտնութիւն մըն էր մեզի համար, Օր. Կարինէ Տատրեան, որը Թուփազի մեքենագրուհիին փոքրիկ դերը ստանձնած էր, հազիւ քանի մը տող ունենալով որպէս բաժին. օր ասկայն, այդ փոքրը դերին մէջ երեւան բերաւ կատարեալ դերասանուհիի մը բոլոր կարողութիւնները։ Պէտք է տեսնել զինքը, ըմբռնելու համար թէ ինչո՞ւ կ'ըսեն «չկայ փոքր եւ անարժէք դեր»... Օր. Կ. Տատրեան, իր կեցուածքով, քալուածքով, գլխու բռնուածքով, աչքերուն արտայայտութեամբ, կզակին շարժումներով, կրցաւ ամբողջ հոգեկան աշխարհ մը ներկայացնել, մանաւանդ երրորդ արարուածի վերջաւորութեան, երբ Թուփազի հոգեկան տագնապի վերջին մասն է, եւ ուսուցիչը կը փոխուի գործի մարդու։ Օր. Կ. Տատրեան պարտաւորութիւնը ունի շարունակել ու զարգացնել իր այդ բացառիկ կարողութիւնները։

Թոժէ տը Պէրվիլ (Գրիգոր Սաթամեան), Քաատէր-Պէնակ (Թորոս Սարգիսեան), տանելի բնականութեան սահմաններուն մէջ պահեցին իրենց դերերը։ Դժբախտաբար նոյնը չենք կրնար ըսել միւս դերակատարներուն համար։ Տնօրէն Միւշ (Գէորգ Սողոմոնեան) անբնական ու չափազանցուած շարժումներով ու պոռոցներով. Օր. Էրնէստին Միւշ (Սրբուհի Գոճայեան) չափազանցուած կոտրտուքներով ու նախադասութեան բառերը սխալ տեղեր կտրելով իրարմէ. Տիկ. Գարոնուհի (Աստղիկ Գասմաճեան) դոց սորվածի արտասանութեամբ, եւ անտեղի երթեւեկութիւններով. Գատակռելի Ծերուկը (Ցարութիւն Թումայեան) իր երիտասարդութեամբն ու չափազանցեալ վայելչութեամբ, եւ անիմաստ դառնալու ատիճան դանդաղ խօսակցութեամբ. Թամիզ (Զաւէն Գալուստեան) իր սովորի խաղաբկութեամբ, (բացի վերջին արարուածին մէջ իր արտասանած մէկ տողէն, ուր կրցաւ ամբողջական ապրում մը գնել, երբ կ'ըսէր Թուփազին «Թերեւս ես թշուառ մըն եմ, բայց խեղճ չեմ») Թատերական ներկայացման մակարդակի բարձրացման չնպաստեցին։ Ցաջող էր ծառայի դերէն անխօս դերով, Պրն. Կարպիս Տանիկեան։

Զնպաստեցին ներկայացման, նաեւ, դիրքերուն լրիւ զոց սորվուած չըլլալը կարգ մը դերակատարներուն կողմէ (մինչեւ անգամ, տեղ տեղ, Թուփազ) եւ թարգմանական թերութիւններ, որոնք բուած տողին իմաստը կը փոխէին ու կը տանէին տարօրինակութեան, կամ անիմաստութեան (բարեբախտաբար ոչ շատ մեծ թուով)։

Զենք ըսեր այս բոլորը, յուսահատեցնելու համար խումբը, կամ բեմադրիչը. այլ ընդհակառակը, մղելու համար զիրենք յարատեւելու եւ հասնելու աւելի լաւին, լաւագոյնին։

ՏԻՐԱՆ ՏԻՐԱՆ

Հինգշաբթի, 8 Փետրուարին – ապա Շաբաթ 10 ու Կիրակի 11 Փետրուարին – Ամերիկեան համալսարանի Ուէսթ Հոլին մէջ ներկայացուեցաւ Ալպէն Վալսպրեկ անունով մէկու մը երեք արարուածնոց կատակերգութիւնը, կազմակերպութեամբ Հայկ ակումբի, բեմադրութեամբ ու մասնակցութեամբ դերասան Եդուարդ Զաքրասի։

Սնոպիզմը ծաղրող այս ժանգոտած ու անրնականութիւններով լի, մենախօսութիւններով կարկտնուած, հասարակ խեղկատակութեան ներկայացուիլը, արուեստին կամ հայ բեմին մատուցուած ծառայութիւն մը չենք համարեր, ինչքան ալ որ խնդայ ժողովուրդը, ի տես մարդոց գլուխը անցուած կողովներու, կակազողներու, կամ սեղանին վրայ ելլելով վեսային կեղծ փաստաբանական ճառը մտիկ ընող ներհայրերու։ Հայ բեմը չէ օգտուողը հոս, ո՛չ ալ արուեստը։

«Նի՞ւթը» այս թատերակին։ Զարմիր պատմել, քանի որ նիւթ գոյութիւն չունի, այլ անբնական ու արուեստական դրութեանց կառոյց մը, այն ալ թուքով փակցուած ու երերուն։

Առանց անկեղծօրէն զգացուած բառ մը ունենալու ըսելիք, բեմ բարձրացան տաժանելի պարտականութիւն մը կատարելու համար դերասան Եդ. Զաքրասի ու դինք շրջապատող սիրողներն ու կամաւորները, անհամաչափ կարողութիւններով, եւ մանաւանդ անհամաչափ պատրաստութեամբ։ Կայլին դերակատարներ որոնք դպրոցական բեմի մը վրայ դնուելու տպաւորութիւնը կը ձգէին, առանց կարենալ դրաւելու դպրոցական հանդէս մը դիտողի ներողամտութիւնը։

Ներկայացման ամենայալոյզ դերակատարը, ամենաբնական խաղարկութեամբ – վերը յիշուած բոլոր աննպաստ պայմաններէն ետք – եղաւ Գր. Ճ. Ասլանեան, իր ունեցած շատ կարճ դերով առաջին արարուածին մէջ, որպէս նպարավաճառի աշկերտ Թէոտոր։

Ճաշոց՝ նոյնպէս, քիչ մը չափազանցեալ չորութեամբ, Տիկ. Ժ. Ասլանեան, կոմսուհիի դերով։ Գր. Վ. Վարդապետեան, որ ծանօթ սիրող մըն է, այս անգամ ինկած էր,– արդէն իսկ աննպաստ դերի մը – աննպաստ չափազանցութեանց մէջ։ Օր. Անդինէ Տիտիզեան բեմական անվիճելի կորողութեամբ սիրող մըն է, որ իրեն տրամադրուած դերը,– կամ չորամադրուածը, որը որ կ'ուզէք – կերցաւ պահել բնականութեան տանելի սահմաններու մէջ։

Գր. Եդ. Զաքրասի, հին ու փորձառու, ծանօթ դերասան է. որով ոչ մէկ դժուարութիւն ունէր անշուշտ բեմին վրայ, մտնելու Քոքարտիէի դերին մէջ, ու զայն դարձնելու կարելի եղածին չափ կենդանի ու ծիծաղաշարժ։ Կարգ մը չափազանցութիւններ, կամ մենախօսութեան ձեւով կատարուող երկխօսութիւններ, կուգան երեւի հին վարժութենէ մը, կամ անիմաստ թատերակին քիչ մը համ տալու միտումէն։

Գր. Եդ. Զաքրասը պիտի նախընտրէինք տեսնել աւելի արժէքաւոր թատերակներու մէջ։

Դերեր ունէին նաեւ Գր. Ա. Արծրունի (Ալպէր Տիւրան փաստաբան), Օր. Ասթրիտ Աւետեան (Օր. Թուրէլ) Գր. Ն. Պահարեան (Ժաւանոն), Գրը Ն. Մենենտեան (Պարպարիէ), Գր. Զ. Լամպաճեան (Շարվէ եւ Ժորժ)։

Բ. Փ.

ԵՐԳՉՈՒՀԻ ԹԱՄԱՐԱ ՓԻԼԻՈՍԵԱՆ

DIE BONNERSANGERIN

Գործ ՑԻՐԱՆ ԱՀԷՄԵԱՆԻ

ՄԵՐ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ՊԱՐԲԵՐԱԹԵՐԹԵՐԸ

ԳԼԱՁՈՐ

ՊԱՐԲԵՐԱԹԵՐԹ՝ ԿԻԼԻԿԻՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ ԴՊՐԵՎԱՆՈՒՑ

Վեցերորդ տարին թեւակոխած է Անթիլիասի դպրեվանքին այս պարբերաթերթը։ Կարելի է ըսել՝ բարձրաճակատ մուտք կընայ գործել ան իր կեանքի վեցերորդ շրջանէն ներս։ Մեր տրամադրութեան տակ են հինգերորդ տարուայ, 1961–ի երեք թիւերը (Բ.ը ու Գ.ը միացեալ ձեւով) որոնք իրենց 270 էջերով լուրջ հրատարակութիւն մը կը կազմեն։

Հոս ալ, ինչպէս «Զահակիր»ի մէջ, կը հանդիպինք հայերէնի ու հայեցիութեան պատկը բաւարարող մաքուր լեզուի մը և խնամուած բովանդակութեան։

«Գլաձոր»էն պէտք է սպասել առաւելաբար ուսումնասիրական յօդուածներ։ Կան այդ յօդուածները, բաւարար չափով մը, դպրոցական մօտեցումէ շատ աւելի լուրջ մօտեցումով մը պատրաստուած։ Գնահատութեան արժանի կը գտնենք, («Մ. Մաշտոցի առաքելական գործունէութիւնը»՝ Վարդգէս սարկաւագ Գոճապատեան։ – «Մտեփանոս Իմաստասէր Սիւնեցի»՝ Տիգրան սրկ. Բալայեան։ – «Շահապիվանի ժողովը»՝ Նշան սրկ. Յովսէփեան։ – «Զապէլ Եսայեան»՝ Հրայր սրկ. Աշճեան)։

Բաց առնի՝ գրական հրճուանք մըն է ուսումնասիրութեանց կողքին, հանդիպիլ նաեւ գեղարուեստական կտորներու, ոմանք ուշագրաւ, ոմանք նոյնիսկ ուժեղ։ Առաւելաբար միացեալ Բ. եւ Գ. թիւերուն մէջ է որ հանդիպեցանք գրական որոշ արժէքով էջերու՝ «Թափող կաթին դինը», ուր Մանուկ Զոլչեան երեւան կը բերէ դիտելու կարողութիւն մը. «Այնճարի գարունը»՝ ուր Գ. Թասլաքեան կ'երեւայ նկարագրելու ընդգծուած շնորհքով մը. իրեն կը պակսի սակայն կեդրոնացման ու կառուցումի կարողութիւնը դեռ. եւ վերջապէս, «Մկուշը (առաջին մասը Ա. թիւին մէջ), ուր ի յայտ կու գայ գրական շնորհքով ու կարողութեամբ օժտուած Վարդգէս սարկաւագ։ Վերցուցէք իր պատմուածքին առաջին էջը՝ նախամուտի պէս բան մը, եւ վերջին էջը՝ յուզումի աւելորդ շեշտաւորում մը, կ'ունենաք շատ յաջող կտոր մը, ուր կարելի եղած է կեանքը տալ, վերստեղծել տրամադրութիւնները։

Ուրախութեամբ կարելի է յիշատակել նաեւ, Արա Մանճիկեանի «Եւ երեւցաւ լոյսն ճշմարիտ» փոքրիկ պատմուածքը, գրուած ամբողջութեամբ գրաբար լեզուով (Ա. թիւ) եւ որուն միակ արժէքը գրաբար գրուած ըլլալը չէ, այլ նաեւ ապրումով արտայայտուած ըլլալն է։

ԱՐԺԱՆԱՒՈՐՆԵՐՈՒ ՅՈՒՇԱՐԸ

Հ. ՅՈՎՀ. Վ. ՄԸՍԸՐԵԱՆԻ

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵԱՆ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԸ

Եօթանասունը չորս տարեկան մանրակազմ մարդ մը, հոգեպէս ծերութենէ հեռու, ժիր, արագ, յարաշարժ: Կարծես բոլորովին ուժ ու սրդիկ: Այսպէս մարդ մը եղաւ տեղւոյն Սէն Ժոզէֆ համալսարանի հայագիտական ամպիոնին հիմնադիրը, Հ. Յովհ. Վ. Մըսըրեան: Մարտ 4-ի բազմամեայ այս յոբելեարը, հայագիտական կալուածի մէջ իր յիսնամեայ մարտնչումներով, զարմանալի է որ Մայիսի խաղաղական օր մը ծնած ըլլայ, փոխանակ մարտական ամսու մը, օրինակ Մարտի բուռն օր մը: Բայց լաւ որ «հայագիտական»ի բազմաթիւ աշակերտները անհանդարտ Մարտը ընտրեցին, իրենց ուսուցչապետին յիսնամեայ գործունէութեան յոբելինական հանդէսը կատարելու համար: Այդ ընտրութեամբ, կամ ըսենք նման երջանիկ զուգադիպութեամբ մը, լուսազոյն բնորոշուած եղաւ այս մեծ յիսուսեանին յոգնիլ ու խաղաղիլ չգիտցող ոգին:

Յիսուն տարուայ գործ, յիսուն տարուայ պտոյտ, երթեւեկ, ընթերցում, պրպտում, բաղդատութիւն եւ... եւ այս ամէնուն դիմաց, այս բլո՛ւր մը ճիգին դիմաց, այս գրեթէ առո՛ւ առո՛ւ բլտինքին առջեւ՝ փոքր մարմնով մարդ մը:

Յոբելեար հայրը նշանակեց՝ ասդին երթալ, անդին երթալ: Նշանակեց՝ այս երկրէն այն երկիրը անցնիլ, այս քաղաքէն այն քաղաքը, այս մատենադարանէն այն մատենադարանը: Նշանակեց՝ խօսիլ բազում հանդով, գործել բազում հոանդով: Օգտակար ըլլալ՝ երբեմն մասնաւորներու եւ յանախ ընդհանուրին: Ցուսախաբ չընել ոչ ոք, չվերադարձնել ձեռնունայն. կարգադրել բան մը, մեծ կամ փոքր:

Մարդ մըն է, դէմք մըն է, նկարագիր մըն է հայր Մըսըրեան: Տոկուն հայ մը՝ իր ազգէն յամառութիւն ու ջիղ ժառանգած: Ժառանգած ոտքեր՝ որոնք աշխարհին երկայն ճամբաները քալել անցնիլ գիտեն: Գլուխ մը ապա՝ որ դժուարութիւններու դէմ բախելէ հաճոյք կ'առնէ, երիտասարդութեան ատեն, թէ տարիքը առած ժամանակ:

Հայագիտութեան քարքարուտ գետինները *պուլտոզքը* մեքենան չեղաւ, ժայռերն իսկ տակնուվրայ ընող, ինչպէս իրմէ առաջ եղան Գաթրըրեանները, Այտընեանները ու Անառեանները: Անոնց խորութեան եւ բարձր մակարդակին հասնելու համար, պակսեցաւ իրեն կեդրոնացումի բացառիկ ընդունակութիւնը: Անոնք կրնային բաժնարկել իրենք զիրենք սենեակի մը մէջ եւ գործի մը մէջ: Հայր Մըսըրեան չկրցաւ կամ չուզեց:

Բաղին կը մազթէ հայր Մըսըրեանին երկար կեանք եւ աշխոյժ՝ շարունակելու հայագիտական գործը, մնալով մինչեւ վերջ հայ ոգեկան արժէքներու դեսպան՝ արաբական հիւրընկալ այս երկիրներուն մէջ:

«ԲԱԳԻՆ»Ի ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Բ.

ՍՓԻՒՌՔԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆԸ

Նախագահ՝ ԵԴ. ՊՕՅԱՃԵԱՆ

Դասախօս՝ Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ

Տեղի կ'ունենայ Հինգշաբթի 5 Ապրիլ 1962, Համազգայինի Վարպետական սրահին մէջ, երեկոյեան ժամը 9ին:

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿ ԵՆ ԵՒ ՇՈՒՏՈՎ ԼՈՅՍ ԿԸ ՏԵՍՆԵՆ՝

Կ. ՍԱՍՈՒՆԻՒ

«Կեանքի Ցորձանուտին մէջ» (Պատմուածքներ)

Ա. ՀԱՑԿԱԶԻ

«Ջորս Աշխարհ» (Պատմուածքներ)

«ԲԱԳԻՆ»Ի ՖՕՆՏԻՆ

«Բագին»ի ֆօնտին՝ Պր. Մելանքօն Արսլանեան (Պելճիֆա) ստացած են 300 լ. ոսկի:

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԱԶԴ

Մեր բաժանորդներէն կը խնդրուի իրենց բաժնեգինը վճարել թերթիս Վարչութեան կամ իրենց ներկայացող գանձիչին:

ԿԸ ԽՆԴՐՈՒԻ

Դրամական առաքումները կատարել Տիգրան Գուլումճեանի անունով, հետեւեալ հասցէին՝

B. P. 587 [redacted] Beyrouth – Liban

Իսկ յօդուած, նամակ եւ «Բագին»ի վերաբերեալ այլ առաքումներ՝ կատարել Եդուարդ Պօյաճեանի անունով, գոցծածելով միշտ «Բագին»ի հասցէն.—

B. P. 1153 Beyrouth – Liban

ՏՊԱՐԱՆ ԱՏԼԱՍ, Նամակատուփ 2745, Պէյրութ — Հեռ. 245402

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵԳԻՆ

ԼԻԲԱՆԱՆ 20 Լ. ՈՍԿԻ
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ 7 ՏՈԼԱՐ
ՀԱՏԱՎԱՃԱՌ 2 Լ. ՈՍԿԻ

Վարչութեան հասցէ՝—
DIKRAN KOUYOUMDJIAN
P. B. 587, Beyrouth – Liban